

22

2/2022

Annales historici Presovienses

ANNALES HISTORICI PRESOVIENSES

ANNALES HISTORICI PRESOVIENSES č. 2/2022, roč. 22

Inštitút histórie

Filozofická fakulta Prešovskej univerzity
Ul. 17. novembra 1
080 78 Prešov

ahp@unipo.sk

<http://www.unipo.sk/filozoficka-fakulta/veda/AHP>

Redakčný kruh:

Patrik Derfiňák (Prešov)
Lubica Harbuľová (Prešov)
Roman Holec (Bratislava)
Peter Kónya (Prešov)
Albert Kotowski (Bonn)
Eva Kowalská (Bratislava)
Rastislav Kožiak (Banská Bystrica)
Igor Lichtej (Užhorod)
Marie Marečková (Brno)
Slavomír Michálek (Bratislava)
Klára Papp (Debrecen)
László Pószán (Debrecen)
Karl W. Schwarz (Wien)
Wacław Wierzbieniec (Rzeszów)

Redakčná rada:

Jozef Baďurík, Milan Belej, Miloslava Bodnárová, Miroslav Daniš, Patrik Derfiňák (predseda), Marcela Domenová, Lubica Harbuľová, Martin Javor, Nadežda Jurčišinová, Peter Kónya, Peter Šturák, Peter Švorc, Marián Vizdal

Redakcia:

Patrik Derfiňák (šéfredaktor), Lucia Šteflová (zástupkyňa šéfredaktora), Klaudia Sokolová

Za obsah príspevkov a jazykovú úpravu zodpovedajú jednotliví autori.

©Inštitút histórie, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2022.

ISSN 1336-7528

Evidenčné číslo MK SR: EV 4274/11

OBSAH

ŠTÚDIE	5
<i>Peter Kónya:</i> Sabinov v protihabsburských povstaniach (1604 – 1711)	7
<i>Annamária Kónyová:</i> Rákócziovci a reformovaná škola v Košiciach v 17. storočí	41
<i>Anton Liška:</i> Frontové a lazaretné vojnové cintoríny z prvej svetovej vojny z územia severovýchodného Slovenska	50
<i>Júlia Kotrusová:</i> Príspevok k dejinám cukrovinkárskeho priemyslu v Bratislave a Trnave v 20. storočí	75
MATERIÁLY	87
<i>Dávid Patera:</i> Vývoj a fungovanie mlynárstva na území dnešnej obce Hnilčík v 18. až 20. storočí	89
KRONIKA, RECENZIE, GLOSY	111

CONTENS

ARTICLES.....	5
<i>Peter Kónya:</i>	
Sabinov in the anti-Habsburg uprisings (1604 – 1711)	7
<i>Annamária Kónyová:</i>	
The Rákóczi family and the reformed school in Košice in the 17th century	41
<i>Anton Liška:</i>	
Front and hospital war cemeteries from the First World War from the territory of northeastern Slovakia	50
<i>Júlia Kotrusová:</i>	
Paper to the History of Candy Industry in Trnava and Bratislava in the 20th Century	75
MATERIALS	87
<i>Dávid Patera:</i>	
Development and functioning of milling in the territory of today's village Hnilčik in the 18th to 20th century	89
CHRONICLE, REVIEW, ANNOTATIONS	111

ŠTÚDIE
ARTICLES

SABINOV V PROTIHABSBURSKÝCH POVSTANIACH (1604 – 1711)*

Peter KÓNYA

KÓNYA, Peter. Sabinov in the anti-Habsburg uprisings (1604 – 1711). In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2022, vol. 22, no. 2, p. 7 – 40.

The anti-Habsburg uprisings during the „long“ 17th century were of great importance for the development of the entire Kingdom of Hungary. Although they differed from each other in causes, goals and results, they were all a reaction to the centralizing and later absolutist policy of the Habsburg monarchs, striving for the liquidation or at least significant limitation of the country's autonomy. Gradually, ever wider layers of the Hungarian estate society were involved in them, from the nobility, through free royal cities to subjects, and they solved several social goals, from guarantees of estate privileges and freedom of religion for Protestants to the liberation of subjects. The free royal cities in Upper Hungary actively participated in them and played an important role especially in the uprisings from 1670. Like other Upper Hungarian free royal cities, Sabinov took part in the first anti-Habsburg uprising, led by Štefan Bocskai, on the threshold of the 17th century. After Štefan Bocskai occupied Košice in November, other Upper Hungarian free royal cities also opened their doors to him, except for Prešov, where a strong military garrison took refuge.

Key words: Sabinov, anti-Habsburg uprisings, 17th century, free royal cities.

Protihabsburské povstania v priebehu „dlhého“ 17. storočia mali obrovský význam pre vývin celého Uhorského kráľovstva. Aj keď sa od seba líšili príčinami, cieľmi aj výsledkami, všetky boli reakciou na centralizačnú a neskôr absolutistickú politiku habsburských panovníkov, usilujúcich sa o likvidáciu alebo aspoň výrazné obmedzenie autonómie krajiny. Postupne sa do nich zapájali stále širšie vrstvy uhorskej stavovskej spoločnosti, od šľachty, cez slobodné kráľovské mestá až po poddaných a riešili viaceré spoločenské ciele, od garancií stavovských privilégií a slobody vyznania protestantov až po oslobodenie poddaných. Slobodné kráľovské mestá v Hornom Uhorsku sa do nich aktívne zapojili a významnú úlohu zohrali najmä v povstaniach od r. 1670.

Podobne ako ostatné hornouhorské slobodné kráľovské mestá sa Sabinov na prahu 17. storočia zapojil do prvého protihabsburského povstania, vedeného Štefanom Bocskaiom. Sabinovskí delegáti spolu s vyslancami Košíc, Prešova, Bardejova a Levoče sa zišli 16. októbra 1604 na porade v Prešove,

kde vzniesli viaceré požiadavky voči panovníkovi, najmä v záujme obrany slobody vyznania. Potom, ako Štefan Bocskai obsadil v novembri Košice, otvorili mu svoje brány aj ďalšie hornouhorské slobodné kráľovské mestá, okrem Prešova, kam sa uchýlila silná vojenská posádka. V nasledujúcom roku získali Sabinovčania prísľub beztriestnosti od panovníka a po Viedenskom mieri sa vrátilo na jeho stranu.¹

Udalosti povstania, najmä pobyt Bocskaiových hajdúchov a následne panovníkových vojsk, spôsobili mestu mimoriadne veľké škody. Pritom mesto bolo vo veľmi zlom stave, najmä v dôsledku nedávnej morovej epidémie, ktorá ho postihla v roku 1600 a vyžiadala si asi 800 obetí, čo bola polovica jeho obyvateľov.²

V ďalšom protihabsburskom povstaní Sabinov 7. septembra 1619 spolu s ďalšími tromi mestami otvoril brány Bethlenovmu vojsku.³ V jeseni, keď Ján Drugeth so svojimi kozákmi pustošil hornouhorský vidiek, postavili sa mu Sabinovčania na Bethlenovu výzvu na odpor a kozáci mu preto vyplienili predmestia.⁴ O dva roky neskôr nariadilo knieža mešťanom zajímanie vojakov, utekajúcich do Poľska a starostlivé stráženie hraničných priesmykov.⁵ Počas povstania odvádzalo mesto kniežaťu daň v sume 1 000 zlatých.⁶ Počas nasledujúceho ťaženia sedmohradského kniežaťa, v októbri 1623 sa mu mesto opäť poddalo,⁷ ako s najväčšou pravdepodobnosťou aj pri poslednej výprave v r. 1626.

O necelé dve desaťročia neskôr sa Sabinov a jeho obyvatelia opäť zapojili do protihabsburského odboja, a to v povstaní, vedenom sedmohradským kniežaťom Jurajom I. Rákóczim. Nové povstanie, ktoré za svoje ciele vyhlásilo v prvom rade obranu náboženskej slobody protestantov v čase nastupujúcej rekatolizácie, bolo iste sympatické aj mešťanom v tom čase evanjelického Sabinova. Zároveň si však nechceli úplne znepriatelieť panovníka a vystaviť mesto prípadným represiam zo strany armády. Snažili sa preto lavírovať medzi obidvoma bojujúcimi stranami a k rozhodnému kroku sa odhodlali až

¹ *Štúdiá vyšla v rámci riešenia projektu VEGA 1/0626/21 Horné Uhorsko, špecifický fenomén stredoeurópskeho vývinu v ranom novoveku.

BODNÁROVÁ, Miloslava. Sabinov v stredoveku (do r. 1640) In *Dejiny Sabinova*. (Ed.) Kónya, Peter. Prešov 2000, s. 84.

² BODNÁROVÁ, Miloslava. *Sabinov v stredoveku*, s. 85.

³ HAIN, Gáspár. *Szepességi vagy lócsei krónika és évkönyv*. Budapest 1988, s. 149.

⁴ BODNÁROVÁ, Miloslava. *Sabinov v stredoveku*, s. 83 – 84.

⁵ ŠA Prešov, Pob. Bardejov, Missiles, List Gabriela Bethlena z 20. V. 1621.

⁶ BODNÁROVÁ, Miloslava. *Sabinov v stredoveku*, s. 85.

⁷ Tamže, s. 85.

pod tlakom vojnových udalostí. Kým vo februári a marci 1644 vyzývali mesto striedavo panovník a Rákóczi, aby poskytol svojich ozbrojencov a vytiahol do boja proti druhej strane,⁸ v lete boli už konfrontovaní s prítomnosťou povstaleckého vojska pod hradbami. V júli 1644 odoslalo sto jazdcov a pešiakov na obranu severnej hranice povstaleckého územia a v auguste potom všetkých svojich vojakov odvelilo k vodcovi povstania do Košíc.⁹ Mesto sa však nevyhlo obsadeniu povstaleckým vojskom. Sabinov zotrval potom na strane Rákócziho až do uzavretia Lineckého mieru r. 1645, ktorý povstanie ukončil.¹⁰

Takisto v Sabinove negatívne prejavy Leopoldovej politiky začiatkom 70. rokov, predovšetkým nezvládnuteľné daňové zaťaženie mesta, stála prítomnosť a požiadavky habsburského vojska, konfiškácia evanjelických kostolov a snaha o rýchlu katolizáciu obyvateľstva, viedli k nespokojnosti väčšiny mešťanov s vnútropolitickými pomermi v krajine. Zároveň s rastom odporu voči panovníkovi zvyšovali sa sympatie obyvateľov k protihabsburskej opozícii, ktoré na jeseň 1672 vyústili do otvoreného konfliktu s habsburskou mocou. Počas výpravy kurucov do Kráľovského Uhorska v lete 1672 vpustila mestská rada 5. októbra povstalecké jednotky do mesta a pridala sa k odboju.¹¹ Podrobnosti o rokovaniach s kurucmi či obliehaní mesta nie sú známe. Evanjelická väčšina mešťanov privítala zmenu situácie, ktorá im umožnila obnoviť cirkevný život. Kuruci odňali obidva kostoly i školy katolíkom a odovzdali ich evanjelikom.¹² V rukách povstalcov však mesto ostalo iba necelé tri týždne. Už 22. októbra ho obsadili jednotky generála Cobba a chorvátske vojsko Karola Pálffyho.¹³ V dobytom meste sa vojaci dopúšťali násilností a rabovali.

V Sabinove, podobne ako v blízkom Prešove či Bardejove nasledujúce roky charakterizovali represívne kroky habsburskej moci proti účastníkom odboja, chudobnenie mesta v dôsledku vysokého finančného zaťaženia komorou a vojskom, neúmerné požiadavky vojenskej posádky a násilná rekatolizácia. Za odboj v jeseni 1672 neboli potrestaní jednotlivci, ale samotné mesto. Pre

⁸ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov 104/9.

⁹ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov 104/9.

¹⁰ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov Knihy 168.

¹¹ Status et factorum Ecclesiae Evangelicae utriusque nationis Germanicae aequae Slavicae in Regia ac Libera Civitate Cibiniensis. 62; HAIN, Gáspár. *Szepességi vagy löcsei krónika és évkönyv*. Budapest 1988, s. 347.

¹² Status et factorum Ecclesiae Evangelicae utriusque nationis Germanicae aequae Slavicae in Regia ac Libera Civitate Cibiniensi, s. 63.

¹³ Status et factorum Ecclesiae Evangelicae utriusque nationis Germanicae aequae Slavicae in Regia ac Libera Civitate Cibiniensi, s. 63; HAIN, Gáspár. *Szepességi vagy löcsei krónika*, s. 354.

Sabinov, ktorý už koncom 60. rokov nebol schopný pravidelne platiť taxu, znamenali nové, oveľa vyššie dane, vrátane spotrebnej dane, kontribúcie a porcií pre armádu, neznesiteľné bremeno, ktoré malo katastrofálne dôsledky pre jeho hospodárstvo. Podobne vyčerpávali mestskú pokladnicu požiadavky habsburských jednotiek, ktoré tvorili jeho posádku alebo sa v meste istý čas zdržiavali. Opätovná likvidácia evanjelickej cirkvi a konfiškácia jej majetku, následné vyhnanie evanjelických kňazov, diskriminácia evanjelických mešťanov a na druhej strane násilná katolizácia mesta s preferovaním katolíkov či konvertitov aj tu vtisli celému desaťročiu (1672 – 1681) pečať vrcholného obdobia násilnej rekatolizácie.

Po obsadení Sabinova v októbri 1672 ponechal generál Cobb v meste 200-člennú posádku pod vedením majora Jána Messinga a kapitána Herbersteina. Títo vojaci zotrvali v Sabinove pol roka a k obyvateľstvu sa správali veľmi nepriateľsky. Vydrancovali mestské sklady, radnicu aj domy mešťanov, odkiaľ odniesli všetko zlato, striebro, iné cenné predmety a víno.¹⁴ Za ozbrojené vystúpenie proti panovníkovi bolo mesto potrestané aj konfiškáciami. Už na jar 1673 mu Spišská komora na istý čas skonfiškovala vinice v Hejce, ktoré potom muselo za vysoké sumy získavať späť.¹⁵ O niekoľko mesiacov, 16. septembra na rok skonfiškovala mestu dolný mlyn a jeho poddanskú obec Orkucany.¹⁶ Ďalším trestom za účasť v odboji a zároveň preventívnym opatrením do budúcnosti bolo odvezenie všetkých ťažkých zbraní z mestského opevnenia do Košíc v apríli 1673.¹⁷

Konfiškácie mimomestských majetkov a drancovanie vojska značne skomplikovali hospodársku situáciu nie príliš bohatého malého mesta v období stále narastajúcich požiadaviek komory. Už začiatkom roku 1673 uložila Spišská komora Sabinovu odvádzať mesačne 60 gbelov ovsu pre kone úradníkov a dôstojníkov.¹⁸ Vo februári muselo mesto na proviant a jačmeň pre armádu zaplatiť 404 zlatých a 30 denárov.¹⁹ V marci stanovila komora povinnosť mesta voči vojakom generála Strassolda vo výške 50 ústnych porcií (teda v cene 200 zlatých) a okrem nich pre 20 vojakov denne po pol libre chleba,

¹⁴ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/11.

¹⁵ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/11.

¹⁶ MNL OL Budapest, Szepesi Kamarai Levéltár. Szepesi Kamara számvevősege, E 706: Libri bonorum fiscalium, No.51, Extractus generalis universorum bonorum fiscalium 1670 – 1688.

¹⁷ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/11.

¹⁸ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/11.

¹⁹ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/11.

mäsa a vosku na bližšie neurčený čas.²⁰ V novšom rozpise dávok pre vojsko z apríla 1673 je pre Sabinov určených 50 ústnych a 20 konských porcií spolu s 260 a 5/7 gbelu obilia a rovnakým množstvom ovsa.²¹

Tieto povinnosti si mesto muselo plniť i v nasledujúcich rokoch a pribudli k nim aj ďalšie. V auguste 1673 mali Sabinovčania dodať do erárneho skladu v Prešove 100 gbelov pšenice v hodnote 200 zlatých; v auguste 1677 obilie v cene 172 zlatých a 80 denárov;²² na príkaz cisárskej a kráľovskej komisie v Košiciach z r. 1676 boli povinní podieľať sa na údržbe a zásobovaní hradov v Potisí;²³ v máji 1677 uložila Spišská komora mestu vystrojiť 16 dobre vyzbrojených a zásobených pešakov.²⁴ Počas výprav kurucov do južnejších stolíc v r. 1672 – 73 boli spustošené mestské vinice v Hejce.²⁵ Mesto zbavené časti príjmov nebolo schopné pokryť všetky tieto požiadavky a už v januári 1677 požadovala komora zaplatenie vojrovej dane za rok 1675.²⁶ V tom istom roku zvláštna panovníkova komisia v Košiciach upozorňovala sabinovskú mestskú radu na neplnenie daňových a iných povinností voči komore a armáde.²⁷

Ani Sabinov neobišli citeľné zásahy štátu do politických práv mesta a kompetencií orgánov samosprávy. Aj keď sa, vzhľadom na slabšiu pramennú základňu, nedochovali obdobné nariadenia ako v Prešove či Bardejove, možno predpokladať, že panovník a jeho mocenské orgány minimálne od roku 1673 obmedzovali a kontrolovali činnosť magistrátu. Koncom roku 1673 dokonca sám Leopold I. nariadil, aby na voľbách richtára, senátu a volenej obce, ktoré sa mali konať na Troch kráľov nasledujúceho roku, bol bezpodmienečne prítomný komisár Spišskej komory.²⁸

Najväčšou záťažou pre mesto počas celých 70. rokov bolo však habsburské vojsko a jeho priame požiadavky. Stála posádka bola v meste prítomná od obsadenia v októbri 1672 počas celých 70. rokov. Správanie sa dôstojníkov a vojakov k mešťanom bolo pritom, aspoň v prvých rokoch, zvlášť nepriateľské a hrubé. Okrem spomínaného rabovania a zaberania evanjelického majetku sa dopúšťali násilností voči mešťanom. V novembri 1673 dal napr. ve-

²⁰ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/11.

²¹ ŠA Prešov, ŠŽ, K 10: Kongregačné zápisnice z r. 1658 – 1680, s. 121.

²² ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/11.

²³ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/11.

²⁴ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/11.

²⁵ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/11.

²⁶ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/11.

²⁷ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/11.

²⁸ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/11.

liteľ mesta surovo zbiť notára a evanjelických učiteľov.²⁹ V máji 1673 spôsobili vojaci požiar, pri ktorom zhorela väčšia časť mesta, vrátane radnice, fary, hradieb a Dolného predmestia.³⁰ Bez ohľadu na veľké škody a neschopnosť platiť ani riadne dane, vyžadovali velitelia od mestskej rady ďalšie služby, akými bolo poskytovanie povozov na prevoz vojenského materiálu či remeselníkov na práce v Košiciach a iných pevnostiach.³¹ V auguste 1673 nariadil generál Strassoldo mestu pod hrozbou pokuty 1 000 zlatých vystrojiť a vyzbrojiť 17 pešiakov.³² Tieto povinnosti sa bez ohľadu na ťažkú hospodársku situáciu a žiadosti mestskej rady o ich zmiernenie ďalej stupňovali.

Počas celého desaťročia poskytovalo mesto dôstojníkom a vojakom menšie sumy peňazí, víno, mäso, chlieb, pivo, vajcia, masť, vosk, sviečky, pálenku a iné potraviny, resp. výrobky.³³ Azda ešte väčšie výdavky než stála posádka predstavovali rôzne vojenské jednotky, ktoré cez Sabinov prechádzali, príp. sa tu niekoľko dní na jeho náklady zdržali. Celkovo dosiahli náklady na zaopatrenie vojenských jednotiek, ktoré v r. 1673 – 1678 mestom prechádzali alebo v ňom krátko pobývali 10 843 zlatých a 60 denárov.³⁴ Aj keď tieto sumy mali byť na základe zmeniek preplatené, predstavovali obrovskú položku v mestskom hospodárstve. Pritom v nepokojných časoch mesto nemohlo rátať s jej plným uhradením.

Ďalšie škody priniesol samotný pobyt rôznych vojsk, ubytovaných v domoch mešťanov, nijako nechránených pred krádežami a násilnosťami. Ku koncu desaťročia nadobudli aktivity armády zvýšenú intenzitu, zrejme v súvislosti so zhoršením medzinárodnej situácie a očakávaním nového vpádu zo Sedmohradska. Okrem iného sa prejavili v starostlivejšej údržbe mestskej fortifikácie. Svedčí o tom i žiadosť komory adresovaná stolici na poskytnutie 50 povozov a 100 robotníkov na opravu báš a múrov sabinovského opevnenia.³⁵

Podobne ako neúmerne daňové zaťaženie a finančné požiadavky armády, väčšinu mešťanov ohrozoval a poškodzoval celý rad rekatolizačných opatrení, uskutočňovaných komorou, vojenskými veliteľmi a samotným panovníkom. Obidva kostoly odňalo evanjelikom a odovzdalo katolíkom Cobbovo

²⁹ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/11.

³⁰ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/11.

³¹ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/11.

³² ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/11.

³³ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/11.

³⁴ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/11.

³⁵ ŠA Prešov, ŠŽ, K 12: Kongregačné zápisnice (1673 – 80), s. 301.

vojsko bezprostredne po obsadení mesta v októbri 1672.³⁶ Dlhšie sa evanjelikom podarilo udržať si obe školy, ktoré ešte v decembri 1672 odmietali odovzdať katolíckemu farárovi. Preto krátko pred koncom roku 1672 Spišská komora mešťanov napomínala, aby okamžite postúpili školské budovy katolíkom a zaplatili katolíckemu farárovi všetky dôchodky od zriadenia farnosti.³⁷ Evanjelickí kňazi spočiatku zostávali v meste a pokúšali sa udržať aspoň súkromné bohoslužby v domoch mešťanov, 4. novembra 1672 ich však vojaci uväznili a na druhý deň ráno verejne a potupne vykázali cez bránu na predmestie.³⁸ Slovenský kňaz Andrej Galli i v nasledujúcom roku napriek zákazu konal bohoslužby v predmestských stodolách.³⁹ Pred prešporský súd r. 1674 boli predvolaní i sabinovskí kňazi: nemecký Pavol Regius, slovenský Andrej Galli a rektor Ján Regius. Pavol Regius bol pôvodne za pošliapanie hostie odsúdený na smrť, vďaka Galliho svedectvu mu však trest zmenili a po reverze sa uchýlil do Sedmohradska.⁴⁰

Po likvidácii evanjelickej cirkevnej organizácie v meste sa štátna moc snažila zabezpečiť dominanciu katolíckej cirkvi násilnou zmenou obsadenia orgánov samosprávy. Už v decembri 1673 prikázal Leopold I. sabinovskému magistrátu, aby bol vo voľbách v januári nasledujúceho roku zvolený katolícky notár.⁴¹ K oveľa vážnejšiemu zásahu do obsadenia senátu a volenej obce došlo však až v lete r. 1674, keď predseda Spišskej komory generál Oto Volkra s jágerským biskupom zosadil dovtedajšieho richtára a nahradil katolíkom Tomášom Strobelom a dosadil do senátu ďalších katolíkov, resp. konvertitov. Vzhľadom na nedostatok katolíckych mešťanov muselo však naďalej medzi senátormi ostať 5 evanjelikov.⁴²

V priebehu 70. rokov z viacerých príčin rástla nespokojnosť ešte vždy z veľkej väčšiny evanjelických mešťanov malého mesta, ktoré v dôsledku Leopoldovej hospodárskej politiky stále viac chudobnelo. Možnosť zmeny pomerov priniesli udalosti leta 1678. Potom ako sedmohradské a kurucké vojská na čele s Michalom Telekim obsadili Šarišskú stolicu, obyvatelia Sabinova im zrejme bez dlhších rokovaní 31. júla otvorili mestské brány.⁴³ Zmenu uvítala

³⁶ Status et fatorum Ecclesiae Evangelicae, s. 63.

³⁷ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/11.

³⁸ Doslova „ako nejaké prostitútky“. Status et fatorum Ecclesiae Evangelicae, s. 61.

³⁹ Status et fatorum Ecclesiae Evangelicae, s. 65.

⁴⁰ RÁCZ, Károly. *A Pozsonyi vértörvénytűk áldozatai 1674-ben*. Lugos 1889, s. 54, 163 – 164.

⁴¹ ŠOKA Prešov, Mag. Sabinov, 104/11.

⁴² Status et fatorum Ecclesiae Evangelicae, s. 66.

⁴³ ŠOKA Prešov, Mag. Sabinov, 104/11.

predovšetkým evanjelická väčšina obyvateľstva, pretože vzápätí po obsadení mesta kuruci vyhnali katolíckych kňazov a kostoly i školy odovzdali evanjelikom. Nová situácia však netrvala dlho a už o desať dní bol Sabinov dobytý 10-tisícovým vojskom plukovníka Wurma. Podrobnosti príchodu kurucov do mesta ani jeho obsadenia Wurmovými jednotkami nie sú známe. Po návrate habsburskej armády došlo k opätovnému vykázaniu evanjelických kňazov a odňatiu cirkevného majetku.⁴⁴

Počas povstania Imricha Thökölyho pretvorili panovníkove vojská Sabinov na pevnosť. V meste sa doslova striedali rôzne vojenské jednotky a stav jeho posádky bol neraz porovnateľný s počtom všetkého obyvateľstva. Tento postup habsburského velenia mal viacero príčin. Sabinov bol najexponovanejším mestom na západe Šarišskej stolice, blízko Spiša, ktorý dlho ostával základňou habsburských vojsk. Preto sa do mesta mohli sťahovať jednotky, operujúce v tomto priestore, či prechádzajúce ďalej na východ, resp. na sever do Poľska. Silná vojenská posádka bola akiste aj dôsledkom predchádzajúceho správania sa Sabinovčanov a mala ich odrádzať od zblížovania s povstalcami. Zároveň možno predpokladať, že Sabinov slúžil aj na dislokovanie časti síl, ktoré už nemohol užiť blízky Prešov. Iba od septembra r. 1678 do konca februára 1679 prijalo mesto na krátky čas 11 rôznych vojenských jednotiek v celkovom počte asi 2 000 vojakov.⁴⁵ Veľkú časť stálej sabinovskej posádky predstavovala jazda, na čo poukazuje požadovanie ovsy, sena a slamy na jej vydržiavanie. Na začiatku r. 1680 boli v meste jazdecké jednotky Gottfrieda de Susse,⁴⁶ v zime a na jar vojská generála Strassolda,⁴⁷ v novembri 1680 poslal generál Caprara do mesta na prezimovanie tri roty pešiakov,⁴⁸ od konca r. 1681 tu pobývala rota už spomínaného Dietrichsteinovho pluku⁴⁹ a rôzne iné jednotky.

Náklady spojené s pobytom či prechodmi vojska znášalo z veľkej časti mesto. Začiatkom februára 1679 zaplatil magistrát 400 pešiakom plukovníka Herbersteina počas 2 dní 389 zlatých, o niekoľko dní ďalším 40 pešiakom, ktorí sa tu zdržali 5 dní 110 zlatých 10 denárov a na konci mesiaca 60 voja-

⁴⁴ Status et factorum Ecclesiae Evangelicae, s. 66.

⁴⁵ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/11: Výkaz výdavkov mesta na panovníkovo vojsko v r. 1673 – 1679.;

⁴⁶ ŠA Prešov, ŠŽ, K 12: Kongregačné zápisnice (1673 – 80), s. 389.

⁴⁷ ŠA Prešov, ŠŽ, K 12: Kongregačné zápisnice (1673 – 80), s. 444.

⁴⁸ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/12.

⁴⁹ ŠA Prešov, ŠŽ, K 13: Kongregačné zápisnice 1681 – 1685, s. 166.

kom Bádenského pluku 24 zlatých.⁵⁰ Iba za prvé dva mesiace v roku 1679 stál pobyt prechádzajúcich jednotiek mestskú pokladnicu 567 zlatých a 10 denárov.⁵¹ V januári 1680 si jazda G. de Susse nárokovala od stolice 6 gbelov ovsu, 1 voz sena, 1 súdok masla, 8 husí, 8 sliepok a 10 súdkov vína.⁵² Začiatkom nasledujúceho roku predpísala komora odvieť pre vojsko v Sabinove 40 gbelov ovsu, 10 vozov sena a 10 vozov slamy.⁵³ V decembri 1681 prikázal generál Strassoldo od každej porty odovzdať mesačne po 10 gbelov ovsu a 5 vozov sena. Popri týchto povinnostiach poskytovalo mesto vojsku povozy a rôzny materiál ako pušný prach, vosk, knôty a pod. Vojaci sa v meste dopúšťali násilností, krádeží, rabovaní, a to do takej miery, že v marci 1680 sa musela stolica sťažovať na škody spôsobené Strassoldovým vojskom v Sabinove.⁵⁴

Obyvateľstvo muselo pritom znášať nielen prítomnosť panovníkovej armády, ale aj útoky kurucov. Vzhľadom na nedostatok prameňov nie je známe, kedy a koľkokrát sa povstanci pokúšali mesto obliehať alebo ho ináč ohrozovať. Koncom roku 1678 bol pri Sabinove prítomný Štefan Józsa so svojou jazdou, netrúfal si ho však obliehať a uspokojil sa s darmi.⁵⁵ V rokoch 1681 a 1682 kurucké oddiely viackrát ohrozovali mesto a odohnali jeho stáda dobytky.⁵⁶ Zničenie predmestí, majerov, mlynov, strata dobytky a obsadenie vidieckych majetkov prispeli k ďalšiemu prehĺbeniu hospodárskeho úpadku Sabinova.

V dôsledku pobytu početných vojsk, vojnového ničenia, prerušenia obchodu a značného schudobnenia mesto nebolo schopné plniť si svoje daňové povinnosti ani nové požiadavky vojenských veliteľov. Začiatkom roku 1680 dlžil Sabinov Spišskej komore na nezaplatenej taxe od r. 1662 1 000 zlatých.⁵⁷ Len v priebehu r. 1680 ho komora niekoľkokrát napomínala a vymáhala zaplatenie dlhov.⁵⁸ K taxe a priamym platbám vojsku z titulu porcií pribudli pritom aj iné finančné povinnosti. Vo februári 1681 prikázala komora mestu zložiť 1 000 zlatých pre potreby delostrelectva, z čoho však zaplatilo iba 200.⁵⁹ Podobne aj Šopronský snem r. 1681 predstavoval ďalšiu daňovú záťaž 1 000

⁵⁰ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/12.

⁵¹ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/12.

⁵² ŠA Prešov, ŠŽ, K 12: Kongregačné zápisnice (1673 – 80), s. 389.

⁵³ ŠA Prešov, ŠŽ, K 13: Kongregačné zápisnice 1681 – 1685, s. 148.

⁵⁴ ŠA Prešov, ŠŽ, K 13: Kongregačné zápisnice 1681 – 1685, s. 152.

⁵⁵ ŠA Prešov, ŠŽ, K 12: Kongregačné zápisnice (1673 – 80), s. 444.

⁵⁶ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/12.

⁵⁷ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/12.

⁵⁸ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/12.

⁵⁹ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/12.

zlatých.⁶⁰ Napriek viacerým urgenciám mesto nebolo schopné zaplatiť požadované sumy a v lete 1681 už jeho dlh predstavoval 4 743 zlatých. Vzhľadom na jeho biedny stav bolo aj úradníkom komory jasné, že zaplatenie tejto čiastky nie je reálne a panovník mu z nej napokon polovicu odpustil.⁶¹ Ani potom však Sabinov dlh nezaplatil, podobne, ako už nemohol platiť ani porcie pre vojsko. V apríli 1682 už generál Strassoldo hrozil za nezaplatenie dlžnej sumy spustošením mesta Barkóciho vojakmi.⁶² Magistrát sa v ťažkej finančnej situácii r. 1682 neúspešne snažil dosiahnuť vrátenie mlynov, poddanských usadlostí a desiatku, zálohovaných Szentiványiovcom, čo by zvýšilo jeho malé príjmy.⁶³

Podobne sa komora ani počas vojny nemienila zriecť svojho vplyvu na riadenie mesta a kontroly orgánov samosprávy. Pred voľbami r. 1681 aj r. 1682 spolu s Leopoldom upozorňovala magistrát, že pri reštaurácii musí byť prítomný jej delegát a všetci členovia senátu musia byť katolíkmi.⁶⁴

V konfesionálnych pomeroch nedošlo po vypuknutí povstania k žiadnym zmenám a nádeje na obnovenie náboženskej slobody evanjelikov spájali mešťania až so Šopronským snemom. Na sneme zastupovali mesto traja delegáti: evanjelik Jakub Gryneus, katolík Štefan Nagy a konvertita Samuel Feldmeier.⁶⁵ Jakub Gryneus niesol do Šoprone sťažnosti sabinovských evanjelikov, ktoré predniesol na rokovaní snemu. Mešťania sa v nich ponosovali na situáciu, keď v meste, kde sú takmer všetci obyvatelia evanjelici, boli už r. 1672 odňaté evanjelické kostoly, škola, fara a zvony; evanjelickí mešťania boli vystavení ponižovaniu a násiliu zo strany úradov, vojska a katolíckych kňazov, až r. 1674 predseda komory zakázal evanjelické bohoslužby úplne; zároveň rozpustil orgány magistrátu, kde „skúsených a múdrych“ evanjelických senátorov nahradil katolíkmi.⁶⁶

Po zverejnení zákonných článkov snemu sa evanjelici rozhodli obnoviť cirkevný život a zaujať svoje chrámy vo vnútornom meste. Narazili síce na odpor veliteľa podplukovníka Saponaru, nemienili sa však vzdať a vyslali svo-

⁶⁰ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/12.

⁶¹ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/12.

⁶² ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/12.

⁶³ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/12.

⁶⁴ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/12.

⁶⁵ Status et factorum Ecclesiae Evangelicae, s. 69.

⁶⁶ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/1h2.

jich delegátov aj k Thökölymu. Napokon dosiahli súhlas s konaním bohoslužieb v súkromnom dome a pozvali do mesta z exilu kňaza Juaja Weisza.⁶⁷

V nevelkom Sabinove vyvolávala politika Leopolda I. značnú nespokojnosť. Násilná rekatolizácia a diskriminácia evanjelikov narazila na odpor väčšiny obyvateľstva a odmietavo sa stavali mešťania aj k ďalším opatreniam panovníka. Toto napätie medzi obyvateľstvom a ústrednou mocou malo hospodárske, politické, ideologické i konfesijné príčiny. Malé mesto so slabým hospodárskym zázemím začalo veľmi skoro pociťovať negatívne dôsledky habsburského absolutizmu. Nielenže nestačilo plniť stále vyššie daňové povinnosti, ale pravidelne nedokázalo ani splácať staré dlhy či restancie daní, čo viedlo k jeho vysokému zadlženiu. Komora sa snažila dlžné sumy vymáhať násilím, neraz konfiškáciou mestského majetku alebo dôchodkov. Vzhľadom na nedostatok peňazí nebolo mesto schopné regenerovať svoje vidiecke hospodárstva a vinice, čo spôsobovalo ďalší pokles jeho príjmov. Celkové zúženie možností slobodného obchodu a habsburská obchodná politika vytlačali ekonomicky slabé mesto z jeho tradičných obchodných oblastí, čím sa takisto znižovali mestské dôchodky. Kontrola orgánov samosprávy prostredníctvom komisárov komory spolu s ďalšími priamymi zásahmi a obmedzeniami do správy mesta popudzovali sebavedomých mešťanov proti panovníkovej politike. Podobne sa väčšina obyvateľstva len s nevlôlou a veľmi pomaly podrobovala rekatolizácii a novej katolíckej cirkevnej vrchnosti.

V dôsledku ďalšieho zbedačovania mesta vysokými požiadavkami komory a habsburského vojska a r. 1682 aj sklamaní z odopretia náboženskej slobody v zmysle Šopronských článkov vzrastali sympatie mešťanov k Thökölyho povstaniu. Príležitosť na prechod do tábora povstalcov sa im naskytla v auguste 1682, počas postupu niekoľko desaťtisícového kuruckého vojska proti posledným panovníkovým pevnostiam v Hornom Uhorsku. Po dobytí Košíc 15. augusta 1682 obsadili povstalci bez akéhokoľvek odporu aj Sabinov.⁶⁸ Podrobnosti o obliehaní a obsadzovaní mesta nie sú známe.

Niekoľko dní po príchode kurucov poslal Thököly do Sabinova svojich komisárov Petra Sirmaia (Szirmay) a Komjátiho, ktorí odovzdali evanjelikom obidva kostoly, školy a faru. Zároveň v mene vodcu odboja povolili verejné evanjelické a. v. náboženské obrady. Mešťania pozvali do mesta nemeckého kňaza Juraja Weisza.⁶⁹

⁶⁷ Status et factorum Ecclesiae Evangelicae, s. 70.

⁶⁸ Status et factorum Ecclesiae Evangelicae, s. 70.

⁶⁹ Status et factorum Ecclesiae Evangelicae, s. 70.

Spočiatku sa Thököly snažil zlepšiť zlú materiálnu situáciu mesta a aspoň čiastočne povzniesť jeho hospodárstvo, aby potom bolo schopné plniť podobné funkcie ako ostatné slobodné kráľovské mestá. S týmto cieľom ponúkla povstalecká Spišská komora Sabinovu koncom septembra 1682 nájom solivarských solných baní a zásob soli na Solivare, a to v cene 1 toliar za gbel soli.⁷⁰ Je zaujímavé, že túto ponuku nedostal Prešov, ktorý so Solivarom susedil a tieto práva užíval už viac ako jedno storočie. Možno sa domnievať, že komoru k tomu viedla horšia ekonomická situácia Sabinova.

Vodca povstania neobsadil Sabinov len preto, aby pozdvihol jeho hospodárstvo. Okrem umiestnenia istého počtu vojska, poskytnutia prístrešia pre prechádzajúce jednotky a podiele na ich stravovaní, ako aj vojenského využitia mestského opevnenia, aj on požadoval od mesta dane a rôzne dávky pre armádu. Už v decembri 1682 žiadala komora richtára a radu o zaplatenie nedoplatkov riadnej dane a kontribúcie.⁷¹ V marci nasledujúceho roku sa s tou istou požiadavkou na mesto obrátil aj Thököly.⁷² Okrem daní a iných dávok poskytovalo mesto pre potreby armády potraviny, remeselné výrobky a remeselníkov. V januári 1683 žiadal Thököly od magistrátu zaslanie rýb, hydiny a zveriny pre vojsko.⁷³ Koncom júla toho istého roku vyzýval mesto, aby mu poslalo odborníkov, ktorí rozumejú stavbe a oprave pevností.⁷⁴ Celkové výdaje na dane, vojsko a rôzne iné poplatky počas povstania vyčíslil magistrát na 30 864 zl.⁷⁵

Ako ostatné mestá, hrady a iné opevnené miesta, dostal aj Sabinov po obsadení povstalcami kuruckú posádku. Vzhľadom na hospodárske vyčerpanie mesta v ňom boli rozmiestnené menej početné jednotky, než v predchádzajúcich rokoch, na čo poukazujú aj iné skutočnosti (rýchle dobytie nepriateľom a pod.). Z 385 nemeckých vojakov, dislokovaných začiatkom februára 1683 v troch východoslovenských mestách, bolo v Sabinove umiestnených iba 30, teda menej ako štvrtina zo stavu v Prešove a osmina z počtu usídleného v Bardejove.⁷⁶ O ich zaopatrenie sa delilo mesto so stolicou, pričom z jeho zásob dostávali mäso a víno. V apríli 1683 sa zdržiaval v Sabinove i sám vodca povstania s početnejším vojskom, pre ktoré mala stolica dodať: 4 sudy vína, 2

⁷⁰ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104, 1590 – 1804.

⁷¹ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104, 1590 – 1804.

⁷² ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104, 1590 – 1804.

⁷³ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104, 1590 – 1804.

⁷⁴ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104, 1590 – 1804.

⁷⁵ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, Kronika, s. 28.

⁷⁶ ŠA Prešov, ŠŽ, K 13, s. 612.

sudy piva, 4 jahňatá, 3 teľatá, 15 pínt masla, 20 gbelov ovsu a 15 vozov sena.⁷⁷ Vo februári 1684 boli v meste a okolitých obciach rozmiestnené viaceré kurucké jednotky. Veliteľom kuruckej posádky v Sabinove bol kapitán Žigmund Bessenyei.⁷⁸

Avšak Sabinov so svojím starým opevnením nebol ani s početnou posádkou schopný odolávať obliehaniu silnejšieho vojska a delostreleckému ostreľovaniu. Keď sa začiatkom decembra 1683 vracal so svojou niekoľkotisícovou armádou víťaz od Viedne Jan Sobieski, po neúspešnom obliehaní Prešova sa Poliaci bez väčšej námahy zmocnili Sabinova. Kráľ tiahol ďalej do Poľska, zanechal však v meste na prezimovanie väčší počet vojakov, ktorých vydržovanie spôsobilo mešťanom škody v hodnote 33 000 zl.⁷⁹ Poľské vojsko ostalo v Sabinove až do konca zimy. Posledná poľská posádka sa vzdala kurucom 3. marca 1684 za prísľub slobodného odchodu.

Obsadenie povstalcami a vstup do odboja priniesli mestu reštitúciu slobody vyznania evanjelikov v rozsahu spred r. 1670. Bezprostredne po príchode kuruckého vojska, 21. septembra 1682 boli evanjelikom navrátené obidva kostoly spolu so školskými a farskými budovami.⁸⁰ Ako prvého pozvali evanjelickí mešťania do obnoveného zboru nemeckého kňaza 1682 Juraja Weisza. Meno ďalšieho (slovenského) kňaza nie je známe.⁸¹ Počas obsadenia Poliakmi ostala zachovaná sloboda vyznania.⁸² Nie je známe, do akej miery sa podarilo obnoviť školský život, vzhľadom na svoje možnosti sa však mesto podieľalo na financovaní Kolégia hornouhorských evanjelických stavov v Prešove, vrcholnej vzdelávacej inštitúcie na povstaleckom území.⁸³

Obsadenie povstalcami prinieslo viaceré zmeny v orgánoch samosprávy. Po rokoch bol opäť zvolený evanjelický senát a volená obec. Na čelo mesta sa dostal evanjelik, stúpenec povstania Jakub Gryneus, ktorý nahradil konvertitu Michala Bergaczyho.⁸⁴ Na povstaleckom košickom sneme zastupovali Sabinov delegáti Ján Stöckel (bývalý richtár) a Matej Faczonius.⁸⁵

⁷⁷ ŠA Prešov, ŠŽ, K 13, s. 612.

⁷⁸ ESZE, Tamás: Kuruc vitézek folyamodványai 1703-1710. Budapest 1955, s. 519.

⁷⁹ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/13; Mag. Sabinov, Kronika, s. 28.

⁸⁰ Status et factorum Ecclesiae Evangelicae, s. 71.

⁸¹ Status et factorum Ecclesiae Evangelicae, s. 70.

⁸² Status et factorum Ecclesiae Evangelicae, s. 71.

⁸³ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/12.

⁸⁴ ŠA Prešov, pob. Prešov, Mag. Sabinov, Knihy 99.

⁸⁵ ZSILINSZKY, Mihály. *A magyar országyülések vallásügyi tárgyalásai III.* Budapest 1898, s. 529.

Mesto, po odchode poľského vojska, ostalo na strane povstania až do konca leta 1684, keď nevydržalo útok mohutnej armády generála Valentína Schultza. Schultz sa po víťazstve pri Prešove rozhodol obsadiť Sabinov a vyzval ho ku kapitulácii. Kurucký veliteľ spolu s mešťanmi sa rozhodli mesto brániť.⁸⁶ Ničivé delostrelecké ostreľovanie ich však prinútilo ešte v ten deň obnoviť vyjednávanie so Schultzom. Napokon sa vzdali bez kapitulácie, na milosť generálovi. Veliteľ stačil ešte uniknúť, avšak celú kuruckú posádku na čele s dôstojníkom Adamom Ráczom nechal Schultz popraviť.⁸⁷ Týmto osobitne krutým správaním sa, sledoval zastrašenie mešťanov, ktorých tak chcel odradiť od novej vzbury, a prinútiť k zaplateniu výpalného.

Sabinov bol po obsadení panovníkovým vojskom v septembri 1684 v neľahkej situácii. Mesto neuzavrelo s generálom Schultzom žiadnu dohodu, nepodpísalo kapituláciu, ale vzdalo sa bez podmienok. Pozabíjanie Thökölyho vojakov malo byť akiste výstrahou aj pre odbojných mešťanov, že bez podriadenia sa vôli generála nemôžu počítať s panovníkovou milosťou. Bezprostredne po obsadení muselo mesto zaplatiť Schultzovi 1 000 ríšskych toliarov a odovzdať viac ako 1 000 gbelov pšenice.⁸⁸ Generál zanechal v Sabinove posádku, ktorá v nasledujúcich mesiacoch drancovala mestský majetok a dopúšťala sa násilností na obyvateľstve.⁸⁹

Od jesene 1684 do konca roku 1686 bolo pre vývin v meste charakteristické isté provizórium, v ktorom pretrvávali viaceré výdobytky povstania, najmä v konfesijných pomeroch. Bývalým účastníkom odboja aj tu zaručovala beztretnosť Leopoldova generálna amnestia. Avšak vzhľadom na absenciu kapitulácie alebo inej dohody mesta s veliteľom habsburského vojska, nemohol magistrát pri obrane proti vysokým finančným požiadavkám komory a narúšaniu svojich slobôd operovať žiadnymi právnymi argumentmi. Mesto tak bolo vlastne odkázané na milosť veliteľov, vojenských komisárov a iných úradov a aj vojsko sa k obyvateľstvu správalo menej ohľaduplne, než v Prešove a Bardejove. Väčšina obyvateľstva sa k zmene pomerov postavila odmietavo a niektorí, napriek prítomnosti vojska, naďalej spolupracovali s povstalcami. Mešťan a neskorší richtár Samuel Feldmeyer, ako verný prívrženc Thökölyho, schovával vo svojom dome kuruckého dôstojníka Petra Deáka, ktorému pomohol ujsť do Štítnika. Spolu so senátorom Jurajom Šalátom ukrývali v mestskom pivovare ďalších kuruckých vojakov a podarilo sa im dostať ich

⁸⁶ Status et fatorum Ecclesiae Evangelicae, s. 71.

⁸⁷ Status et fatorum Ecclesiae Evangelicae, s. 71.

⁸⁸ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/12.

⁸⁹ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/12.

do Prešova, vtedy ešte obsadeného povstalcami.⁹⁰ Za tieto skutky dal veliteľ Feldmeyera uväzniť, bývalí povstalci však zozbierali peniaze, za ktoré ho ďalší mešťan, Gallus Berger z väzenia vykúpil.⁹¹

Proti bývalému magistrátu vystúpili katolícki kňazi a osoby, prenasledované povstalcami. Na jar 1685 muselo mesto na príkaz komory odškodniť bývalého komorského úradníka v Sabinove Jakuba Scultetiho, počas povstania zbaveného úradu a väzneného v Košiciach.⁹² Od príchodu habsburskej armády v septembri 1684 bolo v Sabinove stále umiestnené pomerne početné vojsko. Posádka, zanechaná v meste generálom Schultzom, v ňom zotrvala 10 mesiacov.⁹³ Od novembra 1685 tu zimovalo 80 vojakov Scharffenbergovho pešieho pluku.⁹⁴ Od začiatku roku 1686 bola v Sabinove dislokovaná početná jazda a v jeseni toho istého roku bolo v meste ustajnených viac ako 300 vojenských koní. Po dobytí Budína muselo mesto v jeseni 1686 prijať na prezimovanie početné jednotky vojvodu Lotrinského a po nich 50 uhorských jazdcov plukovníka Pongrácza.⁹⁵ Spolu s nimi tu bolo vtedy umiestnené aj silné delostrelectvo.⁹⁶ Na konci r. 1686 prišlo mesto opäť o svoje ťažké zbrane a strelivo, keď mu Spišská komora nariadila odviezť všetky kanóny a muníciu na hrad Tokaj.⁹⁷ Veliteľom mestskej posádky bol r. 1685 Ján Deninger.⁹⁸

Nepretržitý pobyt posádky a iných vojenských jednotiek znamenal pre mesto značné náklady. Vojenská posádka bola vydržiavaná z mestskej pokladnice a takisto aj prechádzajúcim vojskám musel magistrát (okrem predpísaných porcií) odovzdávať peniaze, potraviny a krmivo pre kone. Počas prvých desiatich mesiacov po obsadení mesta vyplatila mestská rada posádke, zanechanej generálom Schultzom 2 043 zlatých a 76 denárov.⁹⁹ Celkovo museli Sabinovčania počas prvých štyroch rokov po obsadení Leopoldovým vojskom (1684 – 1687) zaplatiť z titulu porcií pre vojsko 12 996 uhorských

⁹⁰ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/13.

⁹¹ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/13. Je zaujímavé, že úrady sa k vyšetrovaniu tejto záležitosti vrátili až r. 1703.

⁹² ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/1590 – 1804.

⁹³ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/12.

⁹⁴ ŠA Prešov, ŠŽ, K 14, s. 24.

⁹⁵ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/12.

⁹⁶ ŠA Prešov, ŠŽ, K 14, s. 100.

⁹⁷ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/12.

⁹⁸ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/13.

⁹⁹ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/12.

zlatých.¹⁰⁰ Vojaci miestnej posádky a ďalších jednotiek dlhší či krátky čas pobývajúcich v meste pritom bez ohľadu na výsady a chudobu mesta vyžadovali od mešťanov potraviny a rôzne služby. Mlynári, kováči a iní remeselníci museli bez zaplatenia pracovať pre potreby armády.¹⁰¹ Jednotky vojvodu Lotrinského vracajúce sa z Budína v jeseni 1686 pripravili Sabinovčanov nielen o viac ako 100 gbelov obilia, ale takisto o všetok dobytok a zásoby potravín.¹⁰² Ďalšie škody spôsobili mestu uhorskí vojaci plukovníka Pongrácza, ktorí sa usídlili na radnici a v richtárovom dome, zbili richtára i ďalších senátorov, násilím sa zmocnili krmiva pre svoje kone a niekoľkých sudov vína z mestského hostinca.¹⁰³

Mesto, ktoré počas povstania utrpelo veľké hospodárske škody na svojich vidieckych a predmestských majeroch, ako aj vo vinohradoch v Hejce, nebolo kvôli vysokým požiadavkám komory a nárokom vojska schopné nahradiť tieto straty ani plniť svoje nové povinnosti. Napriek rastúcej zadlženosti nedokázalo načas platiť dane a porcie a jeho nedoplatky dosahovali niekoľkotisícových súm. V priebehu roku 1685 a 1686 Spišská komora viackrát urgovala zaplatenie starých nedoplatkov taxy, kontribúcie a iných poplatkov.¹⁰⁴ Až r. 1685 zaplatil magistrát (sčasti v naturáliách) restancie na daniach z r. 1662.¹⁰⁵ Napriek tomu však malo mesto k januáru 1686 nedoplatky taxy vo výške 5 125 zlatých.¹⁰⁶ Z tejto sumy mu síce Leopold odpustil za utrpené škody 2 376 zl. 50 den., celková suma restancií daní však aj potom predstavovala 2 748 zl. 50 den.¹⁰⁷

Výška nezaplatenej daňovej povinnosti mesta voči komore, vojenskému komisárovi a iným štátnym orgánom bola pritom oveľa vyššia. Na taxe, cenzе a inej dani predstavovala 3 648 zl. 50 den. a na neodovzdaných naturáliách pre vojenského komisára 11 942 zl. 90 den. Popri tom si mesto nesplnilo ďalšie povinnosti, najmä dodávky potravín delostrelectvu.¹⁰⁸ Sabinovčania neodovzdali za rok 1685 ani obilie, odvádzané z titulu cirkevného desiatku po obnovení katolíckej cirkvi opäť jágerskému biskupovi, ktoré museli pre

¹⁰⁰ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/12.

¹⁰¹ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/12.

¹⁰² ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/12.

¹⁰³ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/12.

¹⁰⁴ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/12.

¹⁰⁵ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/12.

¹⁰⁶ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/12.

¹⁰⁷ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/12.

¹⁰⁸ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/12.

veľkú núdzu použiť na siatie.¹⁰⁹ V dôsledku neschopnosti splácania dlhov a nových daní prišlo mesto už v priebehu r. 1686 o niektoré príjmy a majetky. Jeho poddanské usadlosti v Orkucanoch kráľovský fiškus skonfiškoval a dal do prenájmu Štefanovi Sirmaiovi.¹¹⁰ Desiatok prenajal biskup panovníkovým vojenským skladom.¹¹¹

V kritickej situácii sa schudobnené mesto, zbavené ďalších majetkov, a tým aj reálnej možnosti zvýšenia príjmov, v rokoch 1685 – 1687 viackrát obrátilo na komoru aj na generála Caraffu so sťažnosťami na správanie sa vojska, jeho neúmerne požiadavky, násilnosti na obyvateľoch a s prosbou o zníženie daňových povinností a odpustenie nedoplatkov.¹¹² Počas dvoch rokov po potlačení povstania nenastali výraznejšie zmeny v štruktúre a obsadení orgánov samosprávy. V rokoch 1685 a 1686 boli za richtára zvolení evanjelici Ján Plačkovič a Jakub Gryneus.¹¹³ Činnosť evanjelického magistrátu zakázal až nový veliteľ armády v Hornom Uhorsku generál Antonio Caraffa, ktorý v septembri 1686 nariadil evanjelických senátorov v sabinovskej mestskej rade nahradiť katolíkmi.¹¹⁴ Táto zmena nebola zrejme jednoduchá, keďže až do nasledujúcich volieb začiatkom r. 1687 bol richtárom evanjelik Jakub Gryneus.

Konfesionálne pomery v meste ostali pomerne dlho bez väčších zmien, a to napriek absencii kapitulácie, ktorá by ich garantovala. Generál Schultz rešpektoval stav, nastolený počas povstania a jeho posádka do náboženskej situácie nezasahovala. Po príchode panovníkovho vojska sa vrátil katolícky kňaz, katolícki mešťania tvorili však iba veľmi malú skupinu obyvateľstva a pravdepodobne až do konca r. 1686 nemali v meste ani vlastný kostol. Magistrát im síce určil jeden meštiansky dom na cirkevné účely, evanjelickí mešťania im ho však dlho odmietali vydať a bránili farárovi pri vykonávaní bohoslužieb. V lete 1685 musela v prospech katolíkov zasiahnuť dokonca Spišská komora. Po zmene politickej situácie bolo mesto opäť povinné odvádzať jágerskému biskupovi desiatok vo výške 65 gbelov pšenice ročne.¹¹⁵

Radikálna zmena v konfesionálnych pomeroch je spojená až s činnosťou komisie Štefana Csákyho v januári 1687. Komisia po svojom príchode do

¹⁰⁹ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/12.

¹¹⁰ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/12.

¹¹¹ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/12.

¹¹² ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/12.

¹¹³ Status et fatorum Ecclesiae Evangelicae, s. 71.

¹¹⁴ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/12.

¹¹⁵ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/12.

mesta 10. januára 1687 skonfiškovala obidve evanjelické kostoly, školy a ďalšie budovy evanjelického zboru, ktoré odovzdala katolíkom. Evanjelickým mešťanom určila miesto na stavbu nového chrámu a školy na Hornom predmestí vedľa mestskej brány.¹¹⁶ Pôsobenie komisie ukončilo v Sabinove krátke prechodné obdobie po Thökölyho povstaní, charakterizované náboženskou slobodou i väčšou autonómiou a dovŕšilo obnovenie habsburskej moci, len málo odlišné od pomerov pred povstaním.

Obnovenie absolutistickej politiky Leopolda I. a dlhodobá prítomnosť početného vojska od konca 80. rokov výrazne ovplyvnili vývin v Sabinove. Ich priamym dôsledkom bol predovšetkým rýchly hospodársky úpadok mesta, strata všetkých mimomestských majetkov, obmedzenie jeho politických práv a násilné zmeny v cirkevných pomeroch. Až do začiatku 18. storočia sa v Sabinove zdržiavala pomerne silná posádka. Jej veliteľom bol plukovník Ferdinand Gobert. Stálu posádku dopĺňali ďalšie menšie oddiely a zimujúce jednotky. V lete 1689 bola posilnená 40 jazdcami, ktorí zrejme v meste už ostali.¹¹⁷ Od decembra 1690 zimovala v meste 5. stotina Falkenheinovho pešieho pluku,¹¹⁸ o rok neskôr jedna stotina Metternichovho a dve stotiny Herbersteinovho pluku.¹¹⁹ V rokoch 1697 – 1698 boli v Sabinove umiestnené jednotky generála Corbelyho¹²⁰ a v nasledujúcom roku Salmovho pluku.¹²¹ Podobne prichádzali vojaci do mesta zimovať aj začiatkom 18. storočia. Napr. v novembri r. 1702 požadoval veliteľ novoubytovaného vojska sud vína, 10 gbelov ovsu a 8 vozov sena.¹²²

Posádke a ďalším vojakom mesto opäť dodávalo rôzne sumy peňazí, potraviny, víno, krmivo a služby (servicie). Z ďalších povinností bolo najvýznamnejšie bezplatné poskytovanie povozov s dobytkom na prevoz streliva a iného materiálu.¹²³ Okrem povozov vojenský veliteľia a komora od magistrátu neraz žiadali remeselníkov a robotníkov na opravu pevností (Tokaj, Košice).¹²⁴

¹¹⁶ Status et fatorum Ecclesiae Evangelicae, s. 72 – 73.

¹¹⁷ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/12.

¹¹⁸ ŠA Prešov, ŠŽ K 14, s. 278.

¹¹⁹ ŠA Prešov, ŠŽ K 14, s. 278.

¹²⁰ ŠA Prešov, ŠŽ K 18.

¹²¹ ŠA Prešov, ŠŽ K 20.

¹²² ŠA Prešov, ŠŽ K 20.

¹²³ ŠA Prešov, ŠŽ K 18, ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/12.

¹²⁴ ŠA Prešov, ŠŽ K 18, ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/12.

Vojaci sa v meste správali násilnícky a arogantne, na čo sa Sabinovčania viackrát sťažovali.¹²⁵

Najväčšiu záťaž pre mesto predstavovali porcie pre vojsko, ktoré boli pre malý a hospodársky vyčerpaný Sabinov neúmerne vysoké. Už v novembri 1689 odviezol magistrát na priamy príkaz Leopolda 60 ústnych porcií pre generála Caraffu.¹²⁶ Porcie v tej istej výške (a v cene po 6 a 1/2 zl.) odovzdávalo mesto každý mesiac až do konca mája 1690, čo predstavovalo sumu 2 730 zl.¹²⁷ Začiatkom r. 1691 malo určených 42 ústnych porcií a koncom jesene toho istého roku mu komora stanovila odvieť 131 a 3/8 konských a 59 a 3/8 ústnych porcií.¹²⁸ Od začiatku novembra 1695 do konca apríla 1696 odovzdalo mesto pre zimujúce jednotky celkom 268 18/30 ústnych a 243 20/30 konských porcií.¹²⁹ Skutočne odovzdané porcie pritom často prevyšovali sumu stanovenú komorou. V auguste 1699 odovzdal magistrát kapitánovi stotiny pluku Toledo za 23 dní pobytu v meste 108 ústnych porcií.¹³⁰ Keďže hodnota jednej porcie bola vtedy asi 6 zl., (resp. ústnej 1 libra mäsa a 2 libry chleba a konskej 6 libier ovsu a 8 libier sena)¹³¹ dosahovali tieto výdaje mesta obrovské sumy.

Popri porciách a priamych výdajoch na vojsko komplikovalo ekonomickú situáciu schudobneného mesta neúmerne daňové zaťaženie. Ešte koncom roku 1687 nezaplatil magistrát taxu za snem z r. 1687 vo výške 1 000 zl. a rovnakú sumu bolo mesto povinné odovzdať aj na snem z r. 1687.¹³² Okrem týchto nedoplatkov dlžilo komore aj sumu 100 zl., ktoré si jeho delegáti požičali na sneme r. 1681¹³³ a v júni 1688 k nim pribudla taxa v sume 600 zl.¹³⁴ Popri taxe, cenze a kontribúcii platili mestá i iné dane, ako napr. daň z každých 20 zl. dôchodku, určenú na financovanie štátnych úradníkov.¹³⁵ Ani Sabinov po vyrovaní porcií nebol schopný plniť si daňové povinnosti a komora každoročne i niekoľkokrát vyzývala magistrát na zaplatenie starých daňových nedoplatkov. Celková výška nezaplatených daní k r. 1693 predstavovala sumu 3 648 zl.

¹²⁵ ŠA Prešov, ŠŽ K 16.

¹²⁶ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/12.

¹²⁷ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/12.

¹²⁸ ŠA Prešov, ŠŽ K 14, s. 313, 355.

¹²⁹ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/12.

¹³⁰ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/13.

¹³¹ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/13.

¹³² ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/12.

¹³³ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/12.

¹³⁴ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/12.

¹³⁵ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/13.

50 den.¹³⁶ Daňová záťaž neklesla zrejme ani na prelome storočí, rovnako ako nedoplatky mesta. Za roky 1699 – 1700 bola pre mesto stanovená kontribúcia od troch port (bolo to ďaleko najmenej spomedzi 6 miest) vo výške 919 zl. 3 den.¹³⁷

Všetko úsilie magistrátu o zmiernenie daňového zaťaženia, ako aj sťažnosti na úrady a vojsko ostali bez pozitívnej odozvy. Neprimerane vysoké dane, porcie a požiadavky vojska od druhej polovice 80. rokov nebolo mesto schopné platiť z pomerne nízkych pravidelných príjmov. Stále urgencie komory a hrozba vojenského zásahu nútili magistrát k vypožičiavaniu vysokých súm a postupnému zálohovaniu mestských majetkov. Čoskoro po ukončení povstania bolo mesto nútené dať do zálohu za 4 000 zl. sedliacke usadlosti v Jakubovanoch, čo po 3 rokoch zopakovalo.¹³⁸ Kvôli nevyrovnaniu daňových nedoplatkov mu v apríli 1689 Spišská komora skonfiškovala všetky zvyšné majetky: 3 mlyny, 2 hostince, 12 polí a 4 lúky.¹³⁹ Vzhľadom na dlhotrvajúce hospodárske problémy bolo mesto priamym užívateľom iba dvoch z nich, horného a dolného mlyna. Prostredný mlyn bol z titulu hypotéky v užívaní Spišskej kapituly, obidva hostince (mestský a predmestský) a poľnohospodársku pôdu mali v nájme mešťania.¹⁴⁰ Skonfiškované i niektoré zálohované majetky sa dostali do rúk okolitých zemanov, najmä Štefana Szirmaya, Jána Szentiványiho a Rothovcov.

Od prvej polovice 90. rokov vyvíjal magistrát úsilie o aspoň čiastočné znovuzískanie tohto majetku. R. 1692 prosil komoru o navrátenie dvoch mlynov a usadlostí v obciach Jakubovany, Orkucany a Drienica¹⁴¹ a r. 1695 získalo mesto za 1 800 zl. späť jeden zálohovaný mlyn.¹⁴² V tom istom roku užívali zemanovia tieto bývalé mestské majetky: Štefan Szirmay mestský hostinec, Sebastian Saárossy usadlosti v Orkucanoch s obcou Drienica, Rothovci jeden mlyn a Jakubovany.¹⁴³ Tieto snahy mesta neboli však úspešné a ešte r. 1702 komora spravovala (za nezaplatenú sumu 2 500 zl.) horný a prostredný mlyn, dve

¹³⁶ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/13.

¹³⁷ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/12.

¹³⁸ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/12.

¹³⁹ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/12.

¹⁴⁰ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/12.

¹⁴¹ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/13.

¹⁴² ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/13.

¹⁴³ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/13.

poddanské a jednu želiarsku usadlosť v Orkucanoch, tri poddanské usadlosti v Drienici a iné mestské majetky.¹⁴⁴

Tieto snahy však stroskotali na finančných problémoch mesta. Po odňatí a zálohovaní majetkov si mohol magistrát len požičovať, ako napr. r. 1694 1 584 zl. 24 den., ktoré neboli splatené ani do r. 1700.¹⁴⁵ V apríli 1694 musela dať mestská rada znovu do zálohu (za 1 000 zl.) mestský hostinec.¹⁴⁶ K zhoršeniu hospodárskej situácie napomohol aj dlhotrvajúci súdny spor o užívanie obce Jakubovany, na základe ktorého muselo mesto zaplatiť Rothovcom 3 391 zl. 50 den.¹⁴⁷

Od konca 80. rokov nastali niektoré závažné zmeny v politickom živote mesta. Už v priebehu r. 1687 boli na príkaz komory nahradení všetci evanjelickí senátori katolíkmi a katolícky magistrát mal Sabinov až do r. 1703. Spišská komora kontrolovala činnosť orgánov samosprávy prostredníctvom svojho komisára, ktorý bol prítomný na každých voľbách richtára, senátu a volenej obce aj na niektorých ich zasadnutiach.¹⁴⁸ Každý rok zasielal Leopold mestu inštrukcie k voľbám, v ktorých nariaďoval konať ich len v prítomnosti zástupcu komory, dbať o obsadenie všetkých miest v senáte a úradov katolíkmi a pod.¹⁴⁹ Veľký politický význam mal panovníkov mandát zo 6. augusta 1694, v ktorom vyňal Sabinov spod právomocí taverníka¹⁵⁰ a na základe preskúmania mestských privilégií ho zaradil medzi mestá spravované kráľovským personálom.¹⁵¹ Táto skutočnosť znamenala obmedzenie jeho autority a mestských práv. Ku koncu storočia sa výrazne zhoršili vzťahy Sabinova s okolitými zemanmi. Príčinou bolo na jednej strane zdanenie šľachty bývajúcej v meste, na druhej strane dočasná držba mestských majetkov zemanmi, z titulu hypotéky a zálohu. Viedli k viacerým súdnym a majetkovým sporom, ktoré predstavovali pre mesto nemalé výdaje.¹⁵²

¹⁴⁴ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/13.

¹⁴⁵ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/1590 – 1808.

¹⁴⁶ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/13.

¹⁴⁷ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/13.

¹⁴⁸ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/12, 13.

¹⁴⁹ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/12, 13.

¹⁵⁰ Z hornouhorských slobodných kráľovských miest patrili medzi tavernikálne mestá Košice, Bardejov a Prešov. Sabinov nebol tavernikálnym mestom, avšak skutočnosť, že v 17. storočí sa medzi ne fakticky zaradil (jeho veci riešil tavernikálny súd a pod.), bola odrazom jeho politického významu a vzrastu politickej moci východoslovenských slobodných kráľovských miest.

¹⁵¹ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/13.

¹⁵² ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/12, 13.

Pre konfesionálny vývin od konca 80. rokov do začiatku 18. storočia bola charakteristická obnovená násilná rekatolizácia a diskriminácia evanjelikov. Rámcom pre cirkevné pomery v tomto období sa stali Šopronské zákonné články. V náboženskej štruktúre obyvateľstva naďalej dominovali evanjelici. Katolíci predstavovali síce iba nevelkú menšinu,¹⁵³ avšak s výsadným postavením. Z rozhodnutia Csákyho komisie získala r. 1687 katolícka cirkev obidva kostoly, školy a farskú budovu, so všetkými dôchodkami a majetkom. Katolíckym farárom bol Juraj Arkabus, ktorý absolvoval teológiu na jezuitskej univerzite v Košiciach.¹⁵⁴ Platený bol z mestskej pokladnice, podobne ako rektor školy a iní cirkevní zamestnanci. Okrem toho mu patrila štóla a ďalšie poplatky za cirkevné úkony, poberané od mešťanov. Tí sa starali aj o údržbu kostola. Sabinovský farár užíval pole na parcele zvanej Forlang, ktoré pôvodne nepatrilo fare a dostalo sa do jeho držby ako záloh.¹⁵⁵ Koncom storočia sa katolícka farnosť zmocnila aj Dolného mlyna, nazývaného aj poľným alebo popovským (či pap malom), ktorý r. 1398 daroval jágerský biskup cintorínskej kaplnke Blahoslavenej Panny Márie a v 16. storočí prešiel do vlastníctva mesta.¹⁵⁶ Magistrát, zložený poväčšine z konvertitov, nevenoval cirkevným objektom veľkú pozornosť a fara i škola boli v zlom stave.¹⁵⁷

Po obnovení katolíckej farnosti boli obyvatelia opäť povinní odvádzať desiatok jágerskému biskupovi. Z titulu nájmu desiatku odovzdával magistrát každoročne 100 a neskôr 50 gbelov obilia.¹⁵⁸ Skutočný výnos desiatku bol podstatne vyšší a prekračoval 250 gbelov všetkých druhov obilia.¹⁵⁹ Napriek tomu mesto nebolo vždy schopné načas odvieť požadované množstvo zrna, ktoré zrejme používalo na iné účely.¹⁶⁰

Evanjelická cirkev bola už začiatkom roku 1687 vykázaná z vnútorného mesta. Na Šopronskom sneme predniesli delegáti evanjelických stavov aj sťažnosti Sabinovčanov na skonfiškovanie obidvoch kostolov, škôl a fary so všetkým majetkom a príjmami.¹⁶¹ Na ich situácii sa však nič nezmenilo a ešte

¹⁵³ Archív Košického arcibiskupstva. Kanonická vizitácia z r. 1703.

¹⁵⁴ Archív Košického arcibiskupstva. Kanonická vizitácia z r. 1703.

¹⁵⁵ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/13.

¹⁵⁶ Archív Košického arcibiskupstva. Kanonická vizitácia z r. 1703.

¹⁵⁷ Archív Košického arcibiskupstva. Kanonická vizitácia z r. 1703.

¹⁵⁸ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/12, 13.

¹⁵⁹ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/13.

¹⁶⁰ Do r. 1689 predstavoval nedoplatok prenájmu desiatku 55 a 3/4 gbelu obilia. ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/12: Rozpis odvádzania árendy desiatku z r. 1689.

¹⁶¹ ZSILINSZKY, Mihály. *A magyar országyülések vallásügyi tárgyalásai III.* Budapest 1898,

v priebehu roku 1687 museli odísť z mesta. V tom istom roku si nemeckí evanjelici postavili na Hornom predmestí drevený chrám, ukončený a zariadený r. 1693.¹⁶² Spolu s nimi ho používali aj Slováci, ktorí si síce tiež začali stavať vlastný kostol vedľa nemeckého, do začiatku 18. storočia ho však neukončili.¹⁶³ Okrem chrámu mali evanjelici aj vlastnú školu. V predmestskom zbore pôsobili dvaja kňazi (nemecký a slovenský) a učiteľ.¹⁶⁴

V čase vypuknutia povstania Františka II. Rákociho, na jar 1703 nebola v Sabinove stála vojenská posádka. Namiesto starostlivosti o ňu muselo mesto, podobne ako Levoča, Bardejov, Kežmarok, Nagybánya a Debrecín, platiť podľa stanoveného kľúča mesačne po 30 denárov na každého vojaka, umiestneného v niektorej z pevností.¹⁶⁵ Podobne ako v iných menších mestách a hradoch, nebola v Sabinove prítomná cisárska posádka z niekoľkých dôvodov. Po vypuknutí Vojny o dedičstvo španielske ponechal Leopold v Hornom Uhorsku iba obmedzený počet vojska, ktoré bolo sústredené v dobre opevnených moderných pevnostiach (Varadín, Košice a i.). Zastaralé a nedokonalé opevnenie mesta však neposkytovalo bezpečnosť vojsku v prípade obliehania silnejším nepriateľom. Neďaleko ležal pritom Prešov, disponujúci mohutným dokonalým fortifikačným systémom a početnou posádkou, schopnou kontrolovať i širšie okolie.

Do bezprostrednej blízkosti mesta sa povstalci dostali pravdepodobne už koncom leta alebo začiatkom jesene 1703. Žiadne boje z mesta a jeho okolia zo začiatku povstania nie sú známe. Pre obyvateľov schudobneného mesta, ktoré v dôsledku vysokých daní a dávok pre armádu prišlo o veľkú časť majetku a bolo úplne hospodársky vyčerpané, boli ciele nového povstania iste príťažlivé. Sľubovali navrátenie starých privilégií, oslobodenie od platenia porcií, kontribúcie, teroru panovníkovho vojska a (evanjelickej väčšine obyvateľstva) rekatolizačného útlaku.

Z týchto dôvodov sa Sabinovčania ešte v septembri, resp. začiatkom októbra 1703 pridali k odboju a otvorili brány kuruckým jednotkám.¹⁶⁶ Povstalecké vojsko mesto zrejme ani neobliehalo a nie sú známe ani rokovania o kapitulácii. Začiatkom októbra (do 9. X.) zložili mešťania prísahu vernosti

s. 558.

¹⁶² Status et factorum Ecclesiae Evangelicae, s. 73 – 74.

¹⁶³ Status et factorum Ecclesiae Evangelicae, s. 73 – 74.

¹⁶⁴ Archív Košického arcibiskupstva. Kanonická vizitácia z r. 1703.

¹⁶⁵ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/13.

¹⁶⁶ Sabinov sa pridala k povstaniu najneskôr do 9. októbra 1703, kedy je datovaný príkaz miestneho kuruckého veliteľa. ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/1590 – 1808.

Rákóczi. V meste bola umiestnená pešia jednotka vojska vedená kurucským nadporučikom. Podobne ako Bardejovčania, aj sabinovský magistrát vyslal svojich zástupcov k Františkovi II. Rákocimu do jeho tábora pod hradom Tokaj, kde im 30. novembra 1703 vystavil ochranný list. Vzal v ňom mesto s jeho obyvateľstvom pod svoju ochranu a prísne zakázal všetkým dôstojníkom a vojakom poškodzovať obyvateľov, ich majetok, kostoly, školy a ďalšie budovy.¹⁶⁷

Po obsadení Sabinova, akiste aj vzhľadom na slabé opevnenie a malý strategický význam, kuruci v meste zanechali iba nevelkú posádku a odtiahli. To využil prešovský veliteľ plukovník Wilson a 19. novembra 1703 vyslal proti Sabinovu asi 600 jazdcov vedených kapitánom Maistermannom. Početne omnoho silnejší skúsení vojaci Montecucolliho pluku spolu s niektorými miestnymi zemanmi ľahko zdolali staré hradby, po krátkom boji premohli malú posádku, ukoristili a odviezli zásoby obilia spolu so všetkou ťažkou výzbrojou, ktorú tvorili 3 veľké delá a 48 hradobných pušiek.¹⁶⁸

Táto udalosť prinútila velenie povstaleckých vojsk umiestniť v meste silnú stálu posádku, aspoň dovtedy, kým neobsadia Prešov. Mestská pokladnica však nemala prostriedky na vydržiavanie silnejšieho oddielu vojska. Už v polovici decembra 1703 (18. XII.) na to upozorňovala Šarišská stolica kuruckého komisára generála Františka Berthótiho. Avšak aj podľa stoličných funkcionárov bola pre blízkosť Prešova s početným Wilsonovým vojskom povstalecká posádka v Sabinove nutná.¹⁶⁹ Takisto Berthóti si uvedomoval ťažkú hospodársku situáciu mesta a zaručil mu nedotknuteľnosť jeho príjmov.¹⁷⁰ Vojsko tak bolo v meste umiestnené zrejme na náklady štátu. Začiatkom decembra bol veliteľom početnej sabinovskej posádky kapitán Ladislav Semere¹⁷¹ a na prelome rokov 1703 a 1704 jej velil generál František Berthóti.

Vzhľadom na veľkosť posádky bolo jej zotrvanie v malom meste pomerne problematické a 1. februára 1704 odvelil Rákóczi polovicu z nej do Bardejova.¹⁷² Spôsob financovania posádky bol upravený začiatkom februára 1704. Podobne ako v Bardejove, Levoči a iných mestách obsadených kurucmi, mala byť polovica nákladov na stravovanie vojska krytá zo skonfiškovaných majet-

¹⁶⁷ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/1590 – 1808.

¹⁶⁸ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/13.

¹⁶⁹ ŠA Prešov, ŠŽ K 22, s. 15.

¹⁷⁰ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/13.

¹⁷¹ ŠA Prešov, Pob. Bardejov, Mag., Knihy č. 1816.

¹⁷² ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/1590 – 1808.

kov a polovica z mestských prostriedkov.¹⁷³ Okrem vojenskej posádky zriadili povstalci v Sabinove i stálu poštovú stanicu, ktorú viedol poštmajster Melchior Smicz.¹⁷⁴

Ako všetky mestá, aj Sabinov bol pre povstanie dôležitý najmä svojim ekonomickým potenciálom. Vďaka nemu mohlo mesto dodávať kuruckej armáde potraviny, strelivo, iný vojenský materiál a potrebné výrobky. Prínos pre povstalecký štát z daní nebol, vzhľadom na nízky počet obyvateľov, veľmi významný. Hoci jeho fortifikačný systém už nezodpovedal požiadavkám vtedajšieho vojenstva, opevnené mesto stále poskytovalo priestor pre bezpečné dlhodobejšie umiestnenie väčších vojenských jednotiek. Význam Sabinova bol podstatne väčší najmä na začiatku a v prvom roku povstania, keďže patril medzi prvé slobodné kráľovské mestá, ktoré sa pridali k odboju.¹⁷⁵

Vzhľadom na tieto skutočnosti bolo v Sabinove od jesene 1703 permanentne umiestnené kurucké vojsko. Okrem stálej posádky, ktorej počet po obsadení Bardejova a neskôr Prešova podstatne klesol, v nasledujúcich rokoch sa v meste istý čas zdržiavali rôzne jednotky. Počet vojakov rôznych zbraní prítomných v meste sa zvyšoval ku koncu povstania a v priebehu roku 1709 tu pobývali viaceré jednotky.¹⁷⁶ V decembri 1709 táborili neďaleko mesta vojská Telekiho a Dragulya a o niekoľko dní jednotky plukovníka Ordódyho.¹⁷⁷

Trvalejšie dislokovaní boli koncom r. 1709 v Sabinove vojaci plk. Paura.¹⁷⁸ Vojenský význam Sabinova ako pevnosti bol začiatkom 18. storočia už minimálny. Kurucké velenie nerátalo s jeho dlhodobejšou obranou a od r. 1705 tu neumiestňovalo delostrelectvo ani silnejšiu posádku. R. 1709, v súvislosti s očakávaním habsburského vojska zo Spiša, sa generál Juraj Ottlyk vyjadril o Sabinove, že „nie je miestom, ktoré by sa dokázalo brániť“. Preto prikázal odvieť tam pobývajúcú jazdeckú jednotku do Levoče.¹⁷⁹

Popri vysokých daniach a iných povinnostiach mesta voči povstaleckému štátu predstavovala stála prítomnosť vojska nemalú záťaž pre mestskú pokladnicu. Spočiatku, do zavedenia daňového systému, sa magistrát bez-

¹⁷³ MNL OL Budapest. G-24, 68.

¹⁷⁴ ŠA Prešov, ŠŽ K 22, s. 223.

¹⁷⁵ Z toho dôvodu bola do obsadenia Bardejova umiestnená v Sabinove početná vojenská posádka.

¹⁷⁶ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/13.

¹⁷⁷ Bercsényiho listy z decembra 1709. Székési gróf Bercsényi Miklós főhadvezér és fejedelmi helytartó levelei II, s. 429, 432.

¹⁷⁸ Székési gróf Bercsényi Miklós főhadvezér és fejedelmi helytartó levelei II, s. 446, 452.

¹⁷⁹ Rákócziho list z 9. XI. r. 1709. II. Rákóczi Ferenc fejedelem leveleskönyvei II, s. 572.

prostredne podieľal na stravovaní posádky, a to jednou polovicou, tak ako na prelome rokov 1703 a 1704.¹⁸⁰ Neskôr mali nahradiť priamu účasť mešťanov na vydržiavaní armády centrálné určované dane. Niektoré jednotky však napriek tomu naďalej požadovali od mesta potraviny, krmivo, peniaze či výrobky. V jeseni a v zime 1704 musel magistrát zhromaždiť väčšie množstvo zbraní a munície pre pluk Juraja Rotha, ktorý ustupoval do Horného Uhorska zo Sedmohradska a trpel nedostatkom výzbroje.¹⁸¹ V marci r. 1705 poskytlo mesto obilie stotine Jána Rotha.¹⁸²

Na konci povstania, v dôsledku sústredenia väčšieho množstva jednotiek, zlého velenia a najmä hlbkej krízy hospodárstva, keď boli dane platené oneskorene a vybrané peniaze či naturálie sa k vojsku často nedostali, vrátili sa niektorí velitelia k zásobovaniu z miestnych zdrojov. V novembri 1708 dodával magistrát pre 3 stotiny jazdy ubytovanej v meste víno, mäso, sliepky, pivo, maslo, ocot, vajcia, ovos a seno.¹⁸³ V tom istom mesiaci poskytli Sabinovčania potraviny, víno a krmivo štábu a 50 jazdcom generála Antona Esterházyho.¹⁸⁴ V priebehu bol obnovený starý porciový systém zásobovania. Iba v januári a februári 1709 odvieďlo mesto ústne porcie v cene viac ako 250 zl., no niektorí velitelia vyžadovali porcie v chlebe a mäse.¹⁸⁵ Mešťania nemali počas povstania významnejšie problémy so správaním sa vojakov, ich spoložitie s obyvateľstvom bolo bezkonfliktné a s výnimkou konca roka 1704¹⁸⁶ sa nedochovali nijaké sťažnosti magistrátu na vojsko.

Najväčšou záťažou pre mesto a jeho slabé hospodárstvo boli vysoké dane a iné povinnosti vyžadované vedúcimi činiteľmi povstania. Daň na rok 1708 bola pre Sabinov stanovená v sume 3 500 dica, čo predstavovalo 7 000 zlatých.¹⁸⁷ V priebehu r. 1708 nebolo mesto schopné včas a v určenej výške odvieť dane, preto mu bola zmenená na naturálne dávky. Tie predstavovali povinnosť odovzdať mesačne 48 gbelov obilia, 48 gbelov obroku a 18 centov 82 libier mäsa. Na obdobie pol roka to bolo 288 gbelov obilia a 112 centov 92 libier mäsa.¹⁸⁸ Daňová povinnosť mesta na rok 1709 činila 7 000 zl., z nich

¹⁸⁰ MNL OL Budapest. G-24, 68.

¹⁸¹ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/13.

¹⁸² ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/13.

¹⁸³ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/13.

¹⁸⁴ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/13.

¹⁸⁵ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/13.

¹⁸⁶ ŠA Prešov, ŠŽ K 22, s. 223.

¹⁸⁷ ŠA Prešov, Pob. Bardejov, Mag. Knihy 62.

¹⁸⁸ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/1590 – 1808.

3 628 zl. 41 den. v strieborných a 2 350 zl. 11 a 1/2 den. v medených peniazoch. Z tejto sumy však magistrát uhradil 3 628 zl. 41 den. v striebre a 2 350 zl. 11 a 1/2 den. v medených minciach. Nedoplatok mal zaplatiť v medených peniazoch vo výške 1 295 zl. 21 den.¹⁸⁹ Okrem pravidelnej dane bolo mesto od začiatku povstania povinné podieľať sa na zásobovaní a zabezpečení delostrelectva. Už v marci 1705 nariadil Rákóczi magistrátu dodať na práce pre artilériu kone, dobytok, povozníkov a robotníkov.¹⁹⁰ Povinnosti mesta voči delostrelectvu vzrástli v závere povstania. R. 1708 predstavovali okrem sumy 2 750 zl. v strieborných peniazoch aj 40 centov pušného prachu, 19 povozov, potraviny, obuv, ošatenie a iné výrobky.¹⁹¹ V nasledujúcom roku mal Sabinov pre potreby delostrelectva zaplatiť 2 946 zl.¹⁹²

Popri týchto plnilo mesto i niektoré ďalšie povinnosti. Boli to najmä dodávky potravín a krmiva či bezplatné práce na oprave komunikácií a opevnení. Blatnopotocký snem uložil Sabinovu odovzdať 200 gbelov obilia, 300 gbelov ovsu a 50 centov mäsa.¹⁹³ Po jarných povodniach v apríli 1708 museli mešťania na Rákócziho výzvu opravovať mosty a krajinské cesty v okolí mesta.¹⁹⁴ Najčastejším bolo však nárokovanie si povozov zo strany kuruckého velenia či úradov.¹⁹⁵

Mesto, ktoré v minulých rokoch utrpelo značné hospodárske škody a v dôsledku vojny naďalej ekonomicky stagnovalo, nebolo schopné plniť svoje daňové a ďalšie povinnosti voči povstaleckému štátu. V posledných rokoch povstania dlžilo vysoké sumy na nezaplatených daniach a iných poplatkoch. Iba v lete r. 1709 z povinností stanovených blatnopotockým snemom predstavovali nedoplatky 3 932 zl. 81 den.¹⁹⁶ Podobne dlžil magistrát ďalšie nemalé sumy z poplatkov pre delostrelectvo. Zaplatil ich spravidla iba po opakovaných urgenciách najvyššieho vojenského komisára Alexandra Keczera, miestodržiteľa Mikuláša Bercsenyiho či samotného Rákócziho, a aj to nie v plnej výške.¹⁹⁷

Bližšie údaje o osobnej účasti Sabinovčanov na vojenských akciách povstania sa nedochovali. Vzhľadom na malý počet obyvateľov a hospodársku

¹⁸⁹ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/13.

¹⁹⁰ ŠOKA Prešov, Mag. Sabinov, 104/1590 – 1808.

¹⁹¹ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/13.

¹⁹² ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/13.

¹⁹³ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/1590 – 1808.

¹⁹⁴ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/1590 – 1808.

¹⁹⁵ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/13.

¹⁹⁶ Székési gróf Bercsenyi Miklós levelei II, s. 482.

¹⁹⁷ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/13.

slabosť nemalo mesto zrejme ani povinnosť postaviť určitý počet vojakov (ako Prešov či Bardejov). Možno preto iba predpokladať vstup niektorých chudobnejších obyvateľov do kuruckej armády. Vojenskú povinnosť mali iba nepočetni sabinovskí zemania. Po vyhlásení stoličnej insurekcie v auguste 1708 nastúpili do vojska piati.¹⁹⁸

Popri veľkých hospodárskych stratách, spôsobených vysokými daňami a narušením ekonomických väzieb utrpelo mestské hospodárstvo počas povstania i ďalšie škody. K jeho rýchlemu úpadku a ekonomickému rozvratu veľkou mierou prispelo administratívne zavedenie nehodnotných medených mincí. Do r. 1708 klesli zásoby strieborných peňazí v meste na minimum a hospodárenie s nimi takmer zaniklo. Magistrát musel aj dane odvádzať v medených peniazoch, napriek odporu kuruckých úradníkov, ktorí väčšiu časť poplatkov a dicy stále vyžadovali v strieborných peniazoch.¹⁹⁹ Podobne si nárokovali platby v striebre aj vojenský velitelia. Keďže vojaci platili výlučne medenými mincami, mešťania sa bránili ich prijímaniu a zároveň nepúšťali do obehu zvyšné strieborné mince, čo komplikovalo zásobenie a vyplácanie vojska. Preto Keczer, Bercsényi aj Rákóczi pod hrozbou trestu opakovane upozorňovali mestskú radu na povinnosť všeobecného používania medených „polturákov“ a denárov.²⁰⁰ Na dodržiavanie nariadení, týkajúcich sa obehu medených mincí v meste dohliadal úrad inšpektora medených peňazí, ktorým bol r. 1707 Samuel Makusínyi a od r. 1708 Žigmund Péchy ml.²⁰¹ Hospodársku situáciu mesta komplikovali pritom aj iné skutočnosti. Na začiatku r. 1706 prišiel Sabinov v dôsledku vyšetrovania šľachtica Valentína Úsza o možnosť využívania lesov a ťažby dreva.²⁰²

Napriek všetkým uvedeným skutočnostiam možno zaznamenať v priebehu povstania aj niektoré pozitívne javy v hospodárskom vývine mesta. Vďaka riešeniu náboženskej otázky po Sečianskom sneme opäť získalo mlyn, užívaný dovtedy katolíckou farou.²⁰³ Počas obliehania Prešova prevzal zrejme Sabinov časť objemu obchodu s vínom a okrem jeho vývozu dodával vína z tokajskej oblasti i vojsku. Okrem nákupu a predaja vína mesto obnovilo

¹⁹⁸ MNL OL Budapest RSZL, G-25: Súpis insurekcie z 20. VIII. 1708. Vzhľadom na to, že stolica sa k povstaniu prihlásila už r. 1704, bol celkový počet insurgentov zo Sabinova zrejme vyšší.

¹⁹⁹ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/1590 – 1808.

²⁰⁰ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/1590 – 1808.

²⁰¹ ŠA Prešov, ŠŽ K 23, s. 445 – 446, 884.

²⁰² MNL OL Budapest RSZL, G-24, 68.

²⁰³ MNL OL Budapest RSZL, G-31.

hospodárenie na svojich vinohradoch v Hejce, ktoré vojenské udalosti až do r. 1710 nenarušili.²⁰⁴

Väčšina mešťanov privítala príchod kurucov, od ktorých očakávala reštitúciu konfesijných pomerov z druhej polovice 17. storočia, alebo aspoň nastolenie slobody vyznania protestantov. Napriek nádejam sabinovských evanjelikov nedošlo v prvých dvoch rokoch k obnoveniu dominancie evanjelickej cirkvi v meste ani k žiadnym majetkovým presunom. Rákóczi im síce umožnil slobodné vyznávanie náboženstva a dovolil budovať školy, v záujme udržania vnútorného pokoja a jednoty povstaleckého tábora však prísne zakázal akékoľvek zmeny v držbe kostolov a iných cirkevných objektov. Desiatky, kvarty, oktávy a iné cirkevné odvody naďalej ponechal v rukách katolíckych farárov, no štólu, ako i poplatky za krsty, svadby a pohreby priznával kňazom podľa príslušnosti veriacich. Predmestské cintoríny mohli užívať obidve konfesie a poplatky za zvonenie určil príslušnému kňazovi.²⁰⁵

Nové usporiadanie držby cirkevného majetku, odrážajúce reálny pomer obidvoch konfesií v meste, aj v Sabinove umožnil až Sečiansky snem r. 1705. Zmiešaná komisia snemu (Ján Melczer, Žigmund Becskházy a Imrich Görgey) pôsobila v meste v októbri 1705. Z rozhodnutia snemu odňala katolíkom farský Chrám sv. Jána Krstiteľa, školu a faru, ktoré odovzdala evanjelikom.²⁰⁶ Katolícka cirkev si smela ponechať menší, bývalý slovenský kostol, postaviť si v meste školy a ako faru dostala jeden meštiansky dom. Dolný (poľný) mlyn získalo mesto a dve farské záhrady evanjelickej fara.²⁰⁷ Úrad evanjelickej fara vykonával nemecký kňaz Štefan Graff, slovenským kňazom bol Štefan Fox a katolíckym farárom ostal Štefan Smutek.²⁰⁸

Spolužitie evanjelikov a katolíkov v meste však nebolo bezkonfliktné. Katolícky farár ťažko niesol dominanciu evanjelikov v meste. Nedokázal sa vyrovnáť so stratou chrámu, fary a školy, ako aj dôchodkov plynúcich dovedy z mlyna a dvoch farských záhrad. Na nové usporiadanie konfesijných pomerov v meste napísal obsiahlu sťažnosť vodcovi povstania.²⁰⁹ Rákóczi nariadil sťažnosť prešetriť. Evanjelický farár bol ochotný vrátiť Smutkovi strieborné

²⁰⁴ List V. Úsza Rákocimu z 8. I. 1704. II. Rákóczi Ferenc fejedelem leveleskönyvei I, s. 514; ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/13.

²⁰⁵ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/1590 – 1808.

²⁰⁶ FABINY, Tibor. *II. Rákóczi Ferenc valláspolitikája*. Rkp., s. 84; Status et fatorum Ecclesiae Evangelicae, s. 75.

²⁰⁷ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/13: List mestskej rady a stanovisko komisie snemu z r. 1709.

²⁰⁸ Status et fatorum Ecclesiae Evangelicae, s. 75 – 76.

²⁰⁹ MNL OL Budapest RSZL, G-31.

bohoslužobné predmety (kalich, misu a kríž), magistrát však odmietol rokovať o vrátení mlyna, ktorý mesto zákonne užívalo už takmer dve storočia (čo mohol doložiť zodpovedajúcimi listinami).

Orgány mestskej samosprávy od začiatku roku 1704 neprešli významnejšími zmenami. Evanjelickí mešťania sa dostali do senátu a volenej obce ešte počas prvých volieb po obsadení kurucmi, v januári 1704. Za richtára bol vtedy zvolený Juraj Thoma. V nasledujúcich troch rokoch stál na čele magistrátu Juraj Trompler a r. 1708 Matej Thaconius.²¹⁰ Ten však v úrade richtára nevydržal dlhšie ako rok. Dôvodom bolo jeho neprístojné správanie sa, pričom počas jeho výtržností, pri ktorých dokonca strieľal po uliciach, museli zasahovať i vojaci kuruckej posádky.²¹¹ V posledných dvoch rokoch povstania vykonával úrad richtára Gašpar Wagner.²¹²

Ku koncu povstania sa aj v Sabinove stali zdrojom konfliktu magistrátu s povstaleckou správou exulanti – utečenci z území obsadených habsburskou armádou. V meste boli prítomní od začiatku r. 1709 a v priebehu roku sa ich počet zväčšoval. Keďže platili iba nízke regulované ceny, resp. neplatili vôbec a mestské zmenky mal preplácať štát, predstavovali pre hospodársky vyčerpané schudobnené mesto nemalú záťaž. Magistrát sa bránil ich pobytu a obchodníci im nechceli predávať tovar za nízke ceny v medených peniazoch. Po ich sťažnostiach viackrát upozorňoval Keczer a ďalší vysokí úradníci mestskú radu na rešpektovanie kniežacích nariadení o exulantoch.²¹³ Z významnejších úradov povstaleckého štátu okrem inšpektora medených peňazí nesídlil v meste žiaden. Pošta bola v lete 1704 presťahovaná a poštmajster Melchior Smicz odišiel do Bardejova.²¹⁴

Sabinov, ležiaci na krajinskej ceste vedúcej zo Spiša, sa po ústupe povstalcov a obsadení Kežmarku Heisterom už koncom r. 1709 stal najexponovanejším opevneným bodom povstalcov v stolici. Malý zastaralý hrad Plaveč ani mestečko Lipany s hlinenými fortifikáciami nepredstavovali pre napredujúce cisárske vojsko žiadnu prekážku.²¹⁵ Ako najmenšie slobodné kráľovské mesto s nedokonalým opevnením však ani Sabinov nedokázal klásť dlhší odpor habsburskej armáde, a preto ho vojenské udalosti preňho posledného roku

²¹⁰ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, Knihy 99.

²¹¹ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/13.

²¹² ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, Knihy 99.

²¹³ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/13.

²¹⁴ ŠA Prešov, ŠŽ K 22, s. 223.

²¹⁵ Podľa Rákócziho boli „lipianske šiance vhodné iba na to, aby sa do mestečka vošlo menej ľudí“. List z 28. III. 1710. II. Rákóczi Ferenc fejedelem leveleskönyvei III, s. 84.

povstania veľmi citelne zasiahli. Na začiatku r. 1710 bola v meste dislokovaná početná povstalecká posádka, ktorej veliteľ plnil aj administratívne funkcie a riadil správu konfiškovaných majetkov v blízkom okolí.²¹⁶ Okrem posádky, príp. iných jednotiek pobýval v meste i väčší počet utečencov.

Začiatkom marca sa vydalo na pochod zo Spiša smerom k Sabinovu vojsko generála Löffelholza. Kurucké velenie si uvedomovalo neschopnosť mesta odolávať sústredenému obliehaniu početne neporovnateľne silnejšieho nepriateľa a aj s ohľadom na mešťanov,²¹⁷ po správach o postupe habsburskej armády 10. marca bez boja odtiahlo.²¹⁸ Sabinov 11. marca 1710 obsadili vojaci grófa Martina Katzianera.²¹⁹ Istý čas sa v meste zdržiaval i generál Löffelholz so štábom, čo Rákócziho veľmi znepokojovalo, vzhľadom na blízkosť Prešova, dobytie ktorého by habsburskej armáde otvorilo cestu do vnútra povstaleckého územia.²²⁰

Generál (sám bol konvertita) a jeho vojaci sa k obyvateľstvu správali korektne, ponechali v úrade starú mestskú radu a evanjelikom nebránili v slobodnom konaní bohoslužieb vo farskom chráme. Evanjelický cirkevný majetok vo vnútornom meste bol skonfiškovaný až v zmysle kráľovského nariadenia 1. mája 1710.²²¹ Evanjelici museli opäť odísť na predmestie. Keďže, poučení skúsenosťami, už skôr rátali s touto možnosťou, dali ešte r. 1707 opraviť a vyzdobiť predmestský drevený kostolík a všetky budovy starostlivo udržiavali.

Keď panovníkovo vojsko 14. mája mesto opustilo a odtiahlo na Spiš, zmocnili sa Sabinova opäť kuruci.²²² Viac ako dvojmesačný pobyt habsburskej posádky stál mestskú pokladnicu 300 zlatých, ktoré predstavovali náklady na dar pre veliteľa, 30 párov nových čižiem a 6 sudov starého vína pre vojakov.²²³ Okrem priamych výdavkov pre vojsko muselo mesto odvádzať nové vysoké dane panovníkovi. Na ich neprímeranú výšku a nespravodlivé rozdelenie (keď práve zemaniam podnikajúci v meste platili neúmerne malú daň) sa ma-

²¹⁶ MNL OL Budapest, Gazdasági iratok, G-29, 81-G.

²¹⁷ Rákóczi bol proti ponechaniu väčšej posádky v meste s ohľadom na obyvateľstvo. MNL OL Budapest, Gazdasági iratok, G-29, 81-G.

²¹⁸ Mercurius Veridicus Hungaricus VII, marec 1710. Mercurius Veridicus 1705 – 1710, s. 128.

²¹⁹ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/1590 – 1808.

²²⁰ Rákócziho list z 19. III. 1710. II. Rákóczi Ferenc fejedelem leveleskönyve III, s. 72.

²²¹ Status et factorum Ecclesiae Evangelicae, s. 76.

²²² Status et factorum Ecclesiae Evangelicae, s. 76.

²²³ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/1590 – 1808.

gistrát ešte koncom marca sťažoval prohabsburským stoličným funkcionárom.²²⁴ Pred svojím odchodom na Spiš odviekli vojaci noci na 14. mája všetok mestský dobytok v počte asi 200 kusov v celkovej hodnote 1 000 zl.²²⁵

Po príchode povstalcov 14. mája dostalo mesto opäť kuruckú posádku a evanjelici sa vrátili do budov na námestí. V lete 1710 zasiahla Sabinov morová epidémia, ktorá bola dovtedy azda najväčšou pohromou v jeho dejinách. Sabinov spolu s Prešovom patrilo medzi najviac postihnuté mestá v krajine.²²⁶ Celkovo zahynulo v meste na mor 2 375 ľudí.²²⁷ Približne 1 000 obetí predstavovali mešťania,²²⁸ ostatní boli vojaci a utečenci.

Z epidémie, ktorá zahubila viac ako polovicu všetkého obyvateľstva a veľkú časť vojenskej posádky, sa už Sabinov nedokázal spamätať. V meste boli umiestnené jednotky plukovníkov Ocskaiho a Bagossyho. Výdavky na povstalecké vojsko počas roku 1710 mestská rada onedlho vyčísliła na viac ako 3 000 zl.²²⁹ Vyčerpaná mestská pokladnica, zbavená takmer všetkých dôchodkov, bola iba s veľkými problémami schopná plniť požiadavky povstaleckého vojska. Ešte v posledných dňoch pred príchodom panovníkovej armády vybral kurucký veliteľ plukovník Alexander Ocskai od magistrátu 1 017 rýnskych zlatých a 2 sudy vína.²³⁰ Vojaci, ktorí tiež trpeli nedostatkom potravín a chorobami, sa k obyvateľstvu správali arogantne, násilnícky, často dochádzalo ku konfliktom a bitiu mešťanov.²³¹ V tejto situácii nemalo už zdecimované a hospodársky vyčerpané mesto vôľu ani záujem ďalej pokračovať v odboji a 28. novembra 1710 sa bez boja vzdalo jednotkám maršala Virmonda a generála Hartlebena.²³²

Príchod cisárskeho vojska priniesol Sabinovčanom ďalšie finančné náklady a hospodárske škody. Hneď po obsadení zaplatil magistrát barónovi Reviczkému a jeho 300 jazdcom 300 rýnskych zlatých a ďalších 100 r. zl. ho stálo víno pre generála Hartlebena v prvých 3 dňoch decembra. Celkovo poskytlo

²²⁴ ŠA Prešov, ŠŽ II, 1710/67.

²²⁵ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/1590 – 1808.

²²⁶ SCHIESSLER, Gáspár. Emlékezetes feljegyzések mindarról, ami Kassa Városában történt. In *Rákóczi tükkör I.* (Eds.) Köpeczi, B. – R.Várkonyi, Á. Budapest 1973, s. 520.

²²⁷ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/1590 – 1808: Vyčíslenie škôd za r. 1710. Podľa údajov matriky umrelo na mor 2 575 osôb. ŠOBA Prešov, Cirkevné matriky, M 1025: Sabinovská ev. a. v. matrika, 1711 – 1734.

²²⁸ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/13.

²²⁹ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/1590 – 1808.

²³⁰ ŠA Prešov, ŠŽ II, 28 pol./ 1710.

²³¹ ŠA Prešov, ŠŽ II, 28 pol./ 1710.

²³² Status et fatorum Ecclesiae Evangelicae, s. 77.

mesto vojakom víno v cene 1 128 zl. Škody na rozkradnutých sýpkach, stodolách, zničených budovách a opevnení predstavovali sumu 3 000 zl. Všetky výdavky mesta na habsburské vojsko do konca r. 1710 dosiahli 7 248 zl.²³³

Účasť Sabinova v povstaní Františka II. Rákócziho a v protihabsburskom odboji vôbec skončila 28. novembra 1710. Udalosti rokov 1670 – 1710, najmä protihabsburské povstania, protiturecká vojna, daňová a hospodárska politika Leopolda I. znamenali pre mesto obrovské materiálne škody a vážne ho poznačili. Ich dôsledky negatívne ovplyvnili demografický, hospodársky, politický i konfesijný vývin Sabinova v 18. storočí.

Následkom niekoľkých vojen, najmä však morovej epidémie r. 1710 výrazne poklesol počet obyvateľstva. Ak na mor zahynulo 1 000 mešťanov, nezostalo k r. 1711 v meste viac ako 1 000 obyvateľov. Súpis z r. 1715 zaznamenal v Sabinove 148 domácností (7 zemianskych),²³⁴ čo bolo len asi 55 % stavu z r. 1666 (269 majiteľov domov).²³⁵

V dôsledku neúmerne vysokých daní, povinností voči vojsku a hospodárskej politiky panovníka aj povstalcov stratilo mesto takmer všetky majetky, prišlo o väčšinu zdrojov príjmov a zadlžilo sa neúmerne vysokými sumami, čo spôsobilo dlhotrvajúcu krízu jeho hospodárstva. Priame výdavky mestskej pokladnice len počas posledného povstania predstavovali takmer 30 000 zl. a celkovo v období r. 1676 – 1714 dosiahli výdaje mesta na dane, kontribúciu, porcie, výpalné a iné mimoriadne poplatky sumu približne 300 000 zl.²³⁶ Finančným vyčerpaním počas povstania argumentoval magistrát pri neplatení daní ešte aj r. 1712.²³⁷

Z titulu zálohu na požičanie peňazí alebo konfiškácie za neplatenie daní, resp. za účasť v odboji Sabinov k začiatku 18. storočia stratil: všetky svoje tri poddanské dediny (resp. ich časti), veľkú časť viníc v Hejce, právo vyberať clo v osade Kápolna, hostince a mlyny v okolitých dedinách a viaceré nehnuteľnosti v meste a blízkom okolí.²³⁸ Koncom r. 1710 z rozhodnutia veliteľa Sabinov opäť prišiel o delá a všetku muníciu, ktorú vojsko odviezlo do Prešova.²³⁹

²³³ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/1590 – 1808.

²³⁴ ACSÁDY, Ignác. *Magyarország népeisége a Pragmatica Sanctio korában. Magyar statisztikai közlemények XII.* Budapest 1896, s. 439.

²³⁵ MAREČKOVÁ, Marie. *Východoslovenská města a měšťanstvo na prahu novověku.* Brno 1986, s. 32.

²³⁶ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, Knihy, Mestská kronika, s. 28.

²³⁷ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/13.

²³⁸ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/13.

²³⁹ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Sabinov, 104/13.

Cirkevné pomery v meste boli ešte do konca r. 1710, podľa panovníkovho mandátu z r. 1709, usporiadané podľa Šopronských článkov. Evanjelici stratili farský kostol, faru i školu na námestí a museli sa vrátiť do predmestských budov.²⁴⁰ Tento stav pretrval až do Tolerančného patentu.

²⁴⁰ Status et fatorum Ecclesiae Evangelicae, s. 77 – 78.

RÁKÓCZIOVCI A REFORMOVANÁ ŠKOLA V KOŠICIACH V 17. STOROČÍ*

Annamária KÓNYOVÁ

KÓNYOVÁ, Annamária. The Rákóczi family and the reformed school in Košice in the 17th century.

In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2022, vol. 22, no. 2, p. 41 – 49.

The nobility and aristocracy played a significant role in the spread of the Reformation in Hungary. Thanks to their patronage, property, finances, and political influence, they had the right conditions to support their Reformation teachings and their widespread dissemination. Many Hungarian aristocratic families, or their individual representatives, have gone down in the history of Protestantism as well-known supporters and donors of their denominations. This process is described in historical terminology by the term „noble confessionalisation“. One of the ways to strengthen the Protestant faith was the establishment of schools and the financial provision for their operation. In the Reformed Church in Upper Hungary in the 17th century, most members of the Rákóczi family played such a role, in a sense even when they themselves were no longer members of the Reformed denomination. The aim of the study is to highlight the role of the Rákóczi family in the founding of the Reformed congregation in Košice, as well as the Reformed school and its financial support in the 17th century. The history of the school, as well as the personalities among its teachers, testify that in a short period of time it was able to adequately fulfill more than just a regional mission and even „replaced“ the absent reformed education in Blatný Potok, when some years it provided its students and professors with a background to continue their education.

Key words: education, reformed church, Košice, Hungary, Rákóczi family, 17th century.

V šírení reformácie v Uhorsku zohrala významnú úlohu šľachta a aristokracia. Vďaka patronátnemu právu, majetku, financiám, politickému vplyvu mali vhodné podmienky na podporu svojho reformačného učenia a jeho plošného rozšírenia. Mnohé uhorské aristokratické rody alebo ich jednotliví predstavitelia sa zapísali do dejín protestantizmu ako známi podporovatelia a donátori svojich konfesií. Tento proces v historickej terminológii popisuje pojem „šľachtická konfesionalizácia.“¹ Jednou z možností ako posilniť pro-

¹ *Štúdiá vyšla v rámci riešenia grantového projektu VEGA 1/0626/21 Horné Uhorsko, špecifický fenomén stredoeurópskeho vývinu v ranom novoveku.

HRDLIČKA, Josef. Konfesijní politika šlechtických vrchností a šlechtická konfesionalizace v Čechách a na Moravě v 16. – 17. století. In *Český časopis historický*. 2010, roč. 108, č. 3, s. 406 – 441.

testantskú vieru bolo zakladanie škôl a finančné zabezpečenie ich fungovania. V reformovanej cirkvi na území Horného Uhorska takúto úlohu plnila v 17. storočí väčšina členov rodu Rákóczi, a to v istom zmysle aj vtedy, keď už sami neboli príslušníkmi reformovanej konfesie.² Aj keď v súvislosti s Rákócziovcami a reformovanou cirkvou má jednoznačný primát Blatný Potok so svojim reformovaným kolégiom, zaujímavé sú s nimi prepletené aj osudy Košíc, tamojšieho reformovaného zboru, a samozrejme, i jeho školy.

Slobodné kráľovské mesto Košice bolo jedným z najvýznamnejších hospodárskych a správnych centier Horného Uhorska s početným nemeckým i maďarským obyvateľstvom. Tak ako v iných slobodných kráľovských mestách na našom území, aj tu sa začali myšlienky reformácie šíriť ešte v predmoháčskom období a v nasledujúcich desaťročiach sa lutherské učenie stále viac etablovalo. Košice sa stali jedným z významných centier lutherskej konfesie. Od polovice 16. storočia sa v Košiciach začali šíriť aj myšlienky švajčiarskej reformácie. Jedným z hlavných dôvodov bolo početné maďarské meštianstvo, ktoré sa stalo prvoradým prijímateľom nových reformačných myšlienok. Avšak prvým, kto priniesol do Košíc niektoré prvky švajčiarskej reformácie, bol pravdepodobne už slávny reformátor Matej Bíró Dévay, pôsobiaci v meste v tridsiatych rokoch 16. storočia.

Preukázateľne sa Kalvíново učenie rozšírilo v Košiciach za pôsobenia maďarského luterského kazateľa Antona Szentkirályiho v roku 1555.³ Už o dva roky nato, r. 1557, kázal v meste v kalvínskom duchu Gregor Szegedi. Tak ako pri Szentkirályimu, aj proti nemu vystúpili najväčšie luteránske teologické authority Pentapolitany, senior Michal Radašín a autor vyznania viery Leonard Stöckel, ktorí striktné žiadali jeho prepustenie.⁴ Napriek odporu lutherských teológov i košického magistrátu však kalvínski kazatelia prichádzali do mesta aj v nasledujúcich rokoch a získavali si sympatie stále väčšieho počtu mešťanov.

Jasne na to poukazujú udalosti, spojené s činnosťou ďalšieho maďarského kazateľa Gála Huszára (Husár) r. 1560. Keď ho ako širitel'a sakramentárstva nechal jágerský biskup Anton Veransics uväzniť, vyvolal tým vzburu meštianstva, s ktorým sympatizovali aj viacerí cisárski vojaci. Počas nej bol kaza-

² František II. Rákóczi, aj keď už bol katolík, bol zástancom náboženskej tolerancie a vzájomného pokojného spolunažívania rôznych konfesií, čo sa ukázalo počas jeho povstania v spôsobe ako sa snažil riešiť náboženské problémy. KÓNYA, Peter. Náboženská otázka v povstaní Františka II. Rákócziho. In *Historia Ecclesiastica: časopis pre dejiny cirkví a náboženstiev v Strednej Európe*. 2019, roč. 10, č. 2, s. 84 – 86.

³ BODNÁROVÁ, Miloslava. *Reformácia vo východoslovenských mestách*, s. 27 – 28.

⁴ DIENES, Dénes. *A történelmi Tiszáninneneni református egyházkerület*, s. 42.

teľ oslobodený a podarilo sa mu ujsť do Debrecína.⁵ Ďalší kalvínsky kazateľ v meste je doložený r. 1567. Bol ním Matej Bíró Gyarmathy, ktorý energicky vystupoval proti obrazom v kostoloch. Na zásah hornouhorského hlavného kapitána musel však aj on Košice opustiť.⁶

Napriek pôsobeniu viacerých kalvínskych reformátorov a nesporným sympatiám obyvateľstva však v Košiciach ani do konca 16. storočia, ani v prvých desaťročiach nasledujúceho storočia nedošlo k vytvoreniu kalvínskeho cirkevného zboru. Hlavnou prekážkou bola mestská rada, ktorá, podobne ako v ďalších hornouhorských slobodných kráľovských mestách, prísne dbala o zabezpečenie výlučnosti augsburského vyznania ako jediného tolerovaného náboženstva v meste. Vyhranení stúpenci kalvinizmu sa mohli schádzať iba súkromne alebo v niektorej z vidieckych farností.⁷

Významnú úlohu na ceste ku vzniku košického reformovaného cirkevného zboru zohral vodca prvého protihabsburského povstania a neskoršie sedmohradské knieža Štefan Bocskai, ktorý v jeseni 1604 obsadil mesto a zvolil si ho za svoje sídlo. Na jeho návrh pozval košický magistrát za maďarského kňaza jeho dvorného kazateľa Petra Alvincziho. Alvinczi, vtedy už známy kalvínsky teológ, predtým varadínsky reformovaný farár a biharský senior, veľkou mierou prispel k nenásilnému šíreniu kalvinizmu v Košiciach, a to napriek tomu, že bol jedným z kňazov lutherskej farnosti. Košická mestská rada prísne dbala na náboženskú jednotu mešťanstva a nepripustila existenciu žiadneho iného vyznania v meste. Takisto Alvinczi musel dodržiavať formálne náležitosti a vonkajšie znaky augsburského vyznania (prísaha na Augustanu a Knihu svornosti, oblátka pri Večeri Pánovej, výbava kostola a pod.), do náboženského života však vniesol mnohé prvky kalvinizmu. Okrem toho, že odmietal nosiť albu a poskytovať individuálnu spoveď, zúčastňoval sa synod abovského reformovaného seniorátu a svojich kaplánov nechával ordinovať abovskému seniorovi. Umožnil tak pokojné prenikanie prvkov kalvinizmu do života maďarského evanjelického zboru v Košiciach a jeho postupnú transformáciu. Popri tom si ako vynikajúci teológ získal veľkú autoritu v meste. Počas Alvincziho pôsobenia bola v Košiciach nastolená nepísaná únia medzi evanjelikmi a reformovanými, existujúca až do jeho smrti r. 1634. Kvôli jeho teologickej nevyhranosti či synkretizmu označovali v tom čase mnohí košický maďarský zbor za kalvínsky.⁸ Po Alvincziho smrti sa však ob-

⁵ ZOVÁNYI, Jenő. *Egyháztörténeti lexikon*, s. 271.

⁶ DIENES, Dénes. *A történelmi Tiszáninnen református egyházkerület*, s. 45 – 46.

⁷ SZABÓ, Lajos. *Kassai kálvinista krónika (1644 – 1944)*. Kassa 1944, s. 6 – 7.

⁸ RÉVÉSZ, Kálmán. *Százéves küzdelem a kassai református egyház megalakulásáért*. Buda-

dobie pokojnej koexistencie dvoch reformačných prúdov skončilo a potom, ako mesto odmietlo rešpektovať za jeho nástupcu dovtedajšieho kaplána Jána Tállyaiho, vypukol otvorený konflikt medzi magistrátom a stúpecami kalvinizmu. Tí odmietli rešpektovať nového maďarského kazateľa a radšej navštevovali reformované služby božie v susednej Barci.⁹

Vznik košického kalvínskeho zboru umožnili až zmeny v politických pomeroch, a to obsadenie mesta vojskom sedmohradského kniežata Juraja I. Rákócziho počas nasledujúceho protihabsburského povstania, na jar r. 1644. Ten na Veľkú Noc 1644 (27. marca) založil v Košiciach prvý kalvínsky zbor, nie ako mestský, ale dvorný cirkevný zbor a miesto pre bohoslužby mu určil v Kráľovskom dome.¹⁰ Prvým kňazom tohto cirkevného zboru sa stal dvorný kazateľ Andrej Regéczi. Zároveň založil aj prvú košickú kalvínsku školu, ktorá mala mať charakter gymnázia.¹¹ Školu navštevovali v prvom rade deti mestských vojakov a Juraj I. Rákóczi I. so svojou manželkou Zuzanou Loránffyovou školu podporovali štyrmi chlebmi denne, 20 zlatými týždenne na mäso a 10 zlatými ročne na oblečenie. Prvými učiteľmi dvorskej školy boli Mihály Iratosi (1644 – 1646) a M. Pál Verestói (1644 – 1647), neskôr Štefan Czeglédi (1647 – 1648). Okrem Czeglédiho, ktorý sa stal známy aj vďaka svojim básňam, učili na reformovanej škole v Košiciach aj ďalšie významné osobnosti protestantizmu. Krátke obdobie vyučoval na škole Juraj Csipkés Komáromi (1649 – 1650), neskorší prekladateľ Biblie a autor mnohých teologických diel. V tomto období bol plat učiteľa stanovený na 50 zlatých a k tomu prislúchali aj 2 sudy vína, 15 gbelov pšenice a ošípaná z rákócziovského panstva v Regéczi.

Podmienky pre transformovanie košického zboru na mestskú farnosť vytvorili zákonné články snemu z r. 1647 č. 18 a 19, dávajúce košickým katolíkom a kalvínom právo na náboženskú prax a stavbu chrámov, školy.¹² Zároveň v zmysle lineckého mieru, ktorý ukončil povstanie Juraja I. Rákócziho, prešlo mesto do správy sedmohradského kniežata. Magistrát tak od roku 1648 musel trpieť existenciu ešte stále dvorného cirkevného zboru, reformovaným mešťanom však upieral celý rad cirkevných úkonov na území mesta. Ich situácia sa zhoršila po smrti Juraja I. Rákócziho, keď sa Košice opäť dostali do moci kráľa a magistrát sa rozhodol za každú cenu kalvínsky zbor zlikvidovať.

pest 1894, s. 18 – 27.

⁹ Tamže.

¹⁰ Tamže, s. 19.

¹¹ ZOVÁNYI, Jenő. *Egyháztörténeti lexikon*, s. 299.

¹² *Corpus Juris Hungarici*. Tyrnavia 1734, s. 172 – 173.

Na sneme r. 1649 preto košickí delegáti opäť obhajovali staré právo mesta na konfesijnú jednotu a odmietali rešpektovať predchádzajúceho zákony o slobode vyznania katolíkov a reformovaných. Zákonné články snemu im však napriek tomu nariadovali rešpektovať právo obidvoch konfesií na slobodné vyznávanie náboženstva a pridelenie miesta na stavbu chrámov, fár a škôl. Keďže mestská rada ani tieto zákony nebola ochotná rešpektovať, dostavil sa do mesta osobne palatín Pavol Pálffy, ktorý spolu s hlavným kapitánom Františkom Wesselényim vyhrážkami prinútil richtára a magistrát k poslušnosti. Na začiatku roku 1650 získali napokon košickí reformovaní miesto pre stavbu kostola, fary a školy, neďaleko mestského bitúnku, na rohu Mäsiarskej a Úzkej ulice.¹³ Tam začali v roku 1651 stavať prvý kostol, dokončený r. 1654. Zároveň získali budovu fary a rozšírili školu. Prvými košickými kalvínskymi farármi boli Andrej Horváth Regéczi a Štefan Czeglédi.¹⁴

Patronát nad košickou reformovanou školou si naďalej udržala kniežacia vdova, Zuzana Lorántffyová, ktorá sa zaviazala, že do konca svojho života bude hradiť príjmy kazateľa, rektora a výdavky na študentov zo svojho regéczkeho panstva. Okrem toho v roku 1650 darovala pre cirkev aj vinohrad na kopci v zemepanskom mestečku Tállya.¹⁵

V uhorskej reformovanej cirkvi v danom období neexistoval nijaký jednotný systém vzdelávania a vyučovanie, obsah vzdelávania, ako aj celkový chod školy si určovala v podstate každá škola sama. To znamená, že každá vyššia škola mala spísaný istý vnútorný poriadok vlastného fungovania, ako to bolo i v prípade košickej reformovanej školy. V košickej reformovanej škole najstaršie zachované školské zákony pochádzajú z roku 1656. Išlo o pomerne obsérne, 21 článkové školské zákony, zrejme zo značnej časti inšpirované práve školou v Blatnom Potoku. Prvé články školského zákonníka (poriadku) boli venované zdôrazneniu dôležitosti a vážnosti učenia a zodpovednému prístupu k nemu. Adept sa o prijatie na štúdium uchádzal u rektora, pričom jemu, aj pred ostatnou verejnosťou školy musel zložiť sľub o dodržiavaní školských zákonov, morálky. Okrem seriózneho prístupu k učeniu bola jednoznačnou povinnosťou študentov účasť na bohoslužbách, každo-dennej modlitbe a smútočných pochodoch. Samozrejmom požiadavkou bolo dodržiavanie adekvátneho správania, prísne sa dbalo o dochvilnosť, každé omeškanie bolo trestané peňažnou pokutou. Šiesty článok nabádal študentov k usilovnosti v dosahovaní čo najlepších študijných výsledkov, precvičovaniu

¹³ RÉVÉSZ, Kálmán. *Százéves küzdelem...*, s. 81 – 82.

¹⁴ SZABÓ, Lajos. *Kassai kálvinista krónika...*, s. 28 – 43.

¹⁵ SZABÓ, Lajos. *Kassai kálvinista krónika...*, s. 39.

sa v latinskom jazyku, pričom sa vo všetkých ročníkoch striktne zakazovalo používanie materinského jazyka. V tomto prípade bola ako trestajúci nástroj uvedená palica, ktorej použitie bolo zverené ako úloha správcovi. Od študentov sa nevyžadovalo len slušné správanie, ale aj nosenie adekvátneho odevu, udržiavanie čistoty v priestoroch školy, ako aj v mieste svojho bývania (zákaz znečisťovania výlučkami žalúdka alebo močového mechúra). Škola pokladala za dôležité, aby sa jej študenti aj na verejnosti prezentovali zdvorilým a slušným správaním, váženým občanom sa museli slušne pozdraviť. Prísne sa zakazovalo držať zbraň, strieľať, zúčastňovať sa na súbojoch, intrigovať, iných hanobiť, kradnúť, krivo prisahať, ničiť cudzí majetok, písať hanlivé verše a pod.. Najprísnejšie sa zakazovalo hrať kartové hry, kocky a vôbec venovať sa činnostiam odpútavajúcim pozornosť od štúdia. Pre návštevu rodičov alebo príbuzných museli mať študenti povolenie od rektora.

Školský zákonník obsahoval aj 17-bodové ustanovenie ohľadom trestov pri porušení niektorého z článkov. Tresty boli väčšinou peňažné, pričom sa prihliadalo či ide o študentov nižších, alebo vyšších ročníkov. Väčšinou po peňažnej pokute pri opakujúcich sa problémoch bol dotýčny napomenutý a nakoniec zo štúdia vylúčený, pričom platilo, že študenti vylúčení na inej škole sa už nemohli prijať do novej.¹⁶

O rozvoj reformovanej školy v Košiciach sa v nasledujúcich desaťročiach výrazne zaslúžil už spomínaný kazateľ Štefan Czeglédi usilujúci sa o pozdvihnutie a ešte lepšie finančné zabezpečenie reformovaného gymnázia. Impulzom na posilnenie postavenia školy bola aj skutočnosť, že v roku 1657 bola jágerským biskupom v meste založená katolícka akadémia a cisárom Leopoldom I. roku 1660 uznaná za univerzitu.

Czeglédimu sa podarilo získať pre košickú cirkev a školu podporu sedmohradského kniežata Ákoša Bárcsayho. Ten sa zaviazal ročne prispieť sumou 500 zlatých. Prispievali však aj miestni, napr. Ján Adam zanechal v roku 1655 na kostol vinohrad v Abaújszántó, roku 1659 košický mešťan Ján Rozgonyi vinicu v Tállyi a osobitne pre školu knihy, pre učiteľa 2 zlaté a pre študentov 3 zlaté, od Michala Apatiho dostávali ročných 100 toliarov, Juraj Udvarhelyi s manželkou darovali 3 000 zlatých, manželka Tomáša Matócsiho

¹⁶ V slovenčine v: KÖNYA, Peter (ed.). *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov VII*. Bratislava : Literárno informačné centrum, 2006, s. 240 – 244., v maďarčine: DIENES, Dénes (ed.). *Minthogy immár schola mestert tartanak. Református iskolák Felső-Magyarországon 1596 – 1672*. Sárospatak : A Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei, s. 293 – 301. Prvýkrát publikoval tento prameň v pôvodnom latinskom znení RÉVÉSZ, Kálmán. A kassai református iskola törvényei 1656-ból. In *Magyar Történelmi Tár*. 1893, s. 550 – 558.

vinicu v Tállyi, manželka Františka Barnu košickú vinicu a s dcérou ročných 20 zlatých, 10 gbelov pšenice a jedno tučné prasa, Michal Recski 10 gbelov pšenice a 10 zlatých a pre študentov jeden pás slaniny, gbel šošovice a hrachu, rovnako aj manželka Abraháma Vaya, Judit Erdődi, podporila školu desiatimi zlatými ročne.

Tieto štedré príspevky pomohli škole sa finančne posilniť, ale aj zvýšiť kapacitu. Kým v roku 1666 vyučoval v škole iba jeden učiteľ, Peter Almási, už v nasledujúci rok bol prijatý ďalší, Alexander Felvinczi. V roku 1667 pribudol aj tretí učiteľ Pavol Kovács Lisznyay a Gerard Bodor Kabai.¹⁷ Počet učiteľov sa zvýšil aj z dôvodu, že koncom 60-tych rokov nastali na blatnopotockom kolégiu časté nezhody medzi študentmi a učiteľmi, študentské vzbury, kvôli čomu niektorí študenti či učitelia Blatný Potok opustili a svoje pôsobisko našli práve v Košiciach.¹⁸ I táto skutočnosť poukazuje na zvyšujúci sa význam košického gymnázia a jeho vysokú kvalitu, keď z centra reformovaného vzdelávania, z Blatného Potoka, sa rozhodli pre pokračovanie v štúdiu či učiteľskom pôsobení práve v Košiciach.

Zaujímavý postreh zanechal o košickej reformovanej škole Ján Csécsi. Z Blatného Potoka prišiel do Košíc študovať v roku 1669, pobudol tu tri roky, pričom ako preceptor vyučoval aj v nižších ročníkoch.¹⁹ Podľa jeho slov za v košickej reformovanej škole oplatalo študovať jednak kvôli dobrému štipendiu z bohatých donácií, ale aj preto, že v Košiciach (na rozdiel od Blatného Potoka) nevyžadovali až také „parádne“ oblečenie, čo akiste zmierňovalo finančnú záťaž na študenta.²⁰ Údajne v tomto období, presnejšie v roku 1668, mala škola 350 študentov. Disponovala novou a veľkou budovou vedľa kostola, ako aj veľkou knižnicou. Podľa dobových záznamov žila škola bohatým akademickým životom, uskutočňovali sa verejné dišputy, veľké skúšky, populárne boli divadelné predstavenia, na ktoré vedenie školy pozývalo nielen svojich patrónov, ale aj širokú verejnosť. Toto obdobie rozkvetu však už bolo poznačené aj začínajúcim zhoršením vonkajších podmienok. Veľkou stratou pre školu bola smrť patrónky a vernej podporovateľky Zuzany Lorántffyovej roku 1660, ako aj násilná rekatolizácia protestantov rozpútaná po odhalení Wesselényiho sprisahání. Veľmi citelne zasiahla reformovanú farnosť i školu

¹⁷ SZABÓ, Lajos. *Kassai kálvinista krónika...*, s. 49 – 51.

¹⁸ DIENES, Dénes. *Reformátusok Felső- Magyarországon a 16. – 18. században*. Sárospatak : Hernád kiadó, s. 112 – 114.

¹⁹ DIENES, Dénes – UGRAI, János. *Sárospataki Református Kolégium története*. Sárospatak : Hernád kiadó, 2003, s. 45.

²⁰ SZABÓ, Lajos. *Kassai kálvinista krónika...*, s. 50.

smrť jej dlhoročného kazateľa Štefana Czeglédiho roku 1671 cestou na prešporský súd s protestantskými duchovnými.

Z obáv o svoje bezpečie v nepokojných časoch opustili reformovanú školu aj jej dvaja učitelia, Pavol Kovács Lisznay a Peter Almási. V škole ostali iba dvaja učitelia z Blatného Potoka, Michal Buzinkay a Ján Pósaaházi a správou školy bol poverený Štefan Kincses Jeni. Čoskoro, v roku 1673, prišli košickí reformovaní o svoj kostol, ale škola s poklesnutým počtom študentov, učiteľov, ale aj s menším finančným zabezpečením fungovala ešte do začiatku roku 1674. Potom tam vtrhlo vojsko a študentov, ako aj učiteľov a kazateľa Felvincziho, vyhnali z mesta. Košický reformovaný zbor ako aj škola, hoci v oveľa skromnejších pomeroch (mala len jedného učiteľa Alberta Ladányiho), boli obnovené až po vypuknutí povstania Imricha Thökölyho, ktorého vojsko obsadilo Košice 15. augusta 1682. Po trojročnom období sa mesto znova dostalo do rúk cisárskych generálov, ale škola mohla fungovať naďalej, dokonca aj v ťažkých časoch sa našli ľudia odkazujúci reformovanej cirkvi či škole majetky, peniaze alebo vinice. Časť majetku školy, napríklad štyri sudy kníh, kalichy, džbány boli ešte pred vypuknutím násilnej rekatolizácie prevezené do Nagybánje (Baia Mare, RO) a neskôr na ešte bezpečnejšie miesto do Fagarasa.²¹

Aj z tohto obdobia, presnejšie z rokov 1683 a 1694, sa zachovali pomerne podrobné súpisy darov a rôznej formy pomoci pre košickú reformovanú cirkev a jej školy. Mnohí poprední mešťania darovali finančné sumy vo výške od 100 do 400 zlatých, vinohrady v blízkom okolí alebo v tokajskej oblasti, prípadne založili základiny na financovanie štúdia pre študentov alebo platy učiteľa, preceptora alebo aj kazateľa.²²

V roku 1695 košická reformovaná škola prichýlila študentov a učiteľov z Blatného Potoka, tamojšie kolégium bolo totiž v roku 1687 násilne zatvorené a časť jeho osadenstva našla útočisko najprv v abovskom mestečku Gönc a potom v Košiciach. Do Košíc študentov priviedol niekdajší študent košickej reformovanej školy Ján Csécsi. Csécsi ostal v Košiciach pôsobiť a stal sa v podstate jej jediným učiteľom. Medzitým sa aj košická reformovaná škola dostala na predmestie, kde fungovala vo veľmi provizórnych podmienkach. Drevenú budovu predmestskej školy si reformovaní vybudovali v roku 1697.²³

²¹ SZABÓ, Lajos. *Kassai kálvinista krónika...*, s. 70.

²² RÉVÉSZ, Kálmán. A kassai református egyház és iskola javai és alapítványai 1683, 1694. In *Magyar Történelmi Tár*. 1896, s. 559 – 564.

²³ PAVERCSEK, Ilona. Volt-e a reformátusoknak Kassán nyomdája? In *Magyar Könyvszemle*. 1987, s. 173 – 183.

Aj keď sa zhoršili materiálne podmienky školy a neustále bola vystavená perzekúcii zo strany nemeckých veliteľov mesta alebo katolíckej cirkvi, jej počet študentov pomaly narastal. Pretrvala aj pomerne štedrá podpora hlavne zo strany hornouhorskej kalvínskej šľachty, vďaka čomu poberal učiteľ v danom období plat vo výške ročných 300 zlatých a k tomu ešte 20 gbelov pšenice. Zmeny v dejinách košickej reformovanej cirkvi prinieslo posledné protihabsburské povstanie Františka II. Rákócziho. Po obnovení reformovaného kolégia v Blatnom Potoku opustili tamojší študenti v rokoch 1704 – 1705 Košice a s ďalšou skupinou študentov opustil mesto aj Ján Csécsi.²⁴ Košickí reformovaní svoj chrám dostali naspäť v roku 1706, ale bližšie informácie o škole, prípadne jej učiteľoch v danom období, chýbajú. Po skončení povstania nastal návrat starých pomerov, reformovaní sa opäť dostali na predmestie, pričom v provizórnych podmienkach vyučovanie reformovanej mládeže v roku 1711 zabezpečoval Tomáš Gyarmati, v roku 1714 František Némethi.²⁵

Takto sa symbolicky končí jedno obdobie dejín košickej reformovanej školy, ktorá bola do veľkej miery spätá s rákócziovským rodom. Okrem založenia samotného mestského reformovaného zboru sa s Rákócziovcami a ich finančnou podporou spájajú dejiny školy počas celého 17. storočia. Aj keď košická reformovaná škola do istej miery vždy bola a ostala na území Horného Uhorska v tieni či už slávneho evanjelického kolégia v Prešove, alebo nie menej významnej reformovanej školy v Blatnom Potoku, v čase svojej existencie veľmi funkčne zapĺňala požiadavku vzdelávania protestantskej, reformovanej mládeže v užšom regionálnom zábere. Žiaľ, obdobie, kedy sa košická reformovaná škola zakladala, bola zároveň aj poslednou zlatou etapou v dejinách hornouhorského reformovaného školstva, ktoré sa fakticky skončilo smrťou jeho najväčšej podporovateľky, sedmohradskej kňaznej Zuzany Lorántffyovej. Hoci aj škola v Košiciach mala svojich štedrých podporovateľov, erudovaných profesorov, v konkurencii Blatného Potoka alebo trocha vzdialenejšieho reformovaného kolégia v Debrecíne, boli jej možnosti v reformovanom vzdelávaní limitované. Dejiny školy, ale aj osobnosti v radoch učiteľov pôsobiacich na nej dosvedčujú, že v krátkom časovom období však dokázala adekvátne plniť viac než len regionálne poslanie a dokonca „nahrádzala“ aj absentujúce reformované vzdelávanie v Blatnom Potoku, keď poskytla jej študentom i profesorom zázemia na pokračovanie vo vzdelávaní.

²⁴ DIENES, Dénes – UGRAI, János. *Sárospataki Református Kolégium története*. Sárospatak : Hernád kiadó, 2003, s. 47, 52.

²⁵ SZABÓ, Lajos. *Kassai kálvinista krónika...*, s. 79, 83, 105.

FRONTOVÉ A LAZARETNÉ VOJNOVÉ CINTORÍNY Z PRVEJ SVETOVEJ VOJNY Z ÚZEMIA SEVEROVÝCHODNÉHO SLOVENSKA

Anton LIŠKA

LIŠKA, Anton. **Front and hospital war cemeteries from the First World War from the territory of northeastern Slovakia.** In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2022, vol. 22, no. 2, p. X-X.

The study deals with the issue of front and hospital war cemeteries, which were established during the First World War in the territory of today's northeastern Slovakia. In terms of content, it is divided into three parts. The first presents the process of exhibiting these places of worship during the war conflict, the second brings closer the process of their completion and finalization in the interwar period, and the third presents the cemeteries themselves in the context of their current state. The study also includes a pictorial appendix in the form of a map, showing (localized and non-localized) locations with the occurrence of frontline and hospital war cemeteries in the studied area. It was compiled on the basis of the results of field research, available literature and primary and secondary sources related to the investigated issue.

Key words: First World War, northeastern Slovakia, war cemeteries, war victims.

Územie severovýchodného Slovenska sa na prelome rokov 1914/1915 stalo dôležitým bojovým priestorom karpatskej časti východného frontu Veľkej vojny. Od novembra 1914 do mája 1915 zviadli na tomto území príslušníci rakúsko-uhorskej, nemeckej a ruskej (cárskej) armády množstvo bojov, ktoré si vyžiadali tisíce ľudských životov.¹ Priamo na bojisku, resp. vo vojenských nemocniciach, obväzovniach, ošetrovniach, lazaretoch a zajateckých táboroch, nachádzajúcich sa na území dnešných okresov Bardejov, Humenné, Snina, Stropkov, Svidník a Medzilaborce, ktorými bojový front priamo prechádzal, zahynulo v dôsledku bojov, resp. v dôsledku chorôb a bojových zranení približne 43 000 vojakov.² Ďalších 710 vojakov zahynulo vo vojen-

¹ PETROVÁ, M. Vojenské hroby a cintoríny v okrese Snina. In *Prvá svetová vojna – boje v Karpatoch*. Vasil Fedič, Svetoslav Husťák. Humenné : Jana Fedičová – REDOS, 2007, s. 41.

² Podľa výsledkov archívneho výskumu, vychádzajúceho z prameňov uložených vo fondoch Vojenského historického archívu Bratislava, ktorý v roku 2014 publikoval vo svojej štúdií Martin Drobňák, sa celkový počet obetí na predmetnom území pohyboval v rozmedzí od 42 687 do 43 609. DROBŇÁK, M. Vojnové cintoríny z 1. svetovej vojny na území severový-

ských zdravotníckych zariadeniach, situovaných v obciach a mestách súčasného okresu Vranov nad Topľou, ktorý bojové operácie priamo nepostihli, avšak nachádzal sa v ich bezprostrednej blízkosti. Všetky tieto obeť našli svoj posledný odpočinok na vyše 200 vojnových cintorínoch, vybudovaných na desiatkach lokalít, situovaných v katastroch obcí a miest vyššie uvedených siedmich okresov severovýchodného Slovenska.³

Zriaďovanie a výstavba vojnových cintorínov počas trvania vojnového konfliktu (1914 – 1918)

Zriaďovanie a výstavba vojnových cintorínov počas prvej svetovej vojny prebiehala na území severovýchodného Slovenska nepretržite od novembra 1914, kedy v slovenskej časti Karpát došlo k prvým ozbrojeným stretom medzi jednotkami rakúsko-uhorskej a ruskej armády až do ukončenia tohto vojnového konfliktu v novembri 1918. V sledovanom období tu vznikli dva typy vojnových cintorínov – frontové a lazaretné. Frontové vojnové cintoríny vznikali v oblastiach, kde operovala frontová línia. Zakladané boli buď priamo na bojisku, resp. v jeho bezprostrednom okolí (polia, lesy, lúky, pasienky a pod.), ale tiež na parcelách obecných, resp. cirkevných cintorínov a ojedinele aj na súkromných pozemkoch. Posledný odpočinok tu našli vojaci, ktorí padli priamo v boji. Lazaretné vojnové cintoríny vznikali na tých lokalitách, kde sa nachádzali vojenské nemocnice, obväzovne, ošetrovne alebo lazarety, pričom budované boli paralelne s týmito zariadeniami, resp. bezprostredne po ich zriadení. Zakladané boli na frontových územiach aj v zázemí frontu a pre ich výstavbu sa využívali najmä pozemky bezprostredne susediace s vyššie vymenovanými vojenskými zdravotníckymi zariadeniami, ale tiež parcely obecných, resp. cirkevných cintorínov. Posledný odpočinok tu našli vojaci, ktorých v dôsledku chorôb alebo zranení previezli kvôli ošetrovaniu do týchto zariadení a oni v nich svojim chorobám, resp. zraneniam podľahli.⁴

Výstavbou komplexu vojnových cintorínov v Karpatoch vrátane lokalít na území severovýchodného Slovenska boli počas vojny poverené Oddiely vojnových hrobov.⁵ Na skúmanom území tieto oddiely dokázateľne pôsobili na

chodného Slovenska. *Stretnutie mladých historikov II. Prieščníky spoločnej histórie krajín V4*. Bernadeta Fabová, Mikuláš Jančura. Košice : UPJŠ v Košiciach, 2013, s. 90.

³ DROBŇÁK, M. Vojnové cintoríny z I. svetovej vojny na severovýchodnom Slovensku (história, umelecká hodnota a možnosti obnovy). In *Bardkontakt 2018 – zborník prednášok*. Eva Kráľová, Martin Dubiny. Bardejov : Mesto Bardejov, 2018, s. 58.

⁴ LIŠKA, A. Zriaďovanie a výstavba vojnových cintorínov na území severovýchodného Slovenska počas Veľkej vojny. In *Vojenská história*. 2020, roč. 24, č. 3, s. 48.

⁵ SLEPCOV, I. Vojenské cintoríny z prvej svetovej vojny na východnom Slovensku. In *Vo-*

8 lokalitách – v Hostoviciach, Humennom, Medzilaborciach, Stakčine, Stropkove, Uliči, Vyšnom Svidníku a Zborove.⁶ Každý z týchto oddielov pozostával z dvoch základných skupín – evidenčnej a skupiny starostlivosti o vojnové hroby, ktoré boli podľa potreby dopĺňané ďalšími skupinami, vykonávajúcimi pomocné služby rôznych špecializácií (čistenie a sanácia bojiska, preprava, logistika, zásobovanie a pod.), priamo súvisiacich buď s projektovaním alebo s výstavbou cintorínov.⁷ Na čele každého oddielu vojnových hrobov stál umelecký vedúci, ktorý zodpovedal za zriaďovanie a výstavbu vojnových cintorínov na jemu zverenom území.⁸ Prácu oddielov vojnových hrobov priamo v teréne riadili a kontrolovali inšpekcie vojnových hrobov, ktoré pôsobili pri veliteľstvách jednotlivých armádnych zborov. V menších vojenských obvodoch boli tieto inšpekcie tvorené jednou osobou – štabným dôstojníkom alebo veliteľom, vo väčších obvodoch dvoma osobami – dvoma veliteľmi alebo jedným veliteľom a jedným nižším dôstojníkom.⁹ Oddiely vojnových hrobov pôsobiace na území severovýchodného Slovenska spadali pod Inšpekciu vojnových hrobov pri VI. zborovom veliteľstve Košice.¹⁰ Na celoštátnej úrovni zodpovedalo za výstavbu vojnových cintorínov cisársko-kráľovské Ministerstvo vojny. Dňa 3. decembra 1915 bol na predmetnom ministerstve zriadený IX. odbor vojnových hrobov.¹¹ Súčasťou ministerstva bol tento odbor nepretržite od 3. decembra 1915 do 5. júna 1917, kedy ho zrušili a jeho kompetencie a právomoci presunuli na plecía nového úradu – X. odboru strát vojny pri

jenská história. 2003, roč. 7, č. 2, s. 71.

⁶ REICHL, T. *Kriegsgräberwesen Österreich-Ungarns im Weltkrieg und die Obsorge in der Republik Österreich*. [Dissertation]. Wien : Universität Wien, 2007, s. 212.

⁷ ŁOPATA, M. Cintoríny z obdobia prvej svetovej vojny v západnej Haliči – história a súčasnosť. In *Prvá svetová vojna. Pozabudnuté cintoríny*. Miron Mikita, Michal Bača, Gabriela Bilaninová, Lenka Strambová. Svidník : Regionálna rozvojová agentúra Svidník, 2005, s. 60.

⁸ BROCH, R. – HAUPTMANN, H. *Die westgalizischen Heldengräber aus den Jahr des Weltkrieges 1914 – 1915*. Krakau : K. U. K. Militärkommando Krakau im Jahre des Weltkrieges 1918, 1918, s. 5.

⁹ Kriegsarchiv – Österreichischen Staatsarchiv Wien (ÖSt.A.KA. Wien), Fonds Kriegsministerium und Militärliquidierungsamt 1848 – 1931 (f. KM und MLA 1848 – 1931), Akten 10055 (a. 10055), Titel Abteilung 9/Kriegsgräber (t.a. 9/K.Gr.A), Entstehungszeitraum 1916 (e. 1916), Signaturen 1236 (sign. 1236). *Bestimmungen für die Errichtung, Erhaltung, Ausschmückung und Evidenz der Kriegergrabstätten (Bestimmungen...)*, Teil III. *Besondere Massnahmen hinsichtlich der Gräberevidenz und Fürsorge (T. III), Abschnitt 1-2 (a. 1-2)*, s. 10.

¹⁰ DROBŇÁK, M. Vojnové cintoríny a pamätníky v Medzilaborciach. In *Medzilaborce 1914 – 1918*. Martin Drobňák. Medzilaborce : Mesto Medzilaborce a KVH Beskydy, 2018, s. 203.

¹¹ BROCH, R. – HAUPTMANN, H. *Die westgalizischen Heldengräber aus den Jahr des Weltkrieges 1914 – 1915*. Krakau : K. U. K. Militärkommando Krakau im Jahre des Weltkrieges 1918, 1918, s. 1.

cisársko-kráľovskom Ministerstve vojny. X. odbor strát vojny riadil agendu vojnových hrobov od svojho vzniku až do januára 1919, kedy bol zrušený a jeho kompetencie boli prerozdelené medzi príslušné úrady nástupníckych štátov bývalej rakúsko-uhorskej monarchie.¹²

Samotný proces výstavby vojnových cintorínov v habsburskej monarchii počítal s tromi fázami – prvou, zahŕňajúcou exhumáciu a identifikáciu vojakov (iba v prípade frontových cintorínov), druhou, ktorej súčasťou malo byť vytypovanie najvhodnejších lokalít, tvorba plánov a projektov, zriadenie stálych pohrebísk a premiestnenie a pochovanie tiel exhumovaných vojakov na tieto pietne miesta a treťou, zahŕňajúcou konečnú architektonicko-sadovnícku úpravu a výstavbu prístupových ciest, komunikačných trás, vstupných brán a oplotení.¹³

Na začiatku celého procesu (prvá fáza) stáli členovia skupín čistenia a sanácie bojiska spolu s príslušníkmi evidenčných skupín. Úlohou členov skupín čistenia a sanácie bojiska bolo vyčistiť terén bojiska od nepochovaných mŕtvov, exhumovať telá obetí pochované v provizórnych hroboch, identifikovať mŕtvych vojakov, vypracovať menné zoznamy obetí a premiestniť ich telesné pozostatky na lokality, kde sa budovali vojnové cintoríny.¹⁴ Členovia evidenčných skupín mali za úlohu lokalizovať v teréne dočasné vojnové hroby a cintoríny a identifikovať obeť, ktoré v nich boli pochované. V prípade vojakov rakúsko-uhorskej a nemeckej armády bolo možné identifikovať na základe vojenských legitimačných známok. Príslušníci ruskej armády takýmito známkami nedisponovali, a preto ich identifikácia bola vo väčšine prípadov nemožná. Určiť aspoň príslušnosť k bojovému telesu bolo možné v prípade, ak sa na uniforme vojaka zachoval jeho odznak. Čiastočná identifikácia bola možná aj prostredníctvom udelených vyznamenaní, ktoré sa dochovali buď na uniforme alebo aspoň v hrobe zomrelého. Znamky pre dôstojníkov rakúsko-uhorskej armády boli vyrábané z medi, pre radových vojakov z mosadze alebo železa.¹⁵ Obsah schránok bol v oboch prípa-

¹² LIŠKA, A. Zriaďovanie a výstavba vojnových cintorínov na území severovýchodného Slovenska počas Veľkej vojny. In *Vojenská história*. 2020, roč. 24, č. 3, s. 55.

¹³ LIŠKA, A. Zriaďovanie a výstavba vojnových cintorínov na území severovýchodného Slovenska počas Veľkej vojny. In *Vojenská história*. 2020, roč. 24, č. 3, s. 58.

¹⁴ FRODYMA, R. Budovanie vojenských cintorínov v juhovýchodnom Poľsku v rokoch 1915 – 1918. In *Prvá svetová vojna – boje v Karpatoch*. Vasil Fedič, Svetoslav Husťák. Humenné : Jana Fedičová – REDOS, 2007, s. 61.

¹⁵ STENCINGER, N. Pastoračná činnosť poľných duchovných slúžiacich v zložkách Uhorskej kráľovskej vlastibrany v prvej svetovej vojne. In *Karpatský front 1914/1915*. Miloslav Čaplovič, Martin Drobňák, Viktor Szabó, Radoslav Turik. Bratislava : VHÚ Bratislava

doch identický – nachádzali sa v nich legitimačné listy s podrobnými údajmi o ich vlastníkoch, ktoré v nich boli zaznamenávané písanou latinkou. Opravy v nich boli zakázané. Osoba zodpovedná za vyhotovovanie tohto dokumentu v ňom musela vyplniť množstvo identifikačných údajov o príslušnom vojakovi, medzi ktoré patrilo meno, vojenská hodnosť, názov vojenského telesa, náboženstvo, číslo legitimačného listu v knihe legitimácii, údaje o očkovaní proti kiahňam, týfusu a cholere, rodisko, krajina narodenia, rok narodenia, v prípade dôstojníkov a dôstojníckych ašpirantov názov vojenskej školy alebo vojenského telesa, v ktorom získali príslušnú hodnosť, miesto trvalého pobytu či mená pozostalých, ktorí majú byť v prípade úmrtia kontaktovaní. Súčasťou legitimačného listu boli i údaje, ktoré sa mali vyplniť až po prípadnej smrti vojaka. Išlo o dátum a miesto úmrtia, dátum a miesto pohrebu, číslo zápisu v matrike zomrelých, potvrdenie o úmrtí sprostredkované minimálne dvoma svedkami a osobitné poznámky (údaje o zubnej protéze či okuliaroch, ale aj súkromné poznámky, akou bola napr. posledná vôľa). Príslušníci rakúsko-uhorskej armády nosievali legitimačné známky v malom vrecku, špeciálne pripevnenom k nohavičiam uniformy na hornej časti pravého vrecka nohavíc, pričom šnúrka známky bola pripevnená ku gombíkovej dierke. Na kovový obal známky bolo možné pomocou oceľového pera s ostrým hrotom čo najhlbšie vyryť skratku vojenského telesa, rok nástupu do vojenskej služby a číslo registra (zoznamu), v ktorom bol držiteľ legitimačného listu vedený (napr. IR49 1915/983). Legitimačné známky bolo možné z uniformy vojaka odstrániť iba v prípade jeho smrti, aj to až tesne pred pochovaním jeho mŕtvolu do vojnového hrobu. Odobrať tento identifikačný znak nebolo prípustné ani vojakom, ktorí boli chorí, v bezvedomí alebo zranení a nachádzali sa v niektorom z poľných vojenských zdravotníckych zariadení. Po zistení totožnosti mŕtvolu mala byť legitimačná známka (už bez legitimačného listu) vrátená späť k mŕtvole a spolu s ňou zakopaná do hrobu. Smrť každého vojaka rakúsko-uhorskej armády, ktorý zahynul počas prvej svetovej vojny na bojisku alebo v zázemí frontu, mala byť potvrdená dvoma svedkami, ktorých úlohou bolo uviesť miesto, dátum a príčinu smrti alebo miesto a dátum pohrebu zomrelého vrátane presnej lokalizácie vojnového cintorína a hrobového miesta, resp. čísla hrobu, do ktorého bol zomrelý pochovaný. Uvedené údaje sa mali následne zaznamenať na zadnú stranu legitimačného listu, v časti určenej na tento účel a potvrdiť vlastnoručnými podpismi svedkov. Ak došlo k úmrtiu vojaka vo vojenskom nemocničnom zariadení, mohol jeho úmrtie potvrdiť svojím podpisom aj prítomný lekár. Ak došlo k úmrtiu po-

a KVH Beskydy, 2016, s. 275.

čas prepravy vojaka z bojiska, mal mŕtvolu identifikovať vedúci transportu a jeden ďalší vojak. Legitimačný list mŕtveho vojaka putoval pred pohrebom k vojenskému duchovnému, ktorý zaznačil jeho úmrtie do matriky zomrelých. O tomto úkone vyhotovil vojnový kňaz záznam na zadnú stranu legitimačného listu. Iba takto potvrdený dokument mohol byť následne použitý ako hodnoverný doklad pre začatie dedičského konania, podávania žiadostí o vdovské a sirotské dôchodky, resp. vystavenie úradných dokladov o úmrtí toho ktorého vojaka. Do pohrebu sa mal legitimačný list uchovávať na mŕtvoľe, a to z toho dôvodu, aby nemohlo dôjsť k zámene osôb. V prípade padlej obeť, ktorá zostala na bojisku, museli identifikačné listy úradníci a poddôstojníci zodpovední za pohreb odobrať, podpísať a po zistení totožnosti jednotky poslať príslušnému vojenskému duchovnému, poverenému vedením matriky zomrelých. Ak na legitimačnom liste pred pohrebom nebolo uvedené potvrdenie o úmrtí, bolo ho možné pridať aj neskôr (potvrdiť ho však museli dvaja očití svedkovia smrti). Po pohrebe bol legitimačný list zomrelého a riadne pochovaného vojaka zasielaný na IX. odbor vojnových hrobov. Úradníci uvedeného odboru po prijatí tohto dokumentu zaznamenali meno mŕtveho vojaka do centrálného registra zomrelých rakúsko-uhorskej armády a o úmrtí informovali pozostalých. Oznámenie o úmrtí bolo zasielané poštou, pomocou poľnej pohľadnice, ktorá obsahovala názov vojenského telesa, vojenskú hodnosť zomrelého, jeho meno a priezvisko, dátum a miesto úmrtia, resp. pohrebu, podpis vojenského kňaza a úradnú pečať. Dátum vystavenia tohto oznámenia bol uvedený na presne určenom mieste v legitimačnom liste zosnulého.¹⁶ Okrem vojenských legitimačných známkov bolo možné vojnové obeť identifikovať aj prostredníctvom nápisov, nachádzajúcich sa na provizórnych drevených krížoch označujúcich dočasné vojnové hroby, zriaďované bezprostredne po bitkách priamo na bojiskách, resp. v ich bezprostrednom okolí. Takýmto spôsobom bolo možné zvyčajne určiť iba meno padlého a vojenskú jednotku, v ktorej pôsobil.¹⁷ Ak mŕtvola nedisponovala ani legitimačnou známkou, ani jej hrob nebol nijako označený a jej totožnosť sa nedala určiť ani pomocou u nej nájdených súkromných predmetov (listy, fotografie, šperky, pohľadnice, vyznamenania a pod.), musela byť pochovaná ako neznáma (bez zistenia mena a pôvodu). Takáto osoba bola potom vedená ako stratená. Neidentifikovanej osobe nebolo možné vystaviť ani úmrtň list, čo

¹⁶ REICHL, T. *Kriegsgräberwesen Österreich-Ungarns im Weltkrieg und die Obsorge in der Republik Österreich*. [Dissertation]. Wien : Universität Wien, 2007, s. 56-59.

¹⁷ LIŠKA, A. Zriaďovanie a výstavba vojnových cintorínov na území severovýchodného Slovenska počas Veľkej vojny. In *Vojenská história*. 2020, roč. 24, č. 3, s. 59.

v praxi znamenalo, že osud týchto padlých obetí zostal pre pozostalých zvyčajne navždy neznámy.¹⁸ Členovia evidenčných skupín mali taktiež za úlohu vyplniť pre každú exhumovanú osobu (stotožnenú aj nestotožnenú) exhumáčny protokol. Jeho súčasťou boli otázky týkajúce sa umiestnenia pôvodného hrobu, v ktorom bol vojak pochovaný (na akom cintoríne, resp. mieste sa nachádzal a akým číslom a symbolom bol označený), umiestnenia nového hrobu, do ktorého mal byť prepočovaný (na akom cintoríne sa nachádza a akým číslom a symbolom je označený), v akom stave sa nachádzala mŕtvoľa po exhumácii, čo mala na sebe oblečené (presný popis uniformy), k akej armáde a akému vojenskému telesu patrila, aké mala vlasy a zuby, či mala na tele nejaké špecifické znamenia a aké mala pri sebe cennosti. Exhumáčny protokol bol dôležitým dokumentom, keďže podľa neho bolo možné určiť, na ktorom stálom vojnovom cintoríne a v ktorom hrobe sa telesné pozostatky konkrétnej vojnovkej obeť nachádzajú. Pravdivosť tohto dokumentu svojim podpisom potvrdzoval veliteľ príslušného oddielu vojnových hrobov.¹⁹ Pri prvej fáze zriaďovania a výstavby vojnových cintorínov boli okrem členov skupín čistenia a sanácie bojiska a evidenčných skupín prítomní aj kartografi a geodeti. Ich úlohou bolo zameriavať a následne do výlučne na tento účel pripravených katastrálnych máp zakreslovať miesta s výskytom provizórnych i stálych vojnových hrobov a cintorínov, situovaných na bývalých bojových územiach.²⁰

Druhá fáza zakladania a budovania vojnových cintorínov spočívala v prenesení a pochovaní ostatkov exhumovaných vojakov na miesta vytypované a schválené pre založenie pietnych miest. Výber lokalít mal na starosti vedúci oddielu vojnových hrobov. Z vytypovaných lokalít boli vyhotovené polné náčrty, obsahujúce základné údaje o daných miestach (situovanie v teréne, popis bezprostredného okolia vrátane schematickeho nákresu okolitých budov, prvkov drobnej architektúry, zelene, vodných tokov a ciest). Po ich schválení veliteľom inšpekcie vojnových hrobov alebo iným vojenským úradníkom, povereným touto úlohou IX. odborom vojnových hrobov pri cisársko-kráľovskom Ministerstve vojny, nato vyškolení členovia oddielu vojnových hrobov vypracovali situačný plán vojnového cintorína. Situačný

¹⁸ REICHL, T. *Kriegsgräberwesen Österreich-Ungarns im Weltkrieg und die Obsorge in der Republik Österreich*. [Dissertation]. Wien : Universität Wien, 2007, s. 56.

¹⁹ Vojenský historický ústav – Vojenský historický archív Bratislava (VHÚ – VHA Bratislava), f. Vojenské hroby a cintoríny (VHC), škatuľa číslo (šk. č.) 7, Hažlín. *Exhumierung-Protokoll*.

²⁰ LIŠKA, A. Zriaďovanie a výstavba vojnových cintorínov na území severovýchodného Slovenska počas Veľkej vojny. In *Vojenská história*. 2020, roč. 24, č. 3, s. 60 – 61.

plán zachytával pôdorys pietneho miesta s vyznačením vstupu do jeho areálu a tiež rozmiestnenie hrobov na jeho ploche (vrátane ich označenia číslicami). Neodmysliteľnou prílohou situačných plánov boli zoznamy padlých a zosnulých, pochovaných na príslušných cintorínoch a tiež evidenčné listy tam pochovaných vojakov, ktoré obsahovali základné údaje o obetiach (meno, priezvisko, vojenskú hodnosť, miesto exhumácie, číslo hrobu vojnového cintorína, do ktorého bol pochovaný a pod.). Kvôli jednoduchšej prehľadnosti boli evidenčné listy ruských vojakov označované jednoramenným krížom červenej farby a evidenčné listy nemeckých vojakov jednoramenným krížom modrej farby. Evidenčné listy vojakov rakúsko-uhorskej armády ostávali bez farebného označenia.²¹ Pozemky určené pre budovanie miest posledného odpočinku padlých hrdinov boli pred tým, ako sa na nich začali zriaďovať vojnové cintoríny, od ich pôvodných majiteľov odkúpené alebo vyvlastnené.²² Následne sa tieto plochy ohradili provizórnym oplotením (brezové ploty, ploty z ostnatého drôtu, živé ploty z hlohu, resp. ihličnanov a pod.). Až keď boli cintoríny oplotené, mohlo sa začať s hĺbením hrobov a pochovávaním tiel exhumovaných vojakov.²³ Telesné pozostatky dovezených exhumovaných obetí boli ukladané podľa situačného plánu, a to buď do jednotlivých, spoločných alebo hromadných hrobov. V prípade, že sa na vojnovom cintoríne ukladali iba telesné pozostatky príslušníkov rakúsko-uhorskej alebo nemeckej armády, prípadne oboch armád spoločne, platilo pravidlo, že dôstojníci a vojaci, ktorí sa vyznamenali v boji, mali byť uložení do jednotlivých hrobov situovaných v bezprostrednej blízkosti centrálného pietneho miesta (centrálny kríž, kaplnka, pamätník, pomník a pod.), t. j. na najčestnejšom mieste cintorína. Zvyšní vojaci sa mali pochovať do hrobov situovaných mimo tohto čestného miesta. V prípade, že sa na jednom cintoríne ocitli okrem rakúsko-uhorských a nemeckých aj mŕtve telá ruských vojakov, bolo pravidlom, že sa tieto pochovávali na samom okraji cintorína.²⁴ Po naplnení hrobových jám boli telá zasy-

²¹ LIŠKA, A. Zriaďovanie a výstavba vojnových cintorínov na území severovýchodného Slovenska počas Veľkej vojny. In *Vojenská história*. 2020, roč. 24, č. 3, s. 60 – 61.

²² SCHUBERT, J. Organizacja grobownictwa wojennego w Monarchii Austro-Węgierskiej. Dziewiąty wydział grobów wojennych (Kriegs-gräber-abteilung) przy Ministerstwie Wojny – powstanie i działalność w latach 1915 – 1918. In *Czasopismo Techniczne – Architektura*. 2009, roč. 106, č. 13, s. 180.

²³ ČAPLOVIČ, M. – ZAŤKOVÁ, J. *Slovensko a Slováci vo víre prvej svetovej vojny*. Bratislava : VHÚ Bratislava a Pro Militaria Historica, 2018, s. 42.

²⁴ DROBŇÁK, M. Vojnové cintoríny z I. svetovej vojny na severovýchodnom Slovensku (história, umelecká hodnota a možnosti obnovy). In *Bardkontakt 2018 – zborník prednášok*. Eva Kráľová, Martin Dubiny. Bardejov : Mesto Bardejov, 2018, s. 59.

pané zeminou a upravené. Ich úprava bola vo všetkých prípadoch rovnaká, bez ohľadu na to, či išlo o rádového vojaka alebo dôstojníka, resp. príslušníka domácej, spojeneckej alebo nepriateľskej armády.²⁵ Paralelne s vyššie uvádzanými činnosťami prebiehali projekčné práce súvisiace s tvorbou plánov, resp. projektov konečných architektonicko-sadovnických úprav vojnových cintorínov.²⁶ Projekty, zostavované vyštudovanými architektmi a stavbármi, spravidla obsahovali podrobný návrh sadovnickej, resp. krajinnej úpravy cintorínského areálu, návrh konečnej úpravy hrobových polí vrátane návrhu prvkov drobnej architektúry pre ich označenie (kríže, náhrobníky a pod.), návrh oplotenia vrátane riešenia vstupnej brány a tiež návrh podoby centrálného pamätníka, resp. centrálného pietneho miesta. Plány, zostavované spravidla veliacimi dôstojníkmi (pravdepodobne) bez príslušného architektonického, resp. stavebného vzdelania, na základe platných nariadení a predpisov, boli podstatne jednoduchšie, zahŕňajúce pôdorys cintorína s rozmiestnením vojnových hrobov a chodníkov a situovaním centrálného pamätníka a vstupnej brány, avšak bez uvedenia konkrétnych druhov rastlín, drevín a krovín, stavebného materiálu i ďalších dôležitých detailov. Pri druhej fáze výstavby vojnových cintorínov boli okrem vojakov, architektov a vojnových zajatcov prítomní aj remeselníci a umelci (iba v západnej Haliči), vykonávajúci odborné práce a tiež fotografi, ktorí celý tento proces zachytávali na objektívny fotoaparátov.²⁷

Posledná – tretia fáza výstavby vojnových cintorínov spočívala v implementácii architektom navrhnutých architektonicko-sadovnických úprav cintorínov do praxe, úprave okolia cintorínskych areálov a v budovaní prístupových ciest k týmto pietnym miestam.²⁸ Na väčšine lokalít, nachádzajúcich sa na území severovýchodného Slovenska, však práce spojené s touto fázou výstavby počas prvej svetovej vojny zrealizované neboli. Na konci vojny bola väčšina vojnových cintorínov nedokončená, t. j. bez konečnej architektonicko-sadovnickej, resp. krajinárskej úpravy, centrálnych pietnych miest, stálych

²⁵ BURAL, M. – SLEPCOV, I. Vojenské cintoríny z prvej svetovej vojny na východnom Slovensku. In *Prvá svetová vojna. Pozabudnuté cintoríny*. Miron Mikita, Michal Bača, Gabriela Bilaninová, Lenka Strambová. Svidník : Regionálna rozvojová agentúra Svidník, 2005, s. 71.

²⁶ FRODYMA, R. Budovanie vojenských cintorínov v juhovýchodnom Poľsku v rokoch 1915 – 1918. In *Prvá svetová vojna – boje v Karpatoch*. Vasiľ Fedič, Svetoslav Husťák. Humenné : Jana Fedičová – REDOS, 2007, s. 62.

²⁷ LIŠKA, A. Zriaďovanie a výstavba vojnových cintorínov na území severovýchodného Slovenska počas Veľkej vojny. In *Vojenská história*. 2020, roč. 24, č. 3, s. 61.

²⁸ ČAPLOVIČ, M. – ZAŤKOVÁ, J. *Slovensko a Slováci vo víre prvej svetovej vojny*. Bratislava : VHÚ Bratislava a Pro Militaria Historica, 2018, s. 42.

prvkov drobnej architektúry označujúcich hrobové polia, vybudovaných prístupových ciest a upraveného okolia. Pozemky, na ktorých sa predmetné pietne miesta nachádzali, boli ohradené takmer výlučne iba provizórnymi plotmi a hrobové polia zriadené na ich plochách zdobili zväčša iba provizórne brezové kríže. Jediným zrealizovaným sadovníckym zásahom bola na väčšine týchto cintorínov výsadba drevín (hloh, smrek, agát a pod.), plniacich funkciu živých plotov alebo živých stien.²⁹ Výnimku v tomto smere tvorili vojnové cintoríny v meste Medzilaborce a v obciach Starina a Príslop, na ktorých sa ešte počas vojny podarilo ukončiť aj tretiu fázu ich výstavby.³⁰

Dostavba a konečná úprava vojnových cintorínov v medzivojnovom období (1918 – 1939)

Po skončení prvej svetovej vojny prevzala zodpovednosť za všetky vojnové cintoríny (a vojnové hroby), zriadené počas tohto konfliktu na území severovýchodného Slovenska, novovzniknutá Československá republika. Nový štátny útvar, ktorý vznikol 28. októbra 1918 ako jeden z nástupníckych štátov bývalého Rakúsko-Uhorska, formálne prevzal agendu, týkajúcu sa vojnových hrobov z územia severovýchodného Slovenska (a zo všetkých zvyšných častí novovzniknutej republiky) dňa 7. januára 1919. Zodpovednou osobou za tento právny úkon bol na československej strane kapitán Dávid.³¹ Formálnym prevzatím agendy vojnových hrobov sa v Československu spustil proces dostavby a konečnej úpravy stoviek vojnových cintorínov a tisícok vojnových hrobov z prvej svetovej vojny.³²

Dostavbou a konečnou úpravou vojnových cintorínov, zriadených na území Československej republiky počas prvej svetovej vojny, boli v Česku, na Morave, v Sliezske, na Slovensku a v Podkarpatskej Rusi poverené miestne posádkové veliteľstvá a vojenská duchovná správa. Uvedené činnosti vykonávali vo vlastnej réžii prostredníctvom vojakov a vojenských duchovných, slú-

²⁹ PETROVÁ, M. Vojenské hroby a cintoríny v okrese Snina. In *Prvá svetová vojna – boje v Karpatoch*. Vasil Fedič, Svetoslav Husťák. Humenné : Jana Fedičová – REDOS, 2007, s. 41.

³⁰ LIŠKA, A. Zriaďovanie a výstavba vojnových cintorínov na území severovýchodného Slovenska počas Veľkej vojny. In *Vojenská história*. 2020, roč. 24, č. 3, s. 61.

³¹ SCHUBERT, J. Organizacja grobownictwa wojennego w Monarchii Austro-Węgierskiej. Działy wydział grobów wojennych (Kriegs-gräber-abteilung) przy Ministerstwie Wojsny – powstanie i działalność w latach 1915 – 1918. In *Czasopismo Techniczne – Architektura*. 2009, roč. 106, č. 13, s. 186.

³² LIŠKA, Anton. Dostavba a konečná úprava vojnových cintorínov z prvej svetovej vojny na území severovýchodného Slovenska v medzivojnovom období. In *Vojenská história*. 2022, roč. 26, č. 2, s. 76.

žiacich v príslušných vojenských útvaroch, a tiež za pomoci vojenských stavebných oddelení.³³ Vojenská duchovná správa mala na starosti tvorbu centrálnej evidencie vojnových obetí. Posádkové veliteľstvá prostredníctvom inšpekčných dôstojníkov vojnových hrobov a vojenských pracovných oddielov zabezpečovali dozornú službu na vojnových cintorínoch, podávali návrhy na úpravu vojnových hrobov a na zrušenie alebo zriadenie vojnových cintorínov, vykonávali dozor nad prácou cintorínskeho personálu (správcovia cintorínov, stáli hrobári), podávali žiadosti o pridelenie finančných prostriedkov v podobe zriaďovacích a udržiavacích paušálov, potrebných na zabezpečenie starostlivosti o vojnové hroby a cintoríny a zabezpečovali primerané hospodárenie s týmito prostriedkami. Posádkové veliteľstvá na území východného Slovenska a v Podkarpatskej Rusi mali tieto kompetencie rozšírené aj o podávanie návrhov na účelnú koncentráciu a premiestňovanie roztrúsených vojnových hrobov na existujúce alebo nové vojnové cintoríny a o zisťovanie identifikačných údajov o exhumovaných obetiach vrátane zostavovania ich podrobnej evidencie.³⁴ Na území severovýchodného Slovenska pôsobili v medzivojnovom období tri vojenské posádkové veliteľstvá – Československé vojenské posádkové veliteľstvo v Bardejove, Čemernom (dnes miestna časť mesta Vranov nad Topľou) a Humennom. Pri dostavbe a konečnej úprave vojnových cintorínov vypomáhali členom miestnych posádkových veliteľstiev a vojenskej duchovnej správy príslušníci žandárskych staníc, nájomné stavebné firmy, námezdní robotníci, správcovia vojnových cintorínov a stáli hrobári. Dôvodom tejto výpomoci bola skutočnosť, že na uvedených územiach sa na rozdiel od zvyšných častí Československa nachádzala nepomerne vyššia koncentrácia vojnových cintorínov (a hrobov) z prvej svetovej vojny. Ministerstvo národnej obrany pôvodne plánovalo túto situáciu vyriešiť zriadením zvláštnych pracovných oddielov, avšak napokon od tohto nápadu (pravdepodobne z ekonomických dôvodov) ustúpilo a vzniknutú situáciu vyriešilo jednak dohodou o medzirezortnej výpomoci, uzatvorenou s Ministerstvom vnútra, jednak zriadením pracovných miest stálych hrobárov a uzatváraním pracovných dohôd s miestnymi stavebnými firmami a obyvateľmi za účelom výkonu ťažkých prác v teréne.³⁵ Na základe vyššie spomenutej dohody

³³ TURIK, R. Starostlivosť o vojnové cintoríny z prvej svetovej vojny v medzivojnovom Československu. In *Vojenská história*. 2010, roč. 14, č. 4, s. 10.

³⁴ VHÚ-VHA Bratislava, f. Inšpekcia vojnových hrobov Košice (IVH), r. 1921, šk. č. 149, sign. č. 1487. *Upravení kompetence MNO a podřízených vyš. voj. velit.*

³⁵ TURIK, R. Starostlivosť o vojnové cintoríny z prvej svetovej vojny v medzivojnovom Československu. In *Vojenská história*. 2010, roč. 14, č. 4, s. 10.

rezortných ministerstiev bolo dňa 23. decembra 1920 Zemské četnícke veliteľstvo so sídlom v Bratislave, ktoré ako najvyšší krajinský orgán Ministerstva vnútra riadilo výkon jeho agendy na území Slovenska, požiadané, aby vzalo na vedomie nutnosť spolupráce jeho podriadených zložiek – žandárskych staníc na dostavbe a konečnej úprave vojnových cintorínov z prvej svetovej vojny, nachádzajúcich sa na území severovýchodného Slovenska. V praktickej rovine to znamenalo, že na všetkých lokalitách situovaných v tejto časti novovzniknutej republiky, kde nebola zriadená vojenská správa, ale nachádzali sa tam frontové a lazaretné vojnové cintoríny (a hroby), prevzali dohľad nad prácami a peniazmi vyčlenenými za účelom ich dostavby a konečnej úpravy miestne žandárske stanice.³⁶ Na území severovýchodného Slovenska ich bolo do tohto procesu zapojených celkovo 42. Príslušníci žandárskych staníc plnili na území svojich okrskov viaceré dôležité úlohy. Zisťovali skutočný počet vojnových hrobov, zhodnocovali aktuálny stav vojnových cintorínov, získavali dostupné informácie o pochovaných obetiach, zúčastňovali sa exhumačných prác, najímali a kontrolovali firmy, resp. robotníkov zabezpečujúcich exhumačné práce a práce realizované na dostavbe a konečnej úprave vojnových cintorínov, vyvárať spisovú agendu súvisiacu so starostlivosťou o vojnové cintoríny (katastrálne listy, evidenčné listy, exhumačné protokoly, katastrálne mapy, náčrty, skice, matrice a plány vojnových cintorínov atď.) a spravovali dobudované vojnové cintoríny.³⁷ Na krajinskej úrovni zabezpečovali starostlivosť o vojnové hroby a cintoríny z prvej svetovej vojny Zemské vojenské veliteľstvá. Do jarných mesiacov roku 1924 túto úlohu vykonávali prostredníctvom Zemských inšpekcii vojnových hrobov a ich expozitúr, od jari 1924 ju zabezpečovali pomocou Referátov vojnových hrobov pri Zemských vojenských veliteľstvách.³⁸ Za vojnové hroby a cintoríny nachádzajúce sa na území severovýchodného Slovenska zodpovedalo do 1. marca 1924 Zemské vojenské veliteľstvo pre Slovensko so sídlom v Bratislave a Zemská inšpekcia vojnových hrobov so sídlom v Košiciach³⁹, od 1. marca 1924 Referát

³⁶ BYSTRICKÝ, J. Dokumenty o vojnových cintorínoch z 1. svetovej vojny vo fondoch Vojenského historického archívu. In *Prvá svetová vojna – boje v Karpatoch*. Vasil Fedič, Svetoslav Husťák. Humenné : Jana Fedičová – REDOS, 2007, s. 31.

³⁷ TURIK, R. Starostlivosť o vojnové cintoríny z prvej svetovej vojny v medzivojnovom Československu. In *Vojenská história*. 2010, roč. 14, č. 4, s. 12 – 14.

³⁸ DROBŇÁK, M. Vojnové cintoríny z I. svetovej vojny na severovýchodnom Slovensku – zabudnutá historická pamiatka. In *Prvá svetová vojna a východné Slovensko*. Martin Drobňák, Viktor Szabó. Humenné : KVH Beskydy, 2014, s. 57.

³⁹ BYSTRICKÝ, J. Dokumenty o vojnových cintorínoch z 1. svetovej vojny vo fondoch Vojenského historického archívu. In *Prvá svetová vojna – boje v Karpatoch*. Vasil Fedič, Svetoslav

vojnových hrobov pri Zemskom vojenskom veliteľstve v Bratislave.⁴⁰ Hlavným poslaním Zemských inšpekcí vojnových hrobov, resp. Referátov vojnových hrobov pri Zemských vojenských veliteľstvách, bola koordinácia činností všetkých orgánov a inštitúcií zodpovedných za výstavbu a údržbu vojnových cintorínov (a hrobov) na území, ktoré im bolo zverené do starostlivosti. Medzi kompetencie týchto inštitúcií spadalo i preskúmavanie oprávnených požiadaviek a dobrozdanií správcov jednotlivých vojnových cintorínov, overovanie potreby, resp. nevyhnutnosti zriaďovania pracovných miest stálych hrobárov, zdôvodňovanie návrhov na výstavbu pamätníkov, pomníkov a mohýl, zdôvodňovanie návrhov na zriaďovanie a výstavbu nových vojnových cintorínov, kontrola úmrtných listov s evidenčnými listami a polohopisnými plánmi vojnových cintorínov, rozhodovanie o opravách vojnových cintorínov (a hrobov) vyžadujúcich si menšie finančné náklady, kontrolovanie náhrobných evidenčných tabuliek vrátane ich dopĺňania, vymieňania a opravovania a pravidelné kontrolovanie podriadených inštitúcií (posádkové veliteľstvá, civilné správy vojnových cintorínov, stáli hrobári) zodpovedných za zriaďovanie, výstavbu a správu vojnových cintorínov na im pridelenenom území.⁴¹ Na celoštátnej úrovni zodpovedalo za agendu vojnových hrobov a starostlivosť o vojnového cintoríny z prvej svetovej vojny, zriadené na území Československa, Ministerstvo národnej obrany so sídlom v Prahe. Uvedené ministerstvo zabezpečovalo túto úlohu do konca novembra 1920 výlučne prostredníctvom svojich podriadených zložiek, od začiatku decembra 1920 aj v súčinnosti s Ministerstvom vnútra. Za účelom riadenia a spravovania agendy vojnových cintorínov (a hrobov) na celoštátnej úrovni zriadilo Ministerstvo národnej obrany v roku 1919 samostatný úrad – Ústredný inšpektorát vojnových hrobov so sídlom v Prahe. Primárnym poslaním tohto úradu bolo zastrešovanie všetkých aktivít, spojených s výstavbou a konečnou úpravou vojnových cintorínov (a hrobov) na území Československej republiky a vedenie centrálnej evidencie, zahŕňajúcej dostupné informácie o všetkých vojakoch, ktorí počas prvej svetovej vojny padli a boli pochovaní v niektorom z vojnových hrobov, resp. na niektorom z vojnových cintorínov nachádzajúcich sa na území Československa a tiež o všetkých československých vojakoch, ktorí zahynuli v tomto vojnovom konflikte a boli pochovaní na niekto-

Husták. Humenné : Jana Fedičová – REDOS, 2007, s. 32.

⁴⁰ VHÚ-VHA Bratislava, f. Zemské vojenské veliteľstvo Bratislava (ZVV), r. 1924, šk. 164, sign. č. 139. *Likv. če. zem. voj. velit. pro Slovensko, Inspekce válečných hrobů v Košicích.*

⁴¹ VHÚ – VHA Bratislava, f. ZVV, r. 1921, šk. č. 149, sign. č. 1487. *Upravení kompetence MNO a podřízených vyš. voj. velit.*

rom z bojísk prvej svetovej vojny, nachádzajúcich sa mimo územia Československej republiky.⁴² Do kompetencie tohto úradu patrilo vedenie všetkých rokovaní so zahraničnými úradmi, zaoberajúcimi sa agendou vojnových hrobov, povoľovanie exhumácií a prevozov pozostatkov vojakov na vlastné alebo štátne náklady, kontrolovanie vojnových hrobov československých vojakov, ktorí zahynuli v prvej svetovej vojne a boli pochovaní v zahraničí, hospodárenie s rozpočtom a fondmi určenými na zriaďovanie a starostlivosť o vojnové cintoríny (a hroby), obsadzovanie miest hrobárov a zabezpečovanie výplat pre týchto zamestnancov, určovanie výšky zriaďovacieho a udržiavacieho paušálu, úradné vyhlasovanie vojakov, ktorí padli alebo sa stali nezvestnými počas prvej svetovej vojny za mŕtvych, rozhodovanie o návrhoch na vybudovanie nových pamätníkov, pomníkov a mohýl na vojnových cintorínoch, rozhodovanie o zriaďovaní a výstavbe nových vojnových cintorínov, výmenu úmrtných dokladov s kompetentnými zahraničnými úradmi, pridelenie náhrobných evidenčných tabuliek, akékoľvek zmeny v personálnych otázkach pridelených dôstojníkov, povoľovanie služobných ciest personálu predmetného úradu po predložení cestovného plánu a rozhodovanie o realizácii opráv vojnových cintorínov, ktoré si vyžadovali použitie vyšších finančných nákladov.⁴³

Samotnú dostavbu a konečnú úpravu vojnových hrobov a cintorínov z prvej svetovej vojny na území severovýchodného Slovenska začala Československá republika zabezpečovať bezprostredne po tom, ako sa v novovzniknutom štátnom útvere ukončil prvotný zber dát o týchto pietnych miestach. Po jeho vyhodnotení sa potvrdil už skôr známy fakt, že sa na danom území nachádzala jednak nepomerne vysoká koncentrácia vojnových cintorínov, jednak množstvo roztrúsených vojnových hrobov. Pre starostlivosť o vojnové pohrebiská situované na severovýchode Slovenska boli preto vypracované osobitné pravidlá, čiastočne sa líšiace od pravidiel platných pre západnú, strednú a južnú časť Československa, v rámci ktorých sa pri plnení tejto úlohy odporúčalo používať i také pracovné postupy, ktoré vo zvyšných častiach krajiny (s výnimkou Podkarpatskej Rusi) neboli potrebné.⁴⁴ Išlo predovšetkým o exhumácie a následné uloženie telesných pozostatkov neznámych (ale

⁴² TURIK, R. Starostlivosť o vojnové cintoríny z prvej svetovej vojny v medzivojnovom Československu. In *Vojenská história*. 2010, roč. 14, č. 4, s. 8.

⁴³ VHÚ – VHA Bratislava, f. ZVV, r. 1921, šk. č. 149, sign. č. 1487. *Upravení kompetence MNO a podřízených vyš. voj. velít.*

⁴⁴ VHÚ – VHA Bratislava, f. ZVV, r. 1920, šk. č. 60, sign. č. 235. *Definitivní úprava vál. hrobů a hřbitovů na bojištích Karpatských.*

i známych) vojakov, situovaných v provizórnych vojnových hrobch a cintorínoch voľne rozptýlených na desiatkach lokalít, nachádzajúcich sa na hrebeňoch, svahoch, čistínach, lúkach, pasienkoch, v údoliach a v povodiach riek a potokov karpatských hôr, do novozriadených hrobov na stálych vojnových pohrebiskách. Uvedený spôsob starostlivosti o tunajšie vojnové cintoríny a hroby z prvej svetovej vojny bol zvolený z ekonomických dôvodov.⁴⁵

Exhumácie⁴⁶ sa vykonávali v intravilánoch a extravilánoch všetkých obcí a miest na území severovýchodného Slovenska, kde boli pochované neznáme vojnové obeť. Zodpovednosť za plnenie tejto úlohy bola delegovaná na miestne žandárske stanice a vojenské posádkové veliteľstvá, ktoré zabezpečovali tento proces po administratívnej stránke.⁴⁷ Praktické náležitosti spojené s touto úlohou vykonávali priamo v teréne námezdní robotníci. Realizácii samotných exhumačných prác predchádzalo vypracovanie a schválenie exhumačného plánu s rozpočtom, podľa ktorého sa mali tieto práce v priebehu príslušného kalendárneho roka zrealizovať. Po jeho odsúhlasení nadriadenými orgánmi boli príslušným žandárskym staniciam a vojenským posádkovým veliteľstvám zaslané požadované finančné prostriedky, ktoré mohli byť následne použité na krytie všetkých oprávnených výdavkov spojených s exhumáciami vrátane nákupu nevyhnutných pracovných nástrojov, exhumačných rakiev a dezinfekčných prostriedkov.⁴⁸

Praktickú stránku exhumačného procesu nerealizovali členovia miestnych žandárskych alebo vojenských posádkových veliteľstiev, ale ľudia najatí špeciálne na tento účel. Spravidla išlo o miestnych obyvateľov vrátane členov marginalizovaných rómskych komunít.⁴⁹ Ich úlohou bolo zabezpečiť exhuma-

⁴⁵ DROBŇÁK, M. Vojnové cintoríny a pamätníky v Medzilaborciach. In *Medzilaborce 1914 – 1918*. Martin Drobňák. Medzilaborce : Mesto Medzilaborce a KVH Beskydy, 2018, s. 206.

⁴⁶ Proces exhumácie vojnových hrobov a cintorínov z prvej svetovej vojny na území severovýchodného Slovenska (mimo územia dnešného okresu Vranov nad Topľou) v medzi-vojnovom období vo svojej štúdií, publikovanej v roku 2013, za pomoci archívnych materiálov podrobne rozobral a zmapoval Radoslav Turík. TURIK, R. Exhumácie vojnových hrobov z prvej svetovej vojny na severovýchodnom Slovensku v medzivojnovom období. In *Vojenská história*. 2013, roč. 17, č. 4, s. 76 – 97.

⁴⁷ DROBŇÁK, M. Vojnové cintoríny z I. svetovej vojny na severovýchodnom Slovensku – zabudnutá historická pamiatka. In *Prvá svetová vojna a východné Slovensko*. Martin Drobňák, Viktor Szabó. Humenné : KVH Beskydy, 2014, s. 58.

⁴⁸ BYSTRICKÝ, J. Dokumenty o vojnových cintorínoch z 1. svetovej vojny vo fondoch Vojenského historického archívu. In *Prvá svetová vojna – boje v Karpatoch*. Vasil Fedič, Svetoslav Husták. Humenné : Jana Fedičová – REDOS, 2007, s. 31.

⁴⁹ VHÚ – VHA Bratislava, f. IVH, r. 1921, šk. č. 148, sign. č. 462/45. *Exhumanční plán a rozpočet, Stanice Polana*.

cie vojnových hrobov vrátane ich následného uvedenia do náležitého stavu (zasypanie zeminou, vyrovnanie s okolitým terénom), premiestnenie telesných pozostatkov exhumovaných obetí na vojnové cintoríny a ich pochovanie do nových hrobov vrátane konečnej úpravy týchto hrobových miest.⁵⁰ V ojedinelých prípadoch vypomáhali námezdným robotníkom s konečnou úpravou vojnových hrobov aj členovia miestnych vojenských posádkových veliteľstiev. S každým námezdným robotníkom bola uzatvorená samostatná pracovná zmluva, v ktorej bol vymedzený rozsah prác, ktorý mal robotník vykonať a suma, ktorá mu mala byť za tieto práce vyplatená. Kým rozsah prác bol vždy rovnaký, mzda bola flexibilná a jej výška závisela od vyrovaných podmienok medzi príslušnou žandárskou stanicou, resp. vojenským posádkovým veliteľstvom a najímanými robotníkmi.⁵¹ Vojakom, zúčastňujúcim sa na konečnej úprave vojnových hrobov, bola za vykonanú prácu vyplácaná odmena vo výške päťhodinového denného pracovného prídatku.⁵² Na samotných exhumáciách sa okrem námezdných robotníkov a radových vojakov zúčastňovali aj žandári alebo velitelia vojenských jednotiek, ktorí dozerali na realizáciu exhumačných prác a vyhotovovali predpísané písomnosti o ich priebehu (exhumačné protokoly, náčrty k exhumačným protokolom, nové náčrty vojnových cintorínov, zápisnice z exhumácií). Exhumované telesné pozostatky vojakov boli premiestňované na najbližšie vojnové cintoríny v exhumačných rakvách, ktoré tvorili jednoduché drevené debny s úchytkami. V každom obvode sa používala spravidla iba jedna exhumačná rakva. Po privezení telesných pozostatkov na príslušný vojnový cintorín boli tieto z rakvy vysypané do vopred pripraveného (existujúceho alebo úplne nového) hrobu, pričom rakva sa znovu použila. Pochovaná bola spravidla až s posledným exhumovaným telom. V závislosti od terénu a vzdialenosti exhumovaného hrobu od vojnového cintorína, na ktorý boli telesné pozostatky obetí premiestňované, sa ich prevoz uskutočňoval buď pomocou konských povozov alebo peši, prenášaním v rukách.⁵³

Po premiestnení a pochovaní všetkých telesných pozostatkov vojnových obetí do hrobov na stálych vojnových cintorínoch boli tieto upravené v zmys-

⁵⁰ VHÚ – VHA Bratislava, f. IVH, r. 1921, šk. č. 148, bez sign. *Smlouva sepsána na obecním úřade v Podvívání s dole podespányími ohledně exhumace vál. hrobů.*

⁵¹ TURIK, R. Exhumácie vojnových hrobov z prvej svetovej vojny na severovýchodnom Slovensku v medzivojnovom období. In *Vojenská história*. 2013, roč. 17, č. 4, s. 80.

⁵² VHÚ – VHA Bratislava, f. IVH, r. 1921, šk. č. 148, sign č. 150/III. *Pracovní přídavek.*

⁵³ TURIK, R. Exhumácie vojnových hrobov z prvej svetovej vojny na severovýchodnom Slovensku v medzivojnovom období. In *Vojenská história*. 2013, roč. 17, č. 4, s. 79 – 80.

le platných nariadení – nad hrobovú jamu sa navršila zemina (rov), na ktorú bola následne vysiatá tráva alebo trvalky a v záhlaví hrobu bol umiestnený pietny náhrobný symbol (drevený kríž, kamenný, resp. liatinový náhrobok, osemcípa kovová hviezda) s identifikačnými údajmi o pochovaných obetiach, s náboženskými symbolmi a číslami príslušných hrobov.⁵⁴ V ojedinelých prípadoch bývali rovy po obvodě vymedzené kamennými obrubami. Keď boli všetky hroby na vojnovom cintoríne upravené, pristúpilo sa k úprave spevnených plôch, výstavbe centrálnych pietnych symbolov (drevené kríže, cintorínske kaplnky, kamenné, resp. železobetónové pomníky) a vybudovaniu oplotenia (drevené alebo železobetónové koly s ostnatým drôtom a výsadbou hlohu, resp. drevené oplotenie z brezového alebo bukoveho dreva) so vstupnou bránou (drevená, bez alebo s jednoduchými drevenými vrátami).⁵⁵ V ojedinelých prípadoch bola na ploche vojnového cintorína zrealizovaná aj výsadba ihličnatých alebo listnatých stromov. Takto upravený cintorín sa považoval za dobudovaný. Na realizáciu vyššie uvedených prác, súvisiacich s dobudovaním a konečnou úpravou vojnových pohrebísk, boli najímané miestne stavebné firmy, ktorým s tou úlohou vypomáhali i vojaci, správcovia vojnových cintorínov a nájomní hrobári. Podobne ako pri exhumáciách, aj v prípade týchto prác ich priebeh a precíznosť prevedenia dozorovali buď žandári alebo velitelia vojenských jednotiek.⁵⁶

Po definitívnom dobudovaní vojnových cintorínov bolo potrebné doriešiť ešte jednu dôležitú otázku – právny vzťah k pozemkom, na ploche ktorých boli tieto pietne miesta zriadené. Vojnové pohrebiská boli na území severovýchodného Slovenska spravidla zriaďované na pozemkoch, ktoré sa nachádzali vo vlastníctve obcí a miest alebo cirkevných (katolícke a protestantské cirkvi) a náboženských organizácií (židovské náboženské obce) a ktoré už predtým slúžili ako verejné pohrebiská. V ojedinelých prípadoch boli vybudované aj na súkromných alebo urbáriálnych pozemkoch, ktoré ich vlastníci pôvodne využívali na hospodársku alebo poľnohospodársku činnosť. Zriade-

⁵⁴ Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv (VÚA – VHA) Praha, f. *Ministerstvo národní obrany – Ústřední správa válečných hrobů* (MNO – ÚSVH), kr. č. 467, r. 1922, sign. č. 83 1/6. *Vzor česk. voj. hrobu.*

⁵⁵ VHÚ – VHA Bratislava, f. ZVV, r. 1919, šk. č. 60, č. j. 6949. *Posádkové velitelství, Četnická stanice, Vojenská duchovní správa*; VHÚ – VHA Bratislava, f. ZVV, r. 1920, šk. č. 60, sign. č. 235. *Definitivní úprava vál. hrobů a hřbitovů na bojištích Karpatských*; VHÚ – VHA Bratislava, f. VHC, r. 1922, šk. č. 42, Čertižné, *Vojnový cintorín Čertižné II. Plánek plotu, kterým jsou nově zřízené voj. hřbitovy ohraženy*; VHÚ – VHA Bratislava, f. VHC, r. 1923, šk. č. 6, sign. č. 451. *Oplocení vál. hřbitova v Košicích.*

⁵⁶ TURIK, R. Starostlivosť o vojnové cintoríny z prvej svetovej vojny v medzivojnovom Československu. In *Vojenská história*. 2010, roč. 14, č. 4, s. 17.

ním vojnového pohrebiska sa však ich funkcia zmenila a pre ich majiteľov sa stali nevyužitelnými. Štát sa súkromným vlastníkom snažil kompenzovať ich ušlý zisk prostredníctvom uzatvárania krátkodobých alebo dlhodobých nájomných zmlúv za prenájom týchto pozemkov. Výška nájmu bola určená buď vzájomnou dohodou oboch zmluvných strán, alebo na základe úradného odhadu, stanoveného odhadcom príslušného notariátu. Krajným riešením, využívaním v prípade, ak vlastníci s prenájomom nesúhlasili alebo neboli spokojní s výškou štátom ponúknutej finančnej kompenzácie, bolo odkúpenie týchto pozemkov do osobného vlastníctva štátu, resp. Ministerstva národnej obrany. Sú však známe aj prípady, kedy rezortné ministerstvo takéto pozemky získalo do osobného vlastníctva i darom.⁵⁷

Frontové a lazaretné vojnové cintoríny z prvej svetovej vojny z územia severovýchodného Slovenska

Na území severovýchodného Slovenska bolo podľa archívnych záznamov v čase prvej svetovej vojny, resp. v medzivojnovom období na 163 lokalitách zriadených 211 frontových a lazaretných vojnových cintorínov. Väčšina z nich (137) bola založená na ploche už existujúcich cintorínov – civilných (obecných alebo mestských), cirkevných (evanjelických, gréckokatolíckych, kalvínskych alebo rímskokatolíckych), resp. židovských, teda tak, ako to bolo odporúčané v nariadeniach orgánov zodpovedných za ich výstavbu a konečnú architektonicko-sadovnícku úpravu. V ich areáloch vytvárali vojnové cintoríny samostatné cintorínske okrsky. Okrem už existujúcich cintorínov sa pre zriadenie týchto pietnych miest využívali aj ďalšie lokality odporúčané v platných nariadeniach – kostoly (18), kaplnky (2) a kríže (2). V lesoch a na hrebeňoch karpatských kopcov, kde sa odporúčalo budovať vojnové cintoríny iba vtedy, ak na daných lokalitách prebiehali boje alebo ak tam už takéto pohrebiská existovali, ich bolo zriadených 24. Na miestach, kde sa ich budovanie naopak neodporúčalo, teda lúky, pasienky a súkromné záhrady, ich bolo zriadených 28.

Na konci 20. rokov 20. storočia, v druhej polovici 20. a na začiatku 21. storočia viaceré z týchto pietnych miest buď úplne zanikli (boli úplne zrušené alebo premiestnené na inú lokalitu), resp. ich je možné považovať za zaniknuté (neexistujú písomné záznamy o ich zrušení, resp. premiestnení, avšak v súčasnosti ich nie je možné v teréne lokalizovať). V medzivojnovom období

⁵⁷ VHÚ – VHA Bratislava, f. ZVV, r. 1924, šk. č. 165, sign. č. 320 396. *Bezplatné vĕnování vojenskému eráru částky štát. pozemků v obvode štát. lesní správy Zborov, na krerých jsou zřízené vojenské hřbitovy.*

zanikli dva z nich – Snina IV. Štefkovo a Snina V. Trescana v katastri meste Snina. Telesné ostatky vojnových obetí, pochovaných na týchto pietnych miestach, boli v roku 1929 exhumované a premiestnené na vojnový cintorín Snina I. Giglovo. V 60. rokoch 20. stor. bol v súvislosti s výstavbou vodného diela Vodná nádrž Veľká Domaša zrušený vojnový cintorín Dobrá nad Ondavou, obecny v dnes už zaniknutej obci Dobrá nad Ondavou. V 80. rokoch 20. stor. postihol podobný osud aj vojnový cintorín v dnes už zaniknutej obci Starina, z ktorého boli telesné ostatky vojnových obetí kvôli výstavbe vodného diela Vodná nádrž Starina exhumované a premiestnené na severný okraj obecného cintorína v Stakčíne. Tým súčasne vznikol nový vojnový cintorín – Stakčín II.⁵⁸ V rokoch 2009 – 2011, v súvislosti s obnovou vojnového cintorína Medzilaborce II. v meste Medzilaborce, došlo k zrušeniu vojnových cintorínov Vyšná Olka v obci Olka a Medzilaborce I. v meste Medzilaborce. Telesné ostatky vojnových obetí, pochovaných na týchto pietnych miestach, boli exhumované a premiestnené na vojnový cintorín Medzilaborce II. v meste Medzilaborce.⁵⁹ V dôsledku zanedbanej údržby, resp. nezájmu a ľahostajného prístupu k ochrane týchto pietnych miest, zanikli, resp. v súčasnosti nie je možné v teréne identifikovať ani vojnové cintoríny v Andrejovej (pri gréckokatolíckom Chráme Ochrany Presvätej Bohorodičky), Bardejove (evanjelický, kalvária, u sv. Jakuba, u sv. Michala), Bardejove – mestskej časti Bardejovská Nová Ves, Belej nad Cirochou, Dobrej nad Ondavou (židovský), Dobroslave, Giraltovciach, Gribove, Kolonici, Korunkovej, Koškovciach, Kožuchovciach, Kurime, Lascove, Makovciach (Makovce II.), Malej Domaši, Miroli, Nižnom Komárniku, Nižnom Mirošove (Nižný Mirošov II.), Okrúhlom (Okrúhle, Šapinec), Olke (Nižná Olka), Ondavských Matiašovciach, Potokoch, Príkrej, Pstrinej, Radome (Radoma II., III. a IV.), Raslaviciach (Slovenské Raslavice, Uhorské Raslavice), Rudlove, Sačurove, Sečovskej Polianke, Slovenskej Kajni, Solníku, Snine (Snina III. obecny), Staškovciach (Malé Staškovce), Stropkove (Stropkov II. židovský), Svetliciach (Svetlice I.), Šarišskom Štiavniku, Štefurove, Tarnove, Továrnom, Uličskom Krivom, Varechovciach, Vladiči (Nižná Vladiča, Veľká Driečna), Vranove nad Topľou (židovský), Vyšnej Pisanej,

⁵⁸ BURAL, M. – DROBŇÁK M. – KORBA, M. – TURIK, R. *Mementá prvej svetovej vojny. Diel II. Cintoríny v okresoch Snina a Stropkov*. Humenné : Jana Fedičová - REDOS, 2009, s. 65.

⁵⁹ SCHUSTEROVÁ, H. – DROBŇÁK, M. Hry s kosťami mŕtvych vojakov. In *Slovenské pohrebništvo*. [online]. [publ. 2013-08-10]. Dostupné na internete: <<https://www.pohrebništvo.sk/hry-s-kostami-mrtvych-vojakov/>>.

Vyšnom Komárniku, Vyšnom Orlíku (Vyšný Orlík II.) a v Zbudskej Belej (Zbudská Belá III. a IV.).⁶⁰

Z vyššie uvedeného prehľadu vyplýva, že v súčasnosti je na území severovýchodného Slovenska známych (lokalizovaných), resp. existujúcich 149 lazaretných a frontových vojnových cintorínov. Najviac sa ich nachádza v okrese Medzilaborce (35),⁶¹ za ním nasledujú okresy Svidník (33),⁶² Bardejov (28),⁶³ Snina (26),⁶⁴ Stropkov (17),⁶⁵ Humenné (7)⁶⁶ a Vranov nad Topľou (3).⁶⁷

⁶⁰ DROBŇÁK M. – KORBA, M. – TURIK, R. *Mementá prvej svetovej vojny. Diel I. Cintoríny v okresoch Humenné a Medzilaborce*. Humenné : Jana Fedičová – REDOS, 2008, 104 s.; BURAL, M. – DROBŇÁK M. – KORBA, M. – TURIK, R. *Mementá prvej svetovej vojny. Diel II. Cintoríny v okresoch Snina a Stropkov*. Humenné : Jana Fedičová - REDOS, 2009, 128 s.; DROBŇÁK M. – KORBA, M. – TURIK, R. *Mementá prvej svetovej vojny. Diel III. Cintoríny v okresoch Bardejov a Svidník*. Humenné : Jana Fedičová – REDOS, 2010, 153 s.

⁶¹ Ide o vojnové cintoríny v Čabalovciach (Sterkovce), Čabinách (Vyšné Čabiny I. a II.), Čertižnom (Čertižné I., II. kóta 742, III. kóta 789, IV. kóta 728 a V. kóta 720), Habure, Kalinove, Krásnom Brode (Krásny Brod I., II. a III.), Medzilaborciach (Medzilaborce II., III., IV., V., VI., Vydraň obecný a Vydraň židovský), Ňagove, Palote, Radvani nad Laborcom (Vyšná Radvaň I. a II.), Repejove, Rokytovcach, Roškovciach, Sukove, Svetliciach (Svetlice II.), Výrave (Pod Kobylou, kóta 600, Pod Kudrovcom), Zbojnom a Zbudskej Belej (Zbudská Belá I. a II.) – pozn. autora.

⁶² Ide o vojnové cintoríny v Beňadikovciach (Beňadikovec I.), Bodružali, Cernine, Dlhoni, Dubovej, Havranci, Hunkovciach, Kapišovej, Kečkovciach, Korejovciach, Krajnej Bystrej, Krajnej Polane, Krajnej Porúbke, Krajnom Čiernom, Kružlovej, Kurimke, Ladomirovej, Medvedí, Mlynárovciach, Nižnej Pisanej, Nižnom Mirošove (Nižný Mirošov I.), Nižnom Orlíku (Nižný Orlík I. a II.), Radome (Radoma I.), Rovnom, Roztokoch, Svidničke, Svidníku (Nižná Svidník, Vyšný Svidník), Šarbove, Vápeníku, Vyšnom Mirošove a Vyšnom Orlíku (Vyšný Orlík I.) – pozn. autora.

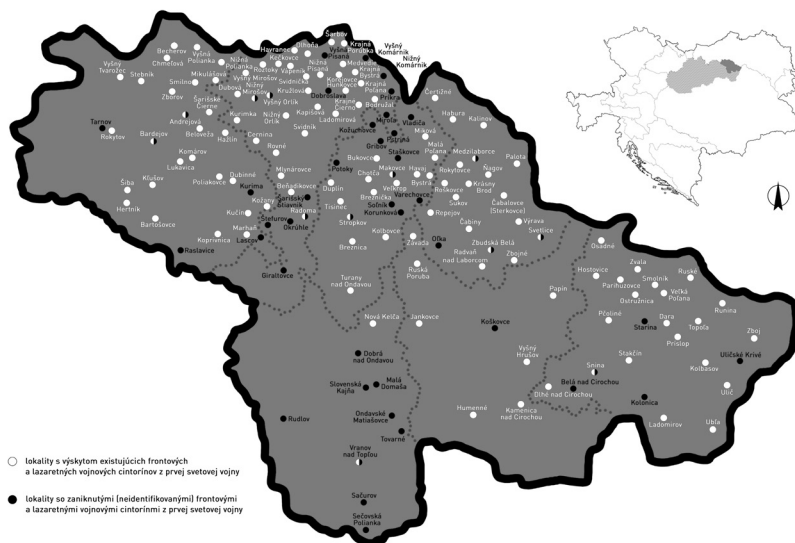
⁶³ Ide o vojnové cintoríny v Andrejovej (obecný), Bardejove (u sv. Anny), Bartošovciach, Becherove, Beloveži, Dubinnom, Hažlíne, Hertníku, Chmelovej, Kľušove, Komárove, Koprivnici, Kožanoch, Kučine, Lukavici, Marhani, Mikulášovej, Nižnej Polianke, Poliakovciach, Rokytove, Smilne, Stebníku, Šarišskom Čiernom (Čarno I. a II.), Šibe, Vyšnej Polianke, Vyšnom Tvarožci a Zborove – pozn. autora.

⁶⁴ Ide o vojnové cintoríny v zaniknutej obci Dara, Dlhom nad Cirochou, Hostoviciach, Kolbasove, Ladomirove, Osadnom, zaniknutej obci Ostružnica, Parihuzovciach, Pčolinom, Príslope, Runine, Ruskom (Ruské I. a II.), Smolníku, Snine (Snina I. Giglovo a Snina II. epidemický), Stakčine (Stakčín I. a II.), Topoli, Ubli, Uliči, zaniknutej obci Veľká Poľana (Veľká Poľana Hodošik, Veľká Poľana rodunda), Zboji a Zvale – pozn. autora.

⁶⁵ Ide o vojnové cintoríny v Breznici, Brezničke, Bukovciach, Bystrej, Duplíne, Havaji, Chotči, Kolbovcach, Makovciach (Makovce I.), Malej Polane, Mikovej (Miková I. a II.), Stropkove (Stropkov I. obecný), Tisinci (Tisinec I. a II.), Turanoch nad Ondavou a Veľkrope – pozn. autora.

⁶⁶ Ide o vojnové cintoríny v Humennom, Jankovciach, Kamenici nad Cirochou, Papíne, Ruskej Porube, Vyšnom Hrušove a Závade – pozn. autora.

⁶⁷ Ide o vojnové cintoríny v Novej Kelči a Vranove nad Topľou (Čemerné a Vranov nad Top-

Obr. 1 Mapa lokalít s výskytom frontových a lazaretných vojnových cintorínov z prvej svetovej vojny.

(Zdroj: *Vlastné spracovanie, autori mapy: Ing. arch. Lenka Setteyová, Dr. Anton Liška, PhD.*)

Najväčším vojnovým cintorínom z prvej svetovej vojny z územia severovýchodného Slovenska, pokiaľ ide o rozlohu a počet vojnových hrobov, je lazaretný vojnový cintorín v meste Humenné. Podľa archívnych záznamov sa na jeho ploche nachádza 489 vojnových hrobov a cintorín sa rozprestiera na ploche s celkovou rozlohou 4200 m².⁶⁸ V počte pochovaných vojnových obetí je najväčším pietnym miestom frontový vojnový cintorín v obci Veľkrop, na ktorom našlo posledný odpočinok 8 662 vojakov.⁶⁹ Najmenšími vojnovými cintorínmi (rozlohou, počtom hrobov a počtom pochovaných obetí) sú vojnové cintoríny v Bartošovciach, Koprivnici, Tisinci (Tisinec II.). Vo všetkých troch prípadoch ide o pohrebiská, ktoré tvoria iba dva jednotlivé vojnové

lou) – pozn. autora.

⁶⁸ TURIK, R. Vojnový cintorín Humenné vo svetle archívnych dokumentov. In *Karpatský front 1914/1915*. Miloslav Čaplovič, Martin Drobnák, Viktor Szabó, Radoslav Turik. Bratislava : VHÚ Bratislava a KVH Beskydy, 2016, s. 281 – 282.

⁶⁹ VHA Bratislava, f. VHC, šk. č. 59, Veľkrop. *Katastrálny list*.

hroby, t. j. na ich ploche sú pochované iba dve vojnové obeť a ich rozloha nepresahuje 6m².⁷⁰

Súčasťou všetkých lazaretných a vojnových cintorínov sú vojnové hroby. Na lazaretných cintorínoch ide spravidla o hroby jednotlivé, resp. skupiny alebo rady jednotlivých hrobov so známymi vojnovými obeťami. Na frontových cintorínoch sú okrem jednotlivých hrobov prítomné aj hroby skupinové a hromadné (masové šachty), pričom mená vojnových obeť, ktoré sú v nich pochované, spravidla známe nie sú. Mnohé z týchto pietnych miest disponujú historickou priestorovou porastovou štruktúrou, pochádzajúcou z obdobia pred, počas alebo bezprostredne po ich zriadení, dosahujúcou rôznu úroveň (stupeň) sadovnickej hodnoty. V značnej miere tu však absentujú autentické prvky drobnej architektúry⁷¹ – cintorínske kaplnky,⁷² kríže cintorínske,⁷³ kríže náhrobné,⁷⁴ macevy,⁷⁵ náhrobníky,⁷⁶ pomníky,⁷⁷ a tiež vstupné

⁷⁰ BURAL, M. – DROBŇÁK M. – KORBA, M. – TURIK, R. *Mementá prvej svetovej vojny. Diel II. Cintoríny v okresoch Snina a Stropkov*. Humenné : Jana Fedičová – REDOS, 2009, s. 108; DROBŇÁK M. – KORBA, M. – TURIK, R. *Mementá prvej svetovej vojny. Diel III. Cintoríny v okresoch Bardejov a Svidník*. Humenné : Jana Fedičová – REDOS, 2010, s. 78.

⁷¹ Pod pojmom autentický prvok drobnej architektúry v rámci tejto štúdie rozumieme každú nadzemnú súčasť vojnového cintorína výtvarnej a/alebo umelecko-remeselnej hodnoty, ktorá vznikla súčasne so založením vojnového cintorína, resp. bezprostredne po ňom, t. j. počas prvej svetovej vojny alebo v čase jeho konečnej architektonicko-sadovnickej úpravy, teda v medzivojnovom období – pozn. autora.

⁷² Cintorínske kaplnky z čias vojny, resp. z medzivojnového obdobia sa v súčasnosti nachádzajú v areáloch dvoch takýchto pohrebísk – v Ladomirovej a vo Vranove nad Topľou – Čemernom – pozn. autora.

⁷³ Cintorínske kríže z čias vojny, resp. z medzivojnového obdobia sa v súčasnosti nachádzajú v areáloch dvoch takýchto pohrebísk – Vyšná Radvaň I. v obci Radvaň nad Laborcom a Vyšná Radvaň II. v obci Radvaň nad Laborcom – pozn. autora.

⁷⁴ Kríže náhrobné z čias vojny, resp. z medzivojnového obdobia sa v súčasnosti nachádzajú v areáloch šiestich takýchto pohrebísk – Medzilaborce II., III., V. a VI. v meste Medzilaborce, Stakčín II. v obci Stakčín a v Zborove – pozn. autora.

⁷⁵ Macevy z čias vojny sa v súčasnosti nachádzajú iba na vojnovom cintoríne Medzilaborce II. v meste Medzilaborce – pozn. autora.

⁷⁶ Náhrobníky z čias vojny, resp. z medzivojnového obdobia sa v súčasnosti nachádzajú na desiatich vojnových cintorínoch a dvoch jednotlivých vojnových hroboch, zriadených ako samostatné hrobové miesta. Situované sú v areáloch vojnových cintorínov v Becherove, Čemerné v meste Vranov nad Topľou, Medzilaborce III. a Vydraň (obecný) v meste Medzilaborce, Novej Kelči, Parihuzovciach, Snina III. (obecný) v meste Snina, Topoli, Vyšná Radvaň I. v obci Radvaň nad Laborcom, Zbudská Belá I. v obci Zbudská Belá a na vojnových hroboch v mestskej časti Bardejova – Bardejovskej Novej Vsi a na vrchu Kaštielik, nachádzajúcom sa nad obcou Mikulášová – pozn. autora.

⁷⁷ Pomníky z čias vojny, resp. z medzivojnového obdobia sa v súčasnosti nachádzajú na siedmich vojnových cintorínoch – v Humennom, Medzilaborce II., III. a Vydraň (židovský)

brán(k)y⁷⁸ (s alebo bez vrátok) a ploty.⁷⁹ Ich absencia je spôsobená jednak tým, že väčšina tunajších frontových a lazaretných vojnových cintorínov bola vybudovaná do provizórneho stavu (s ich dobudovaním do konečnej podoby s trvácnymi prvkami drobnej architektúry, plotmi a vstupnými brán(k)ami sa počítalo po úspešnom ukončení konfliktu, kde by Rakúsko-Uhorsko bolo na strane víťazných mocností) a v medzivojnovom období nebola politická vôľa ani finančné prostriedky na to, aby došlo k ich dostavbe, jednak tým, že pri obnovách týchto pietnych miest realizovaných v minulosti bežne dochádzalo k ich odstráneniu z cintorínskych areálov. Takýmto spôsobom boli odstránené predovšetkým náhrobné evidenčné tabuľky v podobe osemcípnych kovových hviezd,⁸⁰ ktoré sa do záhlaví vojnových hrobov na týchto pietnych miestach osádzali v medzivojnovom období, ako aj cintorínske kríže,⁸¹ kríže náhrobné,⁸² macevy⁸³ a náhrobníky.⁸⁴

v meste Medzilaborce, Stakčín I. v obci Stakčín, Sukove, Veľká Poľana (rotunda) v katastri zaniknutej obce Veľká Poľana – pozn. autora.

⁷⁸ Autentická vstupná brána z trvácného materiálu sa v súčasnosti nenachádza na žiadnom z frontových a lazaretných vojnových cintorínoch z územia severovýchodného Slovenska. V minulosti ich preukázateľne mali (zachytávajú ich dobové fotografie a maľby z čias výstavby) vojnové cintoríny v dnes už zaniknutej obci Starina, v obci Ladomirová a Medzilaborce II. v meste Medzilaborce – pozn. autora.

⁷⁹ Autentické prvky pôvodných plotov v podobe železobetónových pilierov pravouhlého (štvorcového, resp. obdĺžnikového) pôdorysu s oválnym ukončením z čias zriadenia vojnových cintorínov sa do súčasnosti dochovali na troch vojnových cintorínoch – Medzilaborce III., IV. a V. v meste Medzilaborce – pozn. autora.

⁸⁰ K odstráneniu náhrobných evidenčných tabuliek – osemcípnych kovových hviezd z vojnových hrobov došlo napríklad na vojnových cintorínoch v Dubinnom, Hostoviciach, Kapišovej, Korejovciach, Medvedí, Palote, Topoli, Turanoch nad Ondavou či Vyšnom Mirošove – pozn. autora.

⁸¹ Cintorínske kríže z čias vojny, resp. z medzivojnového obdobia boli odstránené z areálov 12 vojnových cintorínov – v Becherove, Breznici, Habure, Chotči, Kolbovcich, Krásny Brod II. v obci Krásny Brod, Ladomirovej, Medzilaborce I. v meste Medzilaborce, Nižnej Polianke, Nižný a Vyšný Svidník v meste Svidník a v Zborove – pozn. autora.

⁸² Kríže náhrobné z čias vojny, resp. z medzivojnového obdobia boli odstránené z areálov štyroch vojnových cintorínov – Medzilaborce I., II., IV. a V. v meste Medzilaborce – pozn. autora.

⁸³ Macevy z čias vojny, resp. z medzivojnového obdobia boli odstránené z vojnového cintorína Medzilaborce II. v meste Medzilaborce.

⁸⁴ Náhrobníky z čias vojny, resp. z medzivojnového obdobia boli odstránené z areálov troch vojnových cintorínov – v Humennom, Medzilaborce I. v meste Medzilaborce a Šarišskom Štiavniku – pozn. autora.

Záver

Problematike zriaďovania a výstavby lazaretných a frontových vojnových cintorínov z územia severovýchodného Slovenska v čase prvej svetovej vojny venovala slovenská historiografia minimálnu pozornosť. Nateraz publikované práce sa jej venovali okrajovo, pričom nesprávne uvádzali, že budovanie centrálnych pohrebísk na našom území neprebehlo systémovým spôsobom. Nami zrealizovaný archívny a terénny výskum však tento vžitý mýtus v plnom rozsahu vyvracia. Z vyššie prezentovaných poznatkov jednoznačne vyplýva, že vojnové cintoríny zriaďované na území severovýchodného Slovenska boli budované identickým spôsobom, ako vo zvyšnej časti Karpát (západná a východná Halič, Podkarpatská Rus). Rozdiel oproti západnej Haliči, kde bol počas vojny vybudovaný unikátny komplex týchto pietnych miest so stálymi prvkami drobnej architektúry vrátane centrálnych pamätníkov, pomníkov, náhrobkov, náhrobníkov, vstupných brán, oplotení, chodníkov a prístupových ciest, bol iba v ich konečnej úprave a v okruhu ľudí, ktorí sa na ich zriaďovaní s výstavbe priamo zúčastňovali. Oddiely vojnových hrobov, pôsobiace počas vojny na území severovýchodného Slovenska, tvorili okrem veliacich dôstojníkov, kartografov, geodetov a fotografov takmer výlučne už iba vojnoví zajatci a príslušníci rakúsko-uhorskej armády vyšších vekových ročníkov. V drvivej väčšine prípadov absentovali architekti, stavební inžinieri, maliari, sochári, tesári, kamenári a príslušníci ďalších špecializovaných remesiel a profesií. Tento nepomer oproti územiu západnej Haliče bol spôsobený tým, že monarchia nebola schopná financovať náročnú výstavbu cintorínskych komplexov na celom karpatskom úseku východného frontu. Z uvedeného dôvodu boli na území východnej Haliče, severovýchodného Slovenska a Podkarpatskej Rusy vojnové cintoríny budované v „úspornejšom“ režime. Tu však treba zdôrazniť, že Rakúsko-Uhorsko počítalo s ich dobudovaním do konečnej podoby po úspešnom ukončení vojny. Keďže však po jej konci stálo na strane porazených, tento svoj zámer už zrealizovať nemohlo. Úlohou dokončiť vojnové cintoríny vzniknuté počas prvej svetovej vojny na území monarchie do finálnej podoby boli na základe medzinárodných zmlúv poverené jej nástupnícke štáty. Zodpovednosť za pohrebiská zriadené na severovýchodnom Slovensku prevzala na seba Československá republika. Pre Československo však vojaci pochovaní na týchto cintorínoch predstavovali „nechcených hrdinov“, keďže išlo spravidla o príslušníkov rakúsko-uhorskej a nemeckej armády, bojujúcich za monarchiu a nie za novovzniknutú republiku. Z uvedeného dôvodu pristupovali kompetentné orgány k tejto úlohe výlučne pragmaticky – s úmyslom naplniť zmluvné dohody vý-

lučne v nevyhnutne potrebnej miere. V medzivojnovom období tak nadobudla konečná úprava vojnových cintorínov minimalistickú podobu, pričom pri jej realizácii boli využívané ľahko dostupné a finančne nízko nákladové materiály (drevo, kameň, ostnatý drôt, železobetón, hloh, lokálne dreviny, kroviny a kvetiny, tráva a pod.). Podobne ako počas prvej svetovej vojny, aj v medzivojnovom období sa tento proces nedial samovoľne, ale bol riadený zhora, v tomto prípade prostredníctvom Ministerstva národnej obrany. Na jeho realizácii sa okrem príslušníkov ozbrojených síl spolupodieľali aj česko-slovenskí žandári, miestni obyvatelia (vrátane rómskeho etnika) a stavebné firmy, vojnoví veteráni, ako aj predstavitelia miestnej samosprávy, cirkevných organizácií či náboženských spolkov. Československá republika okrem dostavy a konečnej architektonicko-sadovnickej úpravy (aj keď len veľmi jednoduchej) vojnových cintorínov zabezpečovalo v celom medzivojnovom období aj starostlivosť o tieto pietne miesta. Po vypuknutí druhej svetovej vojny, ale hlavne po nástupe komunistického režimu v Československu, starostlivosť o tieto pohrebiská začal upadať a mnohé z nich úplne zanikli, resp. ich v súčasnosti nedokážeme v teréne identifikovať. Z pôvodného počtu 211 vojnových cintorínov, zriadených počas prvej svetovej vojny a v medzivojnovom období na území severovýchodného Slovenska, dnes dokážeme v teréne identifikovať iba 147. Nezanikli iba samotné pohrebiská, ale na mnohých lokalitách došlo i k zániku autentických prvkov drobnej architektúry, ktoré boli ich autonómnou súčasťou. Je preto dôležité, aby sa výskumu, prezentácii, ale najmä ochrane a obnove týchto pamiatok histórie venovala oveľa väčšia pozornosť a záujem, a to tak zo strany kompetentných orgánov, ako aj vedeckej obce, médií a širokej verejnosti.

PRÍSPEVOK K DEJINÁM CUKROVINKÁRSKEHO PRIEMYSLU V BRATISLAVE A TRNAVE V 20. STOROČÍ

Júlia KOTRUSOVÁ

KOTRUSOVÁ, Júlia. Paper to the History of Candy Industry in Trnava and Bratislava in the 20th Century. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2022, vol. 22, no. 2, p. X-X.

Sugar industry belonged to the most improving industry in the 19th century in Hungary. This proved a stable basis for development of candy industry. The development of candy industry in the territory of Slovakia has contributed also to foreign investors. Stollwerck brothers from Germany founded the first chocolate factory in Slovakia. It was located in Bratislava and it ranked among prosperous companies. Another important town that was among the first to produce chocolate in Slovakia was Trnava. Both factories were also successful on the European market.

Key words: chocolate, factory, candy, industry, Slovakia.

Priemyselná revolúcia zaznamenala od roku 1848 na území Čiech a Slovenska veľký rozmach. Svoje dovŕšenie dosiahla v 60. a 70. rokoch 19. storočia. Rozvoj potravinárskeho priemyslu súvisel s prenikaním nových metód hospodárenia do poľnohospodárstva a s rýchlym a početným rastom nepoľnohospodárskeho obyvateľstva.¹ Najdôležitejším odvetvím potravinárskeho priemyslu na našom území sa na začiatku 20. storočia stalo cukrovarníctvo. Továrnska výroba dokončila svoje prenikanie do cukrovarníctva v 60. rokoch. V dôsledku nových výrobných metód sa okamžite zvýšila výroba cukru a ČSR sa stalo rovnocenným konkurentom Francúzska a Nemecka v jeho produkcii.

Prvá svetová vojna spomalila hospodársky rast všetkých priemyselných odvetví. Povojnové roky však zaznamenali významnú zakladateľskú vlnu, a to najmä v českých krajinách. Napriek tomu vznikol aj na Slovensku celý rad nových závodov a obchodných podnikov. Povojnové Československo dosiahlo v budovaní potravinárskeho priemyslu mnoho významných úspechov, na ktorých sa v značnej miere podieľalo aj Slovensko. Medzi významnejšie odvetvia, ktoré sa

¹ PRŮCHA, Václav a kol. *Hospodárske dejiny Československa v 19. a 20. storočí*. Bratislava : Pravda, 1974, s. 49.

o ekonomický rast zaslúžili, bolo mlynárstvo, cukrovarníctvo a liehovárniectvo.² V rokoch 1920 a 1921 sa na Slovensku vytvorilo 129 nových účastinných spoločností, medzi ktoré patrili prvý československý veľkozávod na spracovanie kukurice v Boleráze s názvom Maizena, závod na spracovanie ovocia Carpatia či továreň na výrobu cukrovínok v Bratislave Stollwerck.³ Hospodárska kríza v rokoch 1930 – 1933 znamenala ťažkú skúšku pre mnoho potravinárskych podnikov na našom území. Niektoré odvetvia však aj napriek kríze zaznamenali hospodársky rast. Mlynárstvo patrilo medzi odvetvia, ktoré si najmä v 30. rokoch zlepšilo ekonomickú bilanciu potom ako colné a administratívne opatrenia zastavili dovoz múky do Československa.⁴

Dejiny cukrovarníckeho priemyslu na území dnešného Slovenska majú svoj počiatok v 19. storočí. Prvým podnikateľom v oblasti cukrovarníctva na našom území, a tiež v rámci celého Uhorska, bol Mikuláš Lačný, ktorý v 30. rokoch založil cukrovary vo Veľkých Úľanoch a vo Vojniciach. Do roku 1850 vznikali ďalšie cukrovary na majetkoch veľkých vlastníkov pôdy z iniciatívy majiteľov alebo ako účastinné spoločnosti obchodného kapitálu. Na Slovensku bolo v tomto období dokopy 14 subjektov, čo predstavovalo väčšinu cukrovarov v Uhorsku.⁵

V roku 1896 založili bratia Stollwerckovci, pôvodne pôsobiaci v Kolíne nad Rýnom, prvú továreň na výrobu čokolády na území Slovenska „C. k. rakúsko-uhorskú dvornú továreň na výrobu čokolády bratov Stollwerckovcov“, neskôr „Bratia Stollwerckovci, účastinná spoločnosť, Bratislava“. Priaznivé podmienky, tzn. intenzifikácia poľnohospodárstva a zlepšujúca sa technológia spracovania repy, podnietili nemeckých podnikateľov rozšíriť svoju výrobu a obchodne expandovať ďalej na východ. V Rakúsko-Uhorsku rozvoj cukrovinkárskej výroby postupne prechádzal z malovýrobnej formy na manufaktúrnú. V čase príchodu Stollwerckovcov do Bratislavy boli bratia vo svojej krajine známymi a uznávanými obchodníkmi. Už v 30. rokoch 19. storočia vlastnili

² PRŮCHA, Václav a kol. *Hospodárske dejiny Československa v 19. a 20. storočí*. Bratislava : Pravda, 1974, s. 443.

³ FALTUS, Jozef – PRŮCHA, Václav. *Prehľad hospodárskeho vývoja na Slovensku v rokoch 1918 – 1945*. Bratislava 1969, s. 34.

⁴ FALTUS, Jozef – PRŮCHA, Václav. *Prehľad hospodárskeho vývoja na Slovensku v rokoch 1918 – 1945*. Bratislava 1969, s. 74.

⁵ HALLON, Ludovít. História slovenského cukrovarníctva do roku 1938. In *Listy cukrovarnícké a řepařské*. 126, 2010, č. 7 – 8, s. 224. HALLON, Ludovít – SABOL, Miroslav. Cukrovarníctvo na Slovensku. In *Prameny a studie*. 2011, č. 47, s. 395. JANÍČEK, Dušan. Slovenský cukrovarnícky priemysel. In *Sladké dedičstvo Trnavského kraja*. Sládkovičovo 2017, s. 5 – 7.

výrobnú cukrovíniiek v Kolíne nad Rýnom. Materský podnik mal svoje pobočky aj vo veľkomestách ako Berlín, Viedeň či Londýn. Rozvíjaním výroby sa dostali aj na balkánsky a americký trh. Vo svojej obchodnej taktike sa snažili využiť všetky ponúkané výhody zahraničného kapitálu, a to najmä lacnejšiu pracovnú silu. Nie bez významu bolo aj oslobodenie novej prevádzky od daní, možnosť bezcolného dovozu surovín a strojov a tiež zníženie nákladov o vysoké clo, ktorým sa monarchia chránila pred pribojnejšou cudzinou, predovšetkým nemeckou výrobou. Snáď posledným lákadlom na usadenie sa na území vtedajšieho Slovenska boli chýry o príznačnej zručnosti a pracovitosti miestnych obyvateľov, rovnako ako aj blízkosť a dostupnosť kvalitného mlieka a cukru z miestnych zdrojov.⁶ Továreň na výrobu cukrovíniiek v Bratislave pozostávala z jednej prízemnej budovy a okrem výrobných častí sa podnikový komplex skladal tiež z obytnej zóny, ktorá pozostávala z dvoch nájomných jednoposchodových budov Apollonia a Fanny. Obytná zóna továrne sa nachádzala na Ulici Februárového víťazstva (dnes Račianska ulica). Na rozdiel od budovy továrne, rok postavenia obytných budov a tiež ich autor nie je známy.⁷ Výrobný program továrne mal za cieľ produkovať lacné cukrovinky, predovšetkým mliečne karamelky. Predaj sladkostí prebiehal na svoje pomery netradičným spôsobom, pomocou predajných automatov, ktoré boli najčastejšie umiestnené na železničných staniách. Spôsob ponúkajú výrobkov a ich predaja sa stal zárukou úspechu a postaral sa o vychýrenosť fabriky.⁸

V roku 1907 podnik zmenil svoj obchodný štatút na akciovú spoločnosť s menom "Bratia Stollwerckovci, a. s., Bratislava." Základný kapitál akciovyky pozostával z troch miliónov korún. Vzrástol aj počet zamestnancov, ktorý do vypuknutia prvej svetovej vojny predstavoval 2 000 zamestnancov. Väčší podiel pracujúcich tvorili ženy a dievčatá, ktorým fabrika poskytovala ubytovanie v už spomínaných domoch, nachádzajúcich sa v blízkosti továrne.⁹ Firma Stollwerck v Bratislave sa stala iniciátorom vzniku pobočného závodu v rumunskom Brašove a stala sa jeho účastníkom. Závod sami vybavili a uviedli do prevádzky. Na základe prosperity, ktorú vykazovali v Bratislave a iniciovaní novej pobočky, si od materskej továrne v Kolíne nad Rýnom vyslúžili prezývku "nádejná dcéra".¹⁰ Po vzniku ČSR sa podnik musel prispô-

⁶ BEROVÁ, Lenka. Od Stollwercku po Figaro. In *Historická revue*. 1991, č. 2, s. 41.

⁷ OBUCHOVÁ, Viera. *Priemyselná Bratislava*. Bratislava : PT Albert Mareňčin, 2009, s. 150.

⁸ BEROVÁ, Lenka. Od Stollwercku po Figaro. In *Historická revue*. 1991, č. 2., s. 41.

⁹ GERGELY, Jaroslav. *Figaro n. p. Trnava Slovensko. 75 rokov Figaro Trnava 1906 – 1981*. Trnava 1981, s. 21 – 22.

¹⁰ BEROVÁ, Lenka. Od Stollwercku po Figaro. In *Historická revue*. 1991, č. 2., s. 41.

sobiť novému trhu, avšak vážnejšou skúškou pre neho bola až hospodárska kríza v rokoch 1930 – 1933. Hoci sa ekonomická situácia továrne rapídne zhoršila, pomaly sa spamätávala. Podnik sa proti kríze obrnil prekvapivým spôsobom. V roku 1931 rozšíril svoju produkciu o výrobu čokolády, kakaá, marcipánu, oblátok, kandizovaného ovocia a početné druhy nových cukrovíniiek. Dôkladná reorganizácia v rokoch 1936 – 1937 a predvojnová konjunktúra priniesla pre podnik znovu hospodársky rast. V roku 1940 spoločnosť rozšírila výrobu vybudovaním jednej z najmodernejších konzervární na Slovensku. Nepriaznivým obdobím bolo pre továreň tiež vypuknutie druhej svetovej vojny, kedy sa sústredila predovšetkým na zásobovanie domáceho trhu. Ešte pred vypuknutím vojny sa podarilo dovieŕť zásoby surovín ako kakaové bôby, mandle, figy, lieskové orechy a i. a vytvoriť tak zásoby, ktoré s rozumným hospodárením umožnili udržiavať produkciu cukrovíniiek. Podnik sa snažil preorientovať na výrobu ovocných konzerv, jemných džemov a umelého medu.¹¹ Vývoj na fronte však situáciu radikálne zmenil a plánové rozširovanie sa nemohlo uskutočniť. Po skončení II. svetovej vojny sa podnik dostal do rúk Červenej armády ako „trofejné korisť“. Vyplienením a poškodeným zostal bez prostriedkov i bez odborníkov, ktorí boli väčšinou nemeckej alebo maďarskej národnosti.¹² Nástupom komunizmu v krajine sa továreň „Bratia Stollwerckovci, a. s., Bratislava“ podobne ako aj mnoho iných veľkovýrobných podnikov v krajine, znárodnila. V 50. rokoch sa podnik zlúčil so závodom na výrobu čokolády v Trnave a Piešťanoch. Továrne začali vystupovať pod novým obchodným menom „Figaro, národný podnik“.

Cukrovarnícky priemysel sa začiatkom 20. storočia začal rozvíjať aj v meste Trnava, ktoré sa dovedty nemohlo pochváliť výraznejším hospodárskym rozvojom.¹³ Tento veľký nedostatok je často pripisovaný samotnej polohe mesta a jeho blízkosti k Bratislave a Viedni, ktoré po stránke veľkoobchodu a veľkopriemyslu dokázali nahradiť potreby obyvateľstva. Konkurencia, ktorú vytvárali väčšie neďaleké mestá, sa stretávala aj s podnikateľskou vôľou domácich, ktorá klesala na minimum. No aj napriek tomu sa Trnava stala

¹¹ TVRDOŇOVÁ, Daniela. Bratia Stollwerck a spol., účastinná spoločnosť v Bratislave. In *Remeslo má zlaté dno ...: Cechy, živnosti, manufaktúry a továrne v dejinách Slovenska*. Bratislava : Slovenský národný archív, 2014, s. 310.

¹² TVRDOŇOVÁ, Daniela. Bratia Stollwerck a spol., účastinná spoločnosť v Bratislave. In *Remeslo má zlaté dno ...: Cechy, živnosti, manufaktúry a továrne v dejinách Slovenska*. Bratislava : Slovenský národný archív, 2014, s. 316.

¹³ V rokoch 1838 – 1865 pôsobil v meste cukrovar Mikuláša Vaymára, ktorý sa nachádzal v priestoroch majerov na Hlbokej ceste. PILL, František. Príspevok k dejinám cukrovaru v rokoch 1868 – 1906. In *Trnava 1988*. Bratislava : Obzor, 1988, s. 118.

centrom niekoľkých priemyselných podnikov, ktoré na význame získali v neskoršom období. Prevažná časť priemyslu a finančného kapitálu v Trnave a jej okolí bola v tomto období v rukách maďarských a zahraničných majiteľov, to ale neubralo na ich dôležitosť, ktorú pre hospodárstvo mesta a jeho okolia znamenali. Za staronový priemyselný podnik v Trnave v prvých rokoch storočia považujeme „Cukrovaru Karola Stummera“, ktoré vznikli spojením prvého trnavského cukrovaru s cukrovarom v Továrnikoch pri Topoľčanoch v roku 1905. Dávnou tradíciou v trnavskom hospodárskom živote mala aj výroba sladú, ktorý sa produkoval v továrňach Dériho Diamanta, Dávida Ringwalda, Jozefa Sesslerera, Mórica Treumanna a Jozefa Eislera. Medzi významnejší trnavský závod, ktorý má svoje počiatky už v 19. storočí zaraďujeme zvonolejársky podnik bratov Fischerovcov.¹⁴

Začiatkom roka 1905 požiadal vrbovský obchodník Adolf Fischer, spolu so svojimi synmi Jánom a Hugom, vtedajší trnavský zastupiteľský zbor o uvoľnenie pozemku na stavbu továrne na čokoládu a cukrovinky, ktorý sa nachádzal na juhozápadnom konci Trnavy v blízkosti železnice. Z areálu viedla aj železničný vlečka do cukrovaru Karola Stummera. Dňa 18. januára právny zástupca mesta spolu s predsedom zastupiteľského zboru, ktorým bol v tom čase Jozef Slezák jeho žiadosti vyhovel a spolu s nimi aj celé predstavenstvo zastupiteľského zboru. K uzavretiu kúpno-predajnej zmluvy a k registrácii firmy s názvom „Adolf Fischer a synovia“ došlo 5. apríla 1905. Na strane mesta zmluvný doklad podpísal Dr. Ľudovít Francisci. Predajom pozemku získalo mesto finančný obnos v hodnote 3 438 korún.¹⁵ Výstavba jednoposchodovej továrne na Hospodárskej ulici (dnes Dohnányho ulica) si vyžiadala náklady vo výške 200 000 korún. Potrebné výrobné priestory, postavené v krátkom čase, boli vybavené o technologické zariadenia, ktoré svoju činnosť začali už počiatkom roku 1906. Zamestnanie v továrni, hneď po zahájení jej výroby, našlo 160 pracovníkov.¹⁶

Malé kapacitné možnosti, ako sa neskôr ukázalo, bránili výrobnému rozvoju továrne, ktorá už o štyri roky od svojho založenia dokázala vyprodukovať 160 000 kg tovaru ročne. Okrem nedostatočných kapacitných priestorov obmedzoval výrobu aj malý počet pracovníkov. Továreň nemohla po fi-

¹⁴ ŠIMONČIČ, Jozef. *Dejiny Trnavy*. Zväzok prvý. Trnava : Mesto Trnava, 2010, s. 251 – 252.

¹⁵ GERGELY, Jaroslav. *Figaro n.p. Trnava Slovensko. 75 rokov Figaro Trnava 1906 – 1981*. Trnava 1981, s. 19.

¹⁶ ŠIMONČIČ, Jozef. *Dejiny Trnavy*. Zväzok prvý. Trnava : Mesto Trnava, 2010, s. 252. BEŇÁK, Miroslav. *Figaro, Fischerova továreň na čokoládu v Trnave*. In *Sladké dedičstvo Trnavského kraja*. Sudová, Eva. Sládkovičovo : OZ PONVAGLI, 2017, s. 52 – 53.

nančnej stránke zamestnávať viac pracovníkov, preto prišiel jej majiteľ Adolf Fischer s výhodným nápadom zamestnať maloleté osoby. Žiadosť adresovanú meste Trnava napísal 5. júla 1912. Mestská rada na základe zváženía situácie povolila továrni zamestnávať osoby mladšie ako 12 rokov, ale iba pod podmienkami, že práca detí nepôjde na úkor školskej dochádzky a deti nesmú vykonávať prácu v suterénnych a pivničných priestoroch podniku. Žiadosti o povolenie pracovať v továrni pre deti do 12 rokov adresoval rade mesta Trnavy niekoľkokrát, a to v rokoch 1914 a 1916.¹⁷

Obdobie prvej svetovej vojny prečkala továreň na výrobu čokolády a cukrovínek bez väčších strát. Priaznivé sa pre továreň stali povojnové roky, keď zaznamenala prudký rozmach najmä vďaka rekonštrukcii, ktorú podstúpila. Investičná výstavba, ktorá prebehla v rokoch 1920 – 1922 rázne zmenila architektonický vzhľad továrne. Výstavba prebiehala na nových priestoroch na Mesačnej ulici, ktorej časť musela spoločnosť pre nedostatok miesta odkúpiť od mesta. Kúpno-predajná zmluva, ktorá bola podpísaná 3. decembra 1919 v sebe zahŕňala pätnásť bodov, zabezpečujúcich práva a povinnosti podniku. Kúpená čiastka predstavovala 255,75 siah.¹⁸ Suma, ktorú mesto požadovalo za jednu siahu bolo 100 korún. Celková čiastka, ktorú továreň za nový pozemok zaplatila bolo 25 575 korún. Zmluva továreň zaväzovala prevziať hmotnú zodpovednosť voči svojim susedom a obyvateľom Trnavy, pri škodových udalostiach akými bol požiar, úpadok hodnoty susedných budov a nebezpečenstvo, ktorým vystavovala továreň svoje okolie počas výroby. Továreň sa zmluvou zaviazala, že prepustí mestu elektrický prúd zo zdroja vlastnej elektrickej centrály na dobu dvoch rokov. Po uplynutí stanovenej doby bola továreň povinná povoliť mestu vykonávanie zmien potrebných pri prevzatí nového prúdu. Zmluvné podmienky tiež zaväzovali továreň spĺňať akékoľvek požiadavky, ktoré bude vyžadovať železnica a mnohé technické normy. Ako príklad súvisiaci so vznikom požiaru uvedieme pravidelnú technickú kontrolu hydrantov vody.¹⁹

Investičná výstavba, ktorá bola plánovaná hneď po odkúpení spomínanej ulice, začala na základe protokolu spísaného dňa 24. februára 1929. Komisia, ktorá protokol podpísala spravila celkovú prehliadku staveniska a priamo na mieste si nechala vytýčiť hlavné rysy plánovanej kotolne a strojovne. Po roz-

¹⁷ GERGELY, Jaroslav. *Figaro n.p. Trnava Slovensko. 75 rokov Figaro Trnava 1906 – 1981*. Trnava 1981, s. 21 – 23.

¹⁸ Tzv. viedenská štvorcová siaha, ktorá predstavovala 3,5966 m². Kúpená čiastka predstavovala cca 919,83 m².

¹⁹ Ministerstvo vnútra, Štátny archív v Trnave (ďalej ŠA TT), fond Mestský úrad Trnava (ďalej fond MÚ Trnava), technické oddelenie fasc. Figaro, č. ukld. jednotky 4. Spisy a plány týkajúce sa továrne na čokoládu 1918 – 1922.

hodnutí komisie bol projekt výstavby kotolne a strojovne odobrený. Protokol bol zo strany štátu podpísaný zástupcom štátnych ciest, vrchným komisárom Ing. Jozefom Michalom a priemyselným inšpektorom z Bratislavy, Ing. Kittnarom. Za mesto Trnava sa obhliadky staveniska zúčastnili a svojimi podpismi výstavbu odobrili mestský hlavný notár Ján Sohwendt, hlavný mestský kapitán Michal Lukačič a lekár D. Jozef Viršík. Stavebná komisia v zložení Ing. František Weiling, Karol Potornay, Peter Sukop a Jan Gama nemala voči stavebnému projektu žiadne výhrady. Obhliadky komisie sa zúčastnil aj majiteľ továrne Ján Fischer.²⁰

Rozsiahla investičná výstavba negatívne poznačila továreň po finančnej stránke. Zvýšený odbyt, ktorý továreň po rozsiahlej rekonštrukcii očakávala, sa neuskutočnil a financie továrne boli v beznádejnom stave. Východisko z nepriaznivej situácie hľadal podnik v znížení miezd pracovníkov. Plánom továrne bolo okresanie týždňovej mzdy robotníkov o 20 %. Robotníctvo na vzniknutú situáciu odpovedalo stávkou, ktorá začala 1. septembra 1923 ráno. Do stávky nastúpilo skoro všetko robotníctvo továrne v počte 250 osôb. Jedinými nestávkujúcimi boli pracovníci technického a strojárenského úseku spolu s pracovníkmi kotolne. Stávka sa nakoniec ukončila 29. septembra vo večerných hodinách. Robotníci stávku prehrali. Riaditeľstvo továrne sa rozhodlo znížiť vyplácanie miezd o 5 % v čase od októbra do marca 1924, pričom uvažovalo aj o ďalšom znižovaní až o 10 %. Dni vianočných sviatkov, 25. – 26. decembra spolu s dňom Nového roku zostali bez zrážky. V zápisnici, ktorá bola podpísaná 1. októbra pri robotníckom zväze sa v poslednom bode udáva, že sa riaditeľstvo podniku oboznámilo s vyživovacou situáciou robotníctva, ktoré by malo zníženie mzdy uniesť.²¹ Finančná situácia podniku, aj napriek šetreniu a znižovaniu plátov svojich zamestnancov, nedokázala zabezpečiť bezproblémový chod podniku. Továreň požiadala Slovenskú banku o úver, ktorý však nedokázala splácať. Ďalšie zadlžovanie viedlo k uskutočneniu nútej správy pod Slovenskou bankou, ktorá prevzala riadenie podniku a menovala nové vedenie.²²

²⁰ ŠA TT, fond MÚ Trnava, technické oddelenie fasc. Figaro, č. ukld. jednotky 4. Spisy a plány týkajúce sa továrne na čokoládu 1918 – 1922. Súčasťou fasciklu sú aj početné stavebné plány a nákresy.

²¹ ŠA TT, fond Okresný úrad Trnava (ďalej fond OÚ TT), č. ukld. jednotky 2, 15760/1923. Správa o štrajku robotníkov 27. 9. – 1. 10. 1923. Publikácia vydaná pri príležitosti 75. výročia založenia továrne uvádza na strane 23, že stávka bola ukončená v prospech robotníctva.

²² GERGELY, Jaroslav. *Figaro n. p. Trnava Slovensko. 75 rokov Figaro Trnava 1906 – 1981*. Trnava, 1981. s. 23.

Prevzatím podniku do správy Slovenskej banky sa situácia v továrni zlepšila najmä po stránke zvyšovania výroby a pracovných pozícií. Hoci sa na čelo továrne postavila finančná spoločnosť, ktorá dokázala viesť podnik so ziskom, nedokázala predísť všetkému. Technické vybavenie továrne, ktoré sa vedenie podniku snažilo modernizovať podľa najnovších trendov, sa nezaobišlo bez vážnejších porúch. Pri poruche na elektrickom stroji generátora, ktorá vznikla 7. apríla 1924, bolo riaditeľstvo továrne nútené pozastaviť chod celého podniku a robotníctvo v počte 201 osôb prepustiť na dobu neurčitú. Továreň v apríli 1924 opustilo spolu 48 mužov, 101 žien, 40 mladistvých robotníkov a 12 učňov. Vedenie továrne sa snažilo zabezpečiť pre prepustených robotníkov podporu v nezamestnanosti. Tajomník podniku František Kocourek žiadal slovenské oddelenie ministerstva sociálnej starostlivosti pri Ministerstve s plnou mocou pre správu Slovenska o uvoľnenie podpory pre nezamestnaných na dobu šiestich týždňov. Podpora bola schválená a továreň obnovila svoju výrobu 15. mája 1924.²³

Vedenie továrne menilo pracovné podmienky robotníctva najmä podľa potreby vo výrobe. Hovorí o tom aj žiadosť továrne z januára 1932 o povolení nadčasov zamestnancov podľa zákona 91/1918 zbierky zákonov. Žiadosť adresovaná Krajinskému úradu v Bratislave obsahuje povolenie na dočasné predĺženie pracovnej doby o dve hodiny denne po dobu ôsmich týždňov od 1. februára do 26. marca. Krajinský úrad žiadosti vyhovel iba s podmienkami, že práca nebude vykonávaná od 22. hodiny večer do 5. hodiny ráno. Ďalšími podmienkami Krajinského úradu bolo dodržanie zákonom ustanovených prestávok medzi prácou a patričné ohodnotenie nadčasov. Úradné povolenie malo byť na pracovisku umiestnené na dobre viditeľnom mieste.²⁴

Prípadov, keď sa riaditeľstvo továrne dostalo do konfliktu so svojimi zamestnancami je mnoho. Predmetom týchto sporov boli zväčša toľkokrát menené pracovné podmienky, ktorými si podnik snažil zlepšiť svoju ekonomickú situáciu aj napriek silnej finančnej pomoci, ktorú zaiste od Slovenskej banky dostával. Obsahom sporu, ktorý vznikol začiatkom roku 1932 bolo, podobne ako v roku 1923, okresanie plátov zamestnancov. Riaditeľstvo továrne ukončilo s robotníctvom kolektívnu zmluvu²⁵ a chcelo uplatniť znižovanie

²³ ŠA TT, fond OÚ Trnava, č. ukld. jednotky 189, 6876/1924. Oznámenie o zastavení práce v továrni Fischer 11. – 29. 4. 1924.

²⁴ ŠA TT, fond OÚ Trnava, č. ukld. jednotky 212, 3131/1932. Povolenie k dočasnému predĺženiu pracovnej doby 27. 1. 1932.

²⁵ Dátum uzavretia kolektívnej zmluvy nie je zo zachovaných archívnych prameňov známy. Publikácia venovaná 75. výročiu podniku spomína uzavretie takejto zmluvy medzi továrňou a zväzom robotníkov, ale neuvádza dobu jej vzniku.

platov od 8 – 12 %. Zoškrtanie platu sa nemalo dotknúť zamestnancov, ktorých hodinová mzda nedosahovala 1 Kč. U robotníkov s hodinovým platom od 1 Kč do 2,50 Kč sa mala mzda znížiť o 8 %. Zamestnanci, ktorí dostávali od 2,50 Kč do 3,50 Kč na hodinu mali podľa požiadaviek továrne prísť o 10 % z výplaty. Okresanie hodinovej mzdy o 11 % sa malo dotknúť pracujúcich s hodinovou taxou medzi 3,50 Kč až 4,50 Kč. Najvyššie zdanenie sa dotklo najlepšie platených zamestnancov továrne, ktorí prišli o 12 % zo svojej hodinovej mzdy. Zamestnanci továrne vystúpili rázne proti znižovaniu a snažili sa o uzavretie novej kolektívnej zmluvy. Otázkou uzavretia zmluvy sa predstavitelia robotníctva zaoberali na mnohých stretnutiach Závodného výboru, no v každom prípade dopadli rokovania neúspešne, podobne ako aj rozhovory o skončení sporu. Vedenie továrne na čele s riaditeľom Maruščákom neustúpilo zo svojich požiadaviek a robotníctvu neostávalo nič iné ako toto rozhodnutie prijať.²⁶ Zasadnutí Závodného výboru továrne sa v niektorých prípadoch zúčastňovali aj predstavitelia politických strán. Na základe správ zo stretnutí môžeme jasne vidieť ciele politických predstaviteľov strán, ktorí sa usilovali o vyvolanie zmien v spoločnosti. V prípade členov Komunistickej strany to bolo nabádanie zamestnancov továrne na štrajk. O urovanie pomerov v podniku sa presviedčaním pracujúcich snažili predstavitelia Sociálno-demokratickej strany.

Valné zhromaždenie schválilo dňa 13. apríla 1934 nový názov podniku. Od tohto dňa vystupovala továreň pod oficiálnym menom „Figaro, akciová továreň na čokoládu a cukrovinky v Trnave“.²⁷

Na jeseň v roku 1937 továreň nutne potrebovala zvýšiť svoju produkciu. Vhodným riešením sa pre podnik stala opäť úprava pracovného času. Vedenie továrne požiadalo Krajský úrad v Bratislave o povolenie práce cez čas na dobu od 27. septembra do 6. novembra pre 220 žien a 16 mužov. Krajský úrad požiadavke na predĺženie pracovnej doby o dve hodiny denne vyhovel, no žiadosť bola napadnutá Živnostenským inšpektorátom v Bratislave ako nezákonná. Inšpektorát sa odvolal na odstavec L paragrafu 6, zákona číslo 91/1918 Zb., ktorý povoľoval prácu cez čas o dve hodiny denne najdlhšie na dobu štyroch týždňov. Riešenie vzniknutej situácie inšpektorát vidí v zavedení druhej pracovnej zmeny a prijatí nových robotníkov. Vedenie spoločnosti sa následne odvolalo na Ministerstvo sociálnej starostlivosti v Prahe, ktoré

²⁶ ŠA TT, fond OÚ Trnava, č. ukld. jednotky 19, 5966/1932. Spor robotníkov firmy Fischer s vedením továrne 25. 2. – 10. 5. 1932.

²⁷ GERGELY, Jaroslav. *Figaro n. p. Trnava Slovensko. 75 rokov Figaro Trnava 1906 – 1981*. Trnava 1981, s. 24 – 25.

požiadavke taktiež nevyhovelo. Dôvody, ktoré udalo, boli totožné s výhradami Živnostenského inšpektorátu a doplnené o novú námietku. Ministerstvo pripomína továrni, že problémy, ktoré nastali s malým počtom zamestnancov sú sezónneho charakteru a každý rok sa opakujú. Preto mala spoločnosť možnosť zavčas urobiť všetky nutné opatrenia k zdolaniu predvídanej zvýšenej potreby práce v zákonných medziach pracovnej doby.²⁸

Hospodárska kríza v rokoch 1930 – 1933 nezanechala v továrni vážnejšie škody a negatívne neovplyvnila jej hospodársku prosperitu. Dobrá konjunktúra v odbyte cukrovínok situáciu v podniku výrazne zlepšila. Na základe dobrej ekonomickej situácie začal podnik od roku 1939 rozširovať priestory výroby. V roku 1941 až 1942 bola postavená nová továrenská budova a v rokoch 1942 až 1943 pribudli aj nové administratívne a sociálne objekty. Nové priemyselné časti továrne a pražiareň kakaových bôbov boli vybavené moderným technickým zariadením. Dielňa s názvom „Kanditáreň“ sa zmodernizovala technikou značky Hansel. Komplexná modernizácia zabezpečila vynikajúce zmechanizovanie výroby. Napriek kompletnej vybavenosti strojov nemohla byť mechanizácia úplne využívaná, nakoľko sa často prejavovalo obmedzenie dodávok kakaových bôbov a tiež cukru, ktorý bol základnou surovinou nečokoládových výrobkov. Najväčšie nedostatky sa v dodávkach surovín prejavili v roku 1944, následkom čoho došlo ku poklesu v odbyte cukrovínok a aj k podstatnému zníženiu stavu pracovníkov továrne.²⁹ Začiatok druhej svetovej vojny znamenal pre továreň zastavenie výroby.

Povojujové znovuoobnovenie výroby a zmena obchodného názvu podniku na „Figaro, národný podnik, Trnava“ predpovedali začiatok nového obdobia. Kontrolu nad továrňou postupne prevzala Komunistická strana, ktorá pripravila jej znárodnenie. Organizačné zmeny z roku 1949 začlenili Figaro do novovzniknutého podniku „Slovenské závody na čokoládu, cukrovinky a ovocné výrobky v Trnave“. Sídлом centrály sa mala stať Trnava, no podnikové riaditeľstvo napokon zvolilo za centrum Bratislavu. Zmeny v organizácii sa nakoniec ukázali ako neefektívne, a preto bol dňom 1. januára 1950 podnik zrušený. Opätovným obnovením Figara sa k nemu pričlenili aj závody cukrovínok Paserin a Arta v Piešťanoch.³⁰ Rok 1968 znamenal pre všetky cukrovinkárske vý-

²⁸ ŠA TT, fond OÚ Trnava, č. ukld. jednotky 327, 469/1938. Zamietnutie žiadosti firmy Figaro o povolenie nadčasovej práce.

²⁹ GERGELY, Jaroslav. *Figaro n. p. Trnava Slovensko. 75 rokov Figaro Trnava 1906 – 1981*. Trnava 1981, s. 25.

³⁰ GERGELY, Jaroslav. *Figaro n. p. Trnava Slovensko. 75 rokov Figaro Trnava 1906 – 1981*. Trnava 1981, s. 26 – 28.

roby na Slovensku zjednotenie sa v odborový podnik „Cukrovinky a kávoviný so sídlom v Bratislave“. V roku 1958 bol podnik pričlenený do novozriadeného národného podniku Figaro Bratislava, ktorý mal svoju tradíciu v továrni bratov Stollwerckovcov. Nová organizačná štruktúra trvala až do roku 1963, kedy sa zriadila inštitúcia s celoštátnou pôsobnosťou pre výrobu cukroviniek s názvom „Československé čokoládovny, oborový podnik, Modřany“.

Obdobie 50. a 60. rokov znamenali pre Figaro zaradenie sa medzi najlepšie podniky v Trnavskom okrese a pozdvihli jeho meno v celoštátnom meradle. Figaro ako národný podnik poskytoval pre obyvateľov Trnavy rozsiahle pracovné príležitosti a záruku rozvoja okolia. Regionálny denník Trnavský hlas ho v mnohých svojich číslach vyzdvihoval a chválil. Pre Trnavčanov sa podnik stal inštitúciou, na ktorú nedali dopustiť. Článok, uverejnený v novinách z dňa 8. mája 1960, ktorý niesol titulok *Vo Figare dodržali slovo...*, vykresľuje závod ako napredujúcu inštitúciu, ktorá plní všetky stanovené úlohy a tým napreduje.³¹ Vo februári 1961 informoval Trnavský hlas o získaní titulu „Brigáda socialistickej práce“ pre kolektív trnavského Figara. Cenu, ktorá bola členom kolektívu Laca Hornáka odovzdaná 31. januára v reprezentačnej sále podniku, odovzdal vedúcemu kolektívu³² predseda KVOS zväzu potravinárstva, Bohunický.³³ Okrem správ tradičnej formy, ponúkol 21. decembra 1961 Trnavský hlas alegorický príbeh o práci robotníkov v podniku. Hlavným hrdinom článku je kakaový bôb, ktorý putuje cez všetky priemyselné časti továrne, až z neho zamestnanci vytvoria chutnú cukrovinku.³⁴ Tento inotaj mal za cieľ svojím čitateľom vyobraziť prácu v továrni ako účelnú a príťažlivú. Redaktori Trnavského hlasu sa aj takýmto netradičným spôsobom snažili prezentovať podnik v tom najlepšom svetle. V decembri 1962 informoval Trnavský hlas o uvedení nových motívov cukroviniek do výroby. Zásľuhu na tomto projekte majú všetky kolektívy BSP v trnavskom Figare, v celkovom počte 14, z ktorých už 7 z nich získalo titul Brigády socialistickej práce.³⁵

Prvé mesiace roku 1963 znamenali pre Figaro rôzne výrobné ťažkosti. Viazol prisun surovín a materiálu, podnik trpel nedostatkom vody a elektrickej energie. Všetky tieto faktory mali za následok brzdenie výroby. Spomínané problémy nepriaznivo vplývali na prestavbu jednotlivých dielní

³¹ *Trnavský hlas*. 8. 5. 1960, roč. IX, č. 17 – Vo Figare dodržali slovo.

³² Kolektív tvorili kandidátka strany Barbora Rihová, Mária Ondrejčíková a Emília Martišovičová.

³³ *Trnavský hlas*. 16. 2. 1961, roč. X, č. 7 – Prvá vo Figare.

³⁴ *Trnavský hlas*. 21. 12. 1961, roč. X, č. 52 – Sladký vlak z Figara...

³⁵ *Trnavský hlas*. 23. 12. 1962, roč. XI, č. 52 – Radosť z Figara.

a zavádzanie nových motívov do výroby. Národný podnik v období týchto dvoch mesiacov vytvoril manko v hodnote 288 000 Kč. Trnavský hlas dňa 11. apríla zverejnil správu o prekonaní dlžného rozdielu a splnení záväzku na prvý štvrtrok v sume 30 000 Kč. Článok tiež menovite ďakuje robotníkom, ktorí sa o úspech postarali.³⁶ Pozornosti Trnavského hlasu neunikla ani činnosť pobočky trnavského Figara v Piešťanoch. Dňa 5. septembra 1963 noviny informovali o zrušení prevádzky na výrobu cukrovíniiek, ktorú mal nahradiť priemyselný podnik Tesla. Zahájenie výroby závodu, ktorý mal produkovať prijímacie elektrónky, sa mal uskutočniť 1. októbra. Produkty plánovali byť určené najmä na vývoz do ZSSR.³⁷

Koniec 20. storočia a zmena politického režimu krajiny znamenala pre trnavské Figaro ďalšie organizačné zmeny. Od roku 1990 sa stalo samostatným priemyselným podnikom, ktorý pôsobí aj v súčasnosti. V roku 1993 sa Figaro stalo pridruženým závodom spoločnosti I. D. C. Holding. Sídлом továrne zostala po prevratových udalostiach Trnava, no začiatkom roku 2012 informovalo vedenie spoločnosti o plánovanom sťahovaní do Serede, kde sa nachádza sídlo spoločnosti aj v súčasnosti.

Továrne „Bratia Stollwerckovci, a. s., Bratislava“ a „Figaro, akciová továreň na čokoládu a cukrovinky v Trnave“ boli v prvej polovici 20. storočia jedinými závodmi na výrobu cukrovíniiek na Slovensku. Nový konkurent sa objavil až v 50. rokoch, keď svoju výrobu zahájila „Deva Trebišov“.³⁸ Posledným cukrovinkárskym závodom, ktorý vznikol do roku 1989, boli „Pečivárne Sereď“. Továreň vznikla zahájením výroby ku dňu 1. januára 1953 a zahŕňala závody v Seredi, Holíči, Liptovskom Hrádku, Leviciach, Piešťanoch, Ružomberku, Kremnici, Teranoch a Brodzanoch. Dňa 8. apríla 1962 sa na Trnavskej ceste v Seredi začala výstavba nového pečivárskeho podniku, ktorého cieľom bolo koncentrovať výrobu trvanlivého pečiva, dovtedy roztrúsenú po celom Slovensku. Nový závod bol do skúšobnej prevádzky uvedený v roku 1964 a už v roku 1966 dosiahol projektovú kapacitu. Následné osamotnenie sa pod názvom „Pečivárne, národný podnik, Sereď“, ktoré nastalo v roku 1969, znamenalo výrazný ekonomický rast. Prostredníctvom Združenia potravinárskeho obchodu podnik vyvážal aj do iných oblastí Slovenska a do zahraničia.³⁹

³⁶ *Trnavský hlas*. 11. 4. 1963, roč. XII, č. 15 – Figarovci to dokázali.

³⁷ *Trnavský hlas*. 5. 9. 1963, roč. XII, č. 35 – Z Figara – elektrónky.

³⁸ ŽADANSKÝ, Juraj – DUGAS, Dionýz. *Trebišov*. Prešov : DINO, 1994, s. 19.

³⁹ VRABCOVÁ, Eva – PETROVIČ, Rastislav. *Sereď. Dejiny mesta*. Sereď : Mesto Sereď, 2002, s. 266.

MATERIÁLY
MATERIALS

VÝVOJ A FUNGOVANIE MLYNÁRSTVA NA ÚZEMÍ DNEŠNEJ OBCE HNILČÍK V 18. AŽ 20. STOROČÍ

Dávid PATERA

PATERA, Dávid. Development and functioning of milling in the territory of today's village Hnilčík in the 18th to 20th century. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2022, vol. 22, no. 2, p. 89 – 109.

The object of this study is to analyze the tendencies of development and functioning of the mill craft as a remarkable technical and existential phenomenon in the village of Hnilčík as well as in its vicinity. By studying several archival, map, book but also special materials, we managed to present the issue of the origin of the mill craft in chronological order, we found out exactly where the mills were located in the past, or who used them. *Milling in the village of Hnilčík was established in the second half of 18th century, while the optimal hydrological potential of the local stream was used, which has a large slope along the valley from the source to the estuary. As the village once belonged to two different parts, the development of milling took place here differently. Most of mills, about 11, were established in the lower part of the village in the part of Mariássy's family. In the upper part of the village belonging to the town of Spišská Nová Ves, was only one mill. The greatest expansion of milling industry was during the 19th century. The decline of milling occurred at the end of the 19th and the beginning of the 20th century. The last mill, called Zajacov, operated until 1951. The result of this study is detailed overview of milling in the village Hnilčík and its surroundings.*

Key words: Mill, mill wheel, Hnilčík, Hnilec, The Mariássy family from Markušovce, Spišská Nová Ves, Delava.

Mlynárstvo na Slovensku predstavuje pozoruhodný fenomén. Ide o remeslo viazané už od minulosti výlučne na prírodné podmienky (ak nerátame suché mlyny). Vzhľadom na hornatý reliéf a hustú riečnu sieť vzniklo na našom území množstvo mlynov, ktoré uľahčovali ľuďom prácu. Na vodných tokoch nevznikali len mlyny ale aj početné zariadenia ako vodné pily, valchy, mangle, hámre, stúpy, hutý, v neskorších dobách aj elektrárne. V regióne Spiša sa mlynárstvo začalo rozvíjať už od neskorého stredoveku a vznikali tu početné mlyny využívajúce hydroenergetické pomery Hornádu, Popradu, Hnilca či mnohých potokov v rámci jednotlivých povodí. Bližšie si mlynárske remeslo priblížime na príklade spišskej obce Hnilčík.

Obec Hnilčík, v minulosti nazvaná Parvo Hnylec, Eisenbach, Klein Hnilec, Kis Hnilec, Szepespaták alebo Iglóvaspaták, sa nachádza približne

15 km južným smerom od okresného mesta Spišská Nová Ves v Košickom kraji. Ako jedna z najdlhších obcí Slovenska sa rozlieha pozdĺž údolia Železného potoka, ktorý pramení nad obcou pod Knolou v Slovenskom rudohorí. Samotné údolie má viacero bočných dolín, ktoré boli v minulosti taktiež osídlené a potoky z týchto dolín sa vlievali do hlavného toku. Spočiatku obec nemala svoj vlastný kataster a jej roztratená zástavba ležala na území mesta Spišská Nová Ves, Teplička a Závadka. K obci patrili viaceré osady ako Bindt, Roztoky, Delava pri Hnilci ale aj menšie usadlosti a samoty (Grétla, Štolvek, Cechy a iné.). Vlastný kataster získala obec až v 2. polovici 20. storočia a zahŕňa 2 223 ha. V minulosti išlo o významnú banícku obec, ktorej počet obyvateľov presahoval 1 200 obyvateľov, dnes je to sotva polovica. Niekdajšia významná oblasť ťažby medených, železných a strieborných rúd sa tak zmenila na chatársky vyhľadávanú lokalitu v zajatí horskej prírody.

Súčasná obec Hnilčík spadala v minulosti do dvoch rozdielnych chotárov: približne stredom údolia Železného potoka viedla línia chotárnej hranice medzi markušovským chotárom rodu Mariássy a chotárom mesta Spišská Nová Ves (historicky Igló, Iglav alebo Neudorf). Horná polovica (mestská) bola v minulosti označovaná aj ako Osada Hnilčík, spodná (markušovská) bola označovaná ako Jerohuta, resp. Obec Hnilčík. Vzhľadom na všadeprítomné bane v tunajších kopcoch bohaté na medené a železné rudy, už od stredoveku prebiehali viaceré spory o priebeh línie samotnej chotárnej hranice. K danej problematike sa zachoval bohatý archívny materiál uložený v Archíve mesta Spišská Nová Ves.¹

K obci Hnilčík, ktorá sa profilovala ako roztratené sídlo ešte na prelome 18. a 19. storočia patrila aj vzdialená osada Delava² (neskoršie vyčlenená na Vyšnú a Nižnú) a Pusté pole, obe osady ležali južným smerom, v údolí Hnilca medzi rovnomennou obcou a Nálepkovom. Práve rieka Hnilec bola hraničná aj z hľadiska Spišskej stolice (neskoršie župy). Práve roztratený spôsob osídlenia a zástavby Hnilčíka mal za následok, že obec sa vyvíjala v jednotlivých častiach odlišne. Nakolko tu chýbala kompaktná zástavba a kontinuálne prepojenie osídlenia pozdĺž celej doliny, nemohla v minulosti v daných podmienkach vzniknúť jednotná obec s vlastným katastrom. Ešte na mapových podkladoch z 2. pol. 18. storočia sledujeme, že osídlenie v tunajšej do-

¹ Štátny archív Košice – pracovisko Archív Spišská Nová Ves, Magistrát mesta Spišská Nová Ves 1250 – 1699, inv. č. 57, 58, 59, 69, 77, 80, 82, 94, 100 a iné.

² Súčasný názov roztratenej osady Delava, patriacej obci Hnilec sa nestotožňuje s historickým vymedzením tejto časti, nakoľko súčasná Vyšná Delava spadá do historickej časti Pusté pole a Nižná Delava zahŕňa bývalé časti Vyšná a Nižná Delava (v smere na Nálepko).

line sa nachádzalo prakticky len v okolí niekdajšieho furmanca (hostinca) pri obchodnej ceste zo Spiša na Gemer v hornej časti údolia, pri spomenutej chotárnej hranici a v spodnej časti obce zvanej Jerohuta. Menšie zoskupenia domov, samoty a banské krámy³ boli roztrúsené po tunajších kopcoch a lesoch, zväčša v priamej blízkosti bane. Až rozšírením zástavby v priebehu 19. storočia obec nadobúda celistvejšie črty, avšak dodnes si drží rázovitost a charakter roztrateného sídla, ktoré pozostáva z viacerých osád a samôt, situovaných v bočných dolinách a chatových oblastiach.⁴

Predpoklady pre vznik mlynárstva v údolí Železného potoka

Z prírodného hľadiska boli v minulosti predpoklady pre vznik tunajšieho mlynárstva veľmi priaznivé. Železný potok, vytvárajúci rovnomenné údolie pramení nad dnešnou dedinou Hnilčiek, pod kopcom Knola v nadmorskej výške približne 1 180 m n. m. Tento tok postupným spádom naberal na vodnatosti, hlavne vtekajúcimi prítokmi z bočných dolín ako Štolvek, Zimná dolina, ale aj z iných lesných stružiek a banských výtokov, pričom od určitého bodu už potok poskytoval možnosti jeho využitia ako energetickej základne pre rôzne zariadenia využívajúce kinetickú energiu vodného toku. V spodnej časti obce sa vlieva do Železného potoka ešte Roztocký potok (spolu s prítokmi z dolín Domky, Kvasničné a Tokárne) a práve v tejto časti až po koniec obecnej zástavby vznikli najpriaznivejšie podmienky pre vybudovanie mlynov (to odpovedalo aj skutočnosti najvyššej koncentrácie mlynov na jednu lokalitu v miestnej časti Jerohuta). Železný potok sa po 15,5 kilometroch vlieva do rieky Hnilec v nadmorskej výške 517 m n. m., v katastri obce Nálepko. Spád potoka v doline je teda priemerne 4,2 m na 100 metrov, celkové prevýšenie až 663 m.⁵

Práve podľa Železného potoka dostala obec v minulosti aj svoje pomenovanie, spočiatku ako Eisenbach, neskôr Vaspatak alebo Szepespatak. Samotné mlynárstvo nadviazalo na predošlé banské a hutnícke zariadenia, ktoré sa tu pozdĺž údolia nachádzali ešte omnoho skôr. Išlo hlavne o banské stúpy,

³ Banský krám predstavuje sezónne obývaný objekt malých rozmerov, slúžiaci ako ubytovňa pre baníkov z ďaleka. Najčastejšie sa nachádzal priamo na halde banskej štôlne alebo v okolí bane, často v horskom prostredí.

⁴ 1. VOJENSKÉ MAPOVANIE. Kráľovské Uhorsko 1769 – 1785. Mierka 1:28 800. Dostupné z: <https://maps.arcanum.com/en/map/europe-18century-firstsurvey>.

⁵ JANČURA, Peter. Kultúrno-historický význam banskej krajiny Hnilčieka. In *Hnilčiek minulý, súčasný a budúci. Zborník prednášok prednesených na slávnostnom pripomenutí si 700. výročia prvej písomnej zmienky o Hnilčieku*. M. Jančura (ed.). Spišská Nová Ves : ABC studio, 2015, s. 87 – 89.

hámre a hutu, ktoré taktiež využívali tunajšie toky na pohon vodných kolies. O týchto zariadeniach sa dozvedáme z 1. vojenského mapovania (1769) alebo z mapy chotára mesta Spišská Nová Ves z roku 1783.⁶ Tieto zariadenia, ktoré spracovávali železnú a medenú rudu vyťaženú v tunajších početných baniach z kopcov Grétla, Hlinisko či Borovniak, zanikli následne v čase rozvoja tunajšieho mlynárstva. Obyvatelia Hnilčíka sa v minulosti venovali mnohým remeslám: furmanstvu, milierstvu, včelárstvu, lesníctvu, ale predovšetkým baníctvu, s ktorým je obec Hnilčík spájaná už od stredoveku. Poľnohospodárstvo sa tu nikdy nerozvinulo, pretože to neumožňovali prírodné podmienky tunajšej úzkej doliny so strmými svahmi, ktorá kvôli hustému zalesneniu obmedzovala slnečný svit. Svoje zohrávala aj znížená bonita pôdy, ktorá sa dodnes vyznačuje veľkou zrnitosťou skalnatých úlomkov a vysoká priemerná nadmorská výška (obec je osídlená v nadmorskej výške od 900 až po 610 m n. m.). Preto sa obyvatelia od dávnych dôb spoliehali hlavne na malé polia, kde pestovali zemiaky, na početné zeleninové záhradky pri svojich domoch a usadlostiach, ale hlavne na pôvodne vyklčované svahy premenené na lúky slúžiace ako pastviny pre dobytok, akou bola napr. „pašenka“ na vrchu kopca Hlinisko.⁷

Počiatky mlynárstva v 18. storočí

Prvé vojenské mapovanie, ako jedno z najstarších mapových vyobrazení tunajších pomerov, nedokladuje ešte existenciu mlyna v obci. Vody Železného potoka boli dovtedy využívané len lokálnymi hámrami a stúpami, ktoré sa tu nachádzali v lokalite Gezwäng, pod kopcom Grétla, v osade Roztoky, na pomedzí chotárnej hranice a v dolnej časti obce smerom na Nálepkovo (historicky Vondrišiel, Wagendrüssel či Merény). V neďalekej doline Hnilca v danom období rovnako existovali prevažne zariadenia na vodný pohon banského a hutníckeho charakteru. Podľa mapovania sa tu už v tom čase nachádzal železný hámor. Na tom istom mieste dokladujú neskoršie mapové podklady existenciu mlyna, ktorý fungoval až do začiatku 20. storočia. V minulosti totiž dochádzalo k prestavbe hámra na mlyn a naopak. Výskyt mlyna v lokalite Pusté pole preukázateľne dosvedčujú matričné záznamy obce Hnilec zo začiatku 19. storočia, konkrétne záznam z roku 1810 (*Mola Puste Polo*), kde

⁶ 1. VOJENSKÉ MAPOVANIE. Kráľovské Uhorsko 1769 – 1785. Mierka 1:28 800. Štátny archív v Košiciach – pracovisko Archív Spišská Nová Ves (ďalej len ŠA KE – ASNV), Fond: MM SNV, odd. Mapy a plány – Mapy, inv. č. 1, Mestská mapa 1783, kópia z roku 1804.

⁷ HADRI-DREVENICKÝ, František. *Vývojový náčrt obce Hnilčík*. Hnilčík 1949, rkp. (nečíslované).

už pôsobili mlynári Podolinskí.⁸ Isté však je, že tu mlyny mohli vzniknúť ešte skôr, teda na konci 18. storočia, ako tomu bolo aj na území dnešnej obce Hnilčiek.

V Tereziánskom urbári z roku 1773 sa obec Hnilčiek vyskytuje pričlenená k obci Teplička, tu označená ako *Predio Paris, alias Hnilcsik*. V bode č. 4 bolo uvedené: „Jeden Mlyn na Chotaru Zavadszkym Pansky, na jednu hodinu oddaleny, druhy pak Nowo=Wesky, na pul druhej hodiny maju.“⁹ Z daných okolností môžeme usudzovať, že mlyn pred rokom 1773 s najväčšou pravdepodobnosťou ani v hornej, ani v spodnej časti obce nejestvoval a tunajšie obyvateľstvo, ako to zo záznamu vyplýva, bolo odkázané na dochádzanie, či už do bližšieho zavadského mlyna, ktorý ležal pri Železnom potoku na hornom okraji dnešného Nálepškova, alebo do vzdialenejšieho mlyna ležiaceho až v Spišskej Novej Vsi.¹⁰ Nakoľko sa v posledných desaťročiach 18. storočia zvyšovala populácia tunajšieho obyvateľstva, vznikla aj potreba vybudovať aspoň jeden mlyn, situovaný priamo na území obce, ktorý by mali obyvatelia v dosahu a nemuseli by teda dochádzať na väčšie vzdialenosti.

Prvý mlyn v mestskej časti obce vznikol pravdepodobne medzi rokmi 1773 až 1776.¹¹ Ako prví árendátori mlyna sú v dobových prameňoch uvádzaní Podolinskí, ktorí tu prišli pravdepodobne z mesta Spišská Nová Ves.¹² Zotrvali v mlyne (Nr. 72) približne do konca 18. storočia a na začiatku 19. storočia sa presťahovali do mlyna v Pustom poli, kde neskoršie potomkovia rodu pôsobili až v troch rôznych mlynoch na rieke Hnilec.¹³ Mestský mlyn môžeme vidieť zaznačený aj na spomínanej mape z roku 1783 spolu s dlhým náhonom na Železnom potoku.¹⁴

⁸ Štátny archív v Prešove – špecializované pracovisko Spišský archív v Levoči (ďalej len ŠA PO – SAL), Fond: Zbierka cirkevných matrik z územia Spiša, inv. č. 113 – Matrika rímskokatolíckej fary Hnilec a filiálky Delava.

⁹ Mária Terézia Úrbéri Tabellák: Urbarialia Acta Possessionis Teplicske Cottus Scopusiensis – Tereziánsky urbár obce Teplička z roku 1772 – 1773, Spišská župa, č. 128, sig. 146. Dostupné z: <https://archives.hungaricana.hu/hu/urberi/view/szepes-teplicska/?document=1&pg=0&bbox=-2661%2C-3499%2C4319%2C386>

¹⁰ I. VOJENSKÉ MAPOVANIE. Kráľovské Uhorsko 1769 – 1785. Mierka 1:28 800.

¹¹ Spodný interval je ohraničený Tereziánskym urbárom a informáciám z neho vyplývajúcich. Horný interval predstavujú matričné záznamy mesta Spišská Nová Ves, kedy sa mlynárovi Martinovi Podolinskému „*ex Parvo Hniletz*“ narodil syn Michal (*18. 8. 1776). Obed Hnilčiek mala samostatne vedené matriky až od roku 1780.

¹² ŠA KE – ASNV, Fond: MM SNV, Mestské knihy, č.56. Pozemková kniha – XXXV Eisenbach und Rostocken

¹³ PODOLÍNSKY, Vladimír. *Kronika rodiny Podolinských*. 2019, rkp.

¹⁴ ŠA KE – ASNV, Fond: MM SNV, odd. Mapy a plány – Mapy, inv. č. 1, Mestská mapa Samu-

Mlyny v spodnej časti obce (Mariássyovskej) vznikali približne v rovnakom období, medzi rokmi 1773 až 1786, kedy sa v urbárskych zoznamoch spomínajú už traja mlynári – podželiari. V zozname sú uvedení: Michael Kačír v službách Xavera Mariássyho, Andrej Kačír ako mlynár pánov Wolfganga a Františka Mariássyho a Jakub Fabiny v službách vdovy po Ladislavovi Mariássym.¹⁵ Títo mlynári pracovali ako priami poddaní uvedených členov rodu Mariássy a neplatili poddanské poplatky. Výstavba prvého mlyna z nápadu jedného z členov už spomínaného šľachtického rodu vzišla z viacerých faktorov. V prvom rade urbárska regulácia, ako aj zrušenie otroctva znamenali rúzne zásahy do odvekých šľachtických výsad v správaní sa k poddaným a nevoľníkom. Rod Mariássy prišiel o značné zisky a potreboval tieto straty niečím nahradiť, preto boli hľadané nové alternatívy. Ako dobrý nápad sa naskytlo využiť Železný potok na realizáciu mlynárskeho remesla, a tak efektívne využiť priaznivé prírodné pomery krajiny. Na druhej strane sa rod rokmi neustále rozširoval, narastalo aj vnútorné súperenie medzi členmi rodu, čoho dôsledkom boli aj vzájomné nezrovnalosti a spory, ktoré si často odnášali nevinní poddaní a boli takto vykorisťovaní od viacerých členov rodu súčasne. Príkladom je aj spor hnilčíckych baníkov s rodinou Mariássy z 80. a 90. rokov 18. storočia pre poplatky od zrušenia robotovania a naturálií. Popri jednotlivých dohodách, sťažnostiach, odpisoch sa dozvedáme aj o výstavbe prvého mlyna v tejto lokalite, ktorý museli podľa tradície vystavať samotní poddaní svojpomocne na vopred určenom mieste pánskeho pozemku.¹⁶

Mlyny v sledovanom období predstavovali jednoduché drevené objekty, obvyčajne s jedným vodným kolesom na hornú vodu o priemere pár metrov a jedným kamenným zložením¹⁷ v mlynici. Výkonnosť takýchto kolies sa zväčša pohybovala okolo 3 – 5 konských síl.¹⁸ Pri mlyne sa často nachádzali

ela Köhlera 1783, kópia z roku 1804.

¹⁵ ŠA PO – SAL, Fond: Spišská župa II, inv. č. 2133, sig. 18/404, Urbársky spor z roku 1786.

¹⁶ MATUŠ, František. Kverulanti z hnilčíckeho „Praedium Paris alias Hnilčík“. In *Hnilčík minulý, súčasný a budúci. Zborník prednášok prednesených na slávnostnom pripomenutí si 700. výročia prvej písomnej zmienky o Hnilčíku*. M. Jančura (ed.). Spišská Nová Ves : ABC studio, 2015, s. 44 – 65.

¹⁷ Pojmom kamenné zloženie sa myslí jeden pár mlynských kameňov, spodný ležiak a horný bežec, medzi ktorými dochádzalo k mletiu obilnín. Správne kamenné zloženie bolo také, kde boli použité dva kamene rôznej tvrdosti. Bežec bol uvádzaný do chodu kovovou praslicou usadenou napevno na železnom vretene, ktoré bolo otáčané prevodovou sústavou v mlynici. Základom prevodovej sústavy bolo palcové (palečné) koleso osadené na rovnakej hriadeli ako samotné mlynské koleso.

¹⁸ Seznam a mapa vodných děl Republiky československé: stav koncem roku 1930. Sešit č.23, Finanční ředitelství Lipt. Sv. Mikuláš, Důchodkový kontrolní úřad Spiš. Nová Ves. Praha :

malé hospodárske budovy, zriedka vystavané z kameňa, prípadne kombinované kamenno-drevené. Šlo o sýpky, maštale, stodoly, chlievy alebo pivnice. Tunajšie mlyny a príslušné hospodárske budovy zväčša tvorili samostatné usadlosti pozdĺž doliny. Práve z takýchto mlynárskych a banských usadlostí vznikla pozdĺž celého údolia aj súčasná obec Hnilčiek. Postupne tieto, predtým samoty sa k sebe viac a viac približovali a vyplňali sa tak medzery medzi zástavbou. Pôdorys mlynov bol najčastejšie pozdĺžny, pričom mlynica, oddelená stenou od obytnej časti mlyna sa nachádzala v jednej a tej istej budove. Strechy mlynov boli šindľové, sedlové, komíny nejestvovali a dym bol odvedený z pitvora cez povalu. V neskoršom období vznikali na strechách široké komíny, ktoré zbierali spaliny všetkých pecí v dome a zároveň slúžili ako udiareň. Tunajšie mlyny využívali dlhé náhony, vedúce od drevených hatí na potoku cez drevené korytá až k samotným mlynom. Odpadová voda z jamy vodného kola odtekala najčastejšie jednoduchým kanálom alebo podzemnou, kameňom nasucho vykladanou štôlnou do profilu lomeného gotického oblúku. Tieto štôlne budovali pre mlynárov samotní baníci a terénnym výskumom sme zaznamenali štyri takéto vodné štôlne zachované do dnešných čias.

Nakoľko sa v obci nedarilo vypestovať obilie kvôli vyššie uvedeným nepriaznivým prírodným podmienkam, riešil sa tento problém zakaždým prostredníctvom dovozu surovín. Vrecia plné zrna naložené na vozoch alebo nesené len na chrbte sa tu zväžali z okolitých dedín, kde bolo pestovanie obilia možné. Šlo o okolité obce Závadka, Teplička, Nálepkovo, ale aj o obce nachádzajúce sa v Hornádskej kotline. Aj keď viaceré menované obce mali svoj vlastný mlyn v chotári, kapacita mlyna však nemusela stačiť pre potreby obyvateľstva celej dediny a z toho ťažili prevažne mlyny hnilčicke, ktorých tu počas 19. storočia fungovalo až 12. Ako príklad môžeme uviesť obce Závadka alebo Teplička, ktoré mali po jednom mlyne na svojom chotári, avšak nestačili mlieť pre všetkých mletiarov (meľačov). Zrno sa obvykle priviezlo do mlyna, kde sa zväžilo, pomlelo a hotová múka alebo krúpy už mletiar brali so sebou po odčítaní mýta (mierky za mletie), prípadne bol tovar vyvážený prostredníctvom obchodných ciest, ktoré podnikali samotní mlynári. Ako výplata za odvedenú prácu si mlynári účtovali časť pomletého zrna pre seba (t. j. merné a meričné). Jedna mierka predstavovala cenu práce a jednu si ešte účtovali pre seba. S týmito mierkami po nahromadení tovaru podnikali obchodné cesty. V neskoršom období sa za prácu platilo aj peňažnou formou. So systémom mierok pre mlynára boli viacerí obyvatelia nespokojní, avšak

v tomto smere boli mlynári vo výhode, keďže obyvateľom neostávalo nič iné ako využívať ich služby. Tento problém sa dochoval zaznamenaný v ľudovej slovesnosti tunajšieho obyvateľstva vo forme piesne:

„Mlynaru mlynaru, urobim ci škodu, „Odrazim ci vodu, merku ci odberem, vindzem na rajštube, odrazim ci vodu.“ a tebe, mlinaru, von z mlina viženem.“¹⁹

Prosperita mlynov v 19. storočí

Z majetkového hľadiska patrili mlyny od svojho vzniku na konci 18. storočia v markušovskom chotári zemepánovi a jediný mlyn v hornej časti obce patril mestu Spišská Nová Ves. Ako uvádza bývalý kronikár obce Hnilčík Ladislav Krestián, mlynári boli považovaní za vyššiu triedu ľudskej spoločnosti. Nakoľko bol mlynár zväčša vzdelaný muž, musel sa vyznať v zariadení svojho mlyna, ovládať počty, tesárčinu, obchodovať a popri ďalekých cestách sa musel dorozumieť aj cudzím jazykom (hlavne maďarčinou). Mlynári mali od zemepána v prenájme nie len samotný mlyn, ale aj okolité pozemky, lesy a pastviny, pričom za tieto majetky odvádzali zemepánovi árendu. Samotní mlynári pracovali už od začiatku na svojom lepšom postavení. Tí šikovní sa chopili šance ako zbohatnúť a premenili okolité svahy za mlynom na lúky a pastviny, kde nechávali pásť panský a neskôr svoj vlastný dobytok, o ktorý sa tiež starali. Takéto pastviny vznikali postupným vykľčovani a čistením lesa. Tam, kde to bolo možné vznikali aj malé polička. Takto dochádzalo k vzniku mlynárskych usadlostí, ktoré tvorili samotné mlyny a prilahlé hospodárske budovy navôkol, spolu so širokým a dlhým pásom lúky v okolí mlyna (najčastejšie vyššie od usadlosti na svahoch). Medzi povinnosti mlynárov patrilo aj vykrmenie sviň pre zemepána, bielenie plátna a narezanie určitého počtu dosák. Existenciu mlyna s pílou v Hnilčíku dostupné materiály neuvádzajú, aj keď okolité lesy a hory poskytovali množstvo dreva. Spolu s obchodovaním a inými podnikateľskými aktivitami hromadili mlynári vo svojich rukách bohatstvo. Ich vyššie postavenie dosvedčovalo aj bohatší spôsob odievania sa oproti bežnému obyvateľstvu. Bližšie tunajších mlynárov opisuje niekdajší farár Štefan Mišík v Hnilci vo svojej krátkej monografii z roku 1895: „*Delavskí a pustopoľskí mlynári nosia belasé kabátiky s kovovými gombíkami a belasé nohavice v sárach.... V tamojších mlynoch dorábali znamenité krúpy, ktoré pred štvrtstoročím rozvážali sa po celom Uhorsku, až parné mlyny urobili smutný koniec i tomuto poctivému*

¹⁹ HADRI-DREVENICKÝ, František. *Vývojový náčrt obce Hnilčík*. Hnilčík 1949, rkp. (nečíslované).

priemyslu ľudovému. Dnes je už len asi 5 mlynárov, čo ešte ako tak živoria, ostatní poťažne ich synovia, živia sa obecnou furmankou“.²⁰

Najviac prameňov k dejinám mlynárstva sa zachovalo práve z obdobia 19. storočia, v ktorom toto remeslo zažilo svoj zlatý vek, pričom dosiahlo vrchol rozmachu, ale aj úpadok. Začiatok storočia sa niesol v znamení pribúdania počtu mlynov v doline Železného potoka, rovnako aj v Delave. Z rokov 1802 a 1804 sa dochovali sťažnosti občanov obce Hnilčiek na mlynára Jakuba Fabinyho, kvôli jeho veľkému stádu dobytká. Podľa listiny z roku 1804 jeho počet prekračoval sto kusov oviec. Podľa podnetu sťažnosti v slovenskom jazyku sa malo jednať o 155 kusov oviec, „od kterich žadnu Portiu Slawnej Stolicy ani od jineho Statku neplaty, cso by powinowaty bul“.²¹ V rámci sťažností a priložených listín sa dozvedáme, že v roku 1802 bolo v Hnilčíku „Predio Hnilcsik“ už šesť mlynárov. Ďalšie sťažnosti, tentokrát od obyvateľov neďalekej obce Závadka pochádzajú z rokov 1826 (1828) a 1832. V prvej sťažnosti z 28. februára 1826, ktorá je obsahovo najdlhšia, sa Zavadčania dovoľávali spravodlivosti cez Spišskú stolicu voči mlynárom a krčmárom z Hnilca a Hnilčika. V listine sa spomína, že v okolí obce Závadka bolo vystavaných už 17 mlynov a dve krčmy. Mlynári využívali svoje pozemky v okolí mlyna pre chov dobytká, ktoré dostali od svojho pána a mali ich ohradené ako súkromné, čiže okolité obyvateľstvo z nich nemalo žiadny úžitok. Ďalej mlynári spôsobovali škody v chotári obce Závadka spásaním lúky, ale aj tvorením nových ciest cez ich lesy so svojimi stádami. Niektorí mlynári chovali aj 20 a viac kusov hovädzieho dobytká. K sťažnosti je pripojená príloha vo forme zoznamu mlynárov „Na Velkym a naMalim Hnilcyku“ k dňu 20. júna 1826. Celkovo bolo spísaných 25 mlynárov a krčmárov, ktorí spolu chovali 181 kráv a 84 koní.²²

Z regnikolárnych súpisov obyvateľstva evidujeme v obci Hnilčiek k roku 1828 týchto mlynárov: Michal Kačír, Michal Fabiny, Andrej Kačír, Georg Fabiny, Andrej Kačír starší, Jozef Fabiny starší a Georg Fabiny starší. Podľa súpisu spolu vlastnili 26 koní a 17 kráv.²³ Niekdajší hnilčícky farár František Hadri-Drevenický spomína tieto mlynárske rody v obci: Zajacovci, Kačírovci, Salanskovci, Karchňákovci, Šimkovci, Jalčovci, Herichovci, Kolesárovci, Šturdaníkovci, Grohovský a Fabiniovcí. Popri týchto priezviskách evidujeme

²⁰ MIŠÍK, Štefan. *Kostol a fara v Hnilci*. Turčiansky Sv. Martin : Nákladom pôvodcu, 1895, s. 16 – 24.

²¹ ŠA PO – SAL, ŽS 1314-1849 (1861), i. č. 766, sig. 556/1802; inv. č. 784, sig. 195/1804.

²² ŠA PO – SAL, ŽS 1314-1849 (1861), i. č. 766, sig. 556/1802 a inv. č. 784, sig. 195/1804; ŠA PO – SAL, ŽS II, inv. č. 1277, sig. 221/1828 a inv. č. 1364, sig. 745/1832.

²³ ŠA PO – SAL, Provincnia XVI. Spišských miest I, Regnikolárne súpisy 1828, Hnilčiek.

z iných dokumentov ešte týchto mlynárov: Sekeľ, Podolínsky, Regécz, Leszák, Turcsán, Rabovsky, Veszelenyi, Pollák, Zalibera, Bertko, Lukáč, Faith, Almássy a iní.²⁴

Mlynári boli aj šikovní obchodníci a podnikali cesty do blízkeho aj ďalekého okolia. So svojim konským záprahom a naloženým vozom vyvážali do okolia múku a jačmenné krúpy, ktoré vyrábala väčšina tunajších mlynárov. Svoje cesty končili mlynári až v mestách ako Debrecín, Nyiregyháza, Salgótarján, Miškovec alebo Tokaj. Tovar predávali za peniaze alebo menili výmenným spôsobom, pri spiatočných cestách dovážali nový jačmeň na spracovanie, ale aj iné tabakové a alkoholické produkty, typické pre „Dolniaky“ pre vlastnú spotrebu, alebo ďalší obchod. Takto trávili na cestách niekoľko dní až týždňov. Celý deň boli na cestách a na noc sa uchýlili do furmancov alebo krčiem, kde svoj povoz ukryli pod strechu v alaši (vozárni). Často prespávali priamo na voze, aby ušetrili a skoro ráno sa pobrali ďalej na cestu. Takéto furmance s alašmi sa nachádzali kedysi takmer v každej dedine, cez ktorú šla dôležitá obchodná cesta (Hnilčík a Jerohuta, Hnilec, Gemerská Poloma, Nálepko, Švedlár a iné). Práve z obchodných ciest sa traduje mnoho legiend, či už o zbojníkoch, nehodách alebo o šťastných náhodách a zbohatnutí.²⁵

Obdobie 19. storočia prinieslo aj mnoho ťažkých okamihov. Z prírodných pohrôm zasiahlo dolinu Železného potoka viacero ničivých povodní, najstaršia povodeň bola zaznamenaná v roku 1813. Obzvlášť povodne predstavovali pre mlynárov a ich mlyny veľkú hrozbu. Matričné záznamy svedčia aj o tragédiách, ktoré sa v minulosti odohrali v prostredí mlynov. V roku 1826 sa v Hnilčíku utopil mlynár Pavol Almáši z Jerohuty. V gemerskom mlyne vedľajšej obce Hnilec bol dolámaný mlynským kolesom v roku 1851 mlynár Ján Podolínský, o štyri roky neskôr dolinou zúrila epidémia cholery a podľahli jej mlynár Jozef Fabiny s manželkou Máriou, keď prepukla aj v jednom z mlynov v Delave. V roku 1858 umiera na následky zranenia mlynským kolesom Jozef Fabiny z Delavy a v roku 1887 sa obesil v záchvate šialenstva mlynár Ján Kolesár z Pustého Poľa. Ďalší negatívny jav, ktorý sa objavoval u mlynárov, ale aj u jednotlivých členov mlynárskych rodín, súvisel s prašným prostredím v mlyne, hlavne v mlynici. Dlhodobé inhalovanie tohto „múčneho“ vzduchu

²⁴ HADRI-DREVENICKÝ, František. *Vývojový náčrt obce Hnilčík*. Hnilčík 1949, rkp. (nečíslované).

²⁵ PATERA, Dávid. *Mlynárstvo v obci Hnilčík a jej okolí v 18. až 20. storočí* [bakalárska práca]. Prešovská univerzita v Prešove. Filozofická fakulta. Inštitút histórie. Školiteľ: doc. Paed-Dr. Patrik Derfiňák, PhD. Stupeň odbornej kvalifikácie: bakalár. Prešov : FF PU, 2020, s. 38 – 39; HADRI-DREVENICKÝ, František. *Vývojový náčrt obce Hnilčík*. Hnilčík 1949, rkp. (nečíslované).

spôsobovalo dýchacie ťažkosti až vážnejšie pľúcne choroby. V matričných záznamoch nájdeme preto pri viacerých mlynároch, ich manželkách, ale aj u detí v mladom veku ako príčinu úmrtia práve zápal pľúc alebo tuberkulózu. Nebolo to však pravidlom, že každý mlynár umrel na tieto okolnosti. Dôkazom toho sú záznamy o mlynároch, ktorí sa dožili aj vysokého veku, dokonca aj 90 rokov a umreli prirodzenou smrťou.²⁶ Nakolko bolo prostredie mlyna vysoko rizikové a rodiny mlynárov mnohopočetné, stávali sa mnohé prípady, kedy sa malé deti hrajúce bez dozoru utopili v mlynskom náhone alebo blízkom vodnom toku. V matrike obce Hnilec sú zaznamenané mnohé prípady takýchto nešťastí.²⁷

Dôležité informácie poskytuje aj sčítanie obyvateľstva 1869, ktoré sa v obci Hnilčík realizovalo v januári roku 1870. Zo súpisu domácností sa dozvedáme, ktoré budovy pozdĺž doliny boli mlyny a kto v nich mlynárčil. Mlyny niesli súpisné čísla: časť Jerohuta – 4, 6, 7, 8, 30, 32, 35, 69, 74, 78, 79 a v mestskom Hnilčíku to bol mlyn čp. 19. V lokalite Pusté Pole pri Hnilci sa nachádzal jeden a v časti Delava ešte ďalších šesť mlynov. Z mlynárskych rodín dominovali priezviská ako: Fabiny, Kačír, Zajac, Kolesár, Grohovský, Podolinský, Karchniak, Regéc alebo Lesák. Pri piatich menách sa uvádza povolanie mlynár, pri osemnástich povolanie mlynár-krúpar (pôv. *Grützemüller*), pri štyroch povolanie mlynársky učeň a pri jednom „*Müller Kunst*“. Zadné stránky hárkov informujú o stave dobytku, pričom všetky mlynárske rodiny vlastnili spolu 83 koní, 58 kráv a 36 teliat. Niektorí mlynári sami podpísali sčítacie hárky v dolnom rohu svojím menom, iní zasa boli v tom čase na obchodnej ceste. Zaujímavým javom bolo, že niektorí mlynári sa podpísali iba krížikom.²⁸

Úpadok mlynárstva a 20. storočie

Mlynárske remeslo prekvitalo celé 19. storočie a v 70. rokoch dosiahlo mlynárstvo v celouhorskom meradle svoj vrchol z hľadiska počtu fungujúcich mlynov.²⁹ Tento fakt dokazuje aj cenzus z roku 1869, kedy môžeme vidieť ešte mnoho mlynárskych rodín venujúcich sa pôvodnému remeslu. Od tohto

²⁶ Pri matričných záznamoch z 19. storočia je však otázna hodnovernosť uvedených vekových údajov.

²⁷ ŠA PO – SAL, Zbierka cirkevných matrik z územia Spiša, Hnilec, inv. č. 113 – 115, 117; ŠA PO – SAL, Zbierka cirkevných matrik z územia Spiša, Hnilčík, inv. č. 108 a 110.

²⁸ ŠA PO – SAL, ŽS 1860-1922, inv. č. 2885 – Sčítanie ľudu 1869, Hnilčík, šk. 2764; ŠA KE – ASNV, MM SNV, Sčítanie ľudu 1869, Igló, škat. č. 159.

²⁹ Na území Slovenska evidujeme k roku 1872 celkovo 4 748 mlynov, z toho 4 527 vodných.

maxima sa už vývoj mlynárstva poberal inou cestou a nastáva obdobie postupného úpadku. Ako spomína Ladislav Krestían, úpadok tunajšieho mlynárstva začína okolo roku 1885. Ako hlavnú príčinu uvádza fakt, že tunajšie mlyny ustupovali moderným „strojným“ mlynom, vystavaným v okolitých mestách (hlavne však v Spišskej Novej Vsi), ktoré prostredníctvom železničných dráh dovážali niekoľkonásobne väčšie dodávky zrna a mali ďaleko vyššiu produktivitu, efektivitu a lepšiu cenu hotového výrobku.³⁰ Táto príčina sa javí ako najmarkantnejšia, nakoľko vývojový pokrok v priemyselnej výrobe odstavil staré námezdne zariadenia masívnou veľkovýrobou. Rovnako došlo k zjednodušeniu dopravy z hľadiska importu a exportu, ktorá sa realizovala hlavne železničnou cestou. Malé námezdne mlyny využívajúce vodné kolesá na hornú vodu a zastarané kamenné zloženia tak ustúpili moderným parným, turbínovým a neskôr elektrickým mlynom, ktoré boli časom plne automatizované. Ťažko to museli znášať mlynári, ktorí pokračovali v remesle svojich predkov dlhé roky. Naraz boli nútení remeslo zanechať a ísť za zárobkom inam. Najväčším zamestnávateľom tunajších ľudí boli odjakživa lokálne bane, ktoré sa hojne nachádzali v okolitých kopcach. Od druhej polovice 19. storočia, kedy tu nakúpili banské práva a majetky veľké banské spoločnosti, vzniklo viac pracovných miest a došlo k budovaniu celých banských závodov, ako tomu bolo v osade Bindt, v Roztokách alebo na Grétli. Pracovali tu muži, ženy, deti, skoro celé rodiny. Útlmu mlynárstva dopomohla aj početná emigrácia tunajšieho obyvateľstva do Ameriky na prelome 19. a 20. storočia, ale aj záležitosti okolo vodného práva.³¹

Ako prvé zanikli staré nízkokapacitné mlyny, ktoré stratili rentabilitu svojej výroby. Na území obce Hnilčik to bola dvojica mlynov na Roztockom potoku v Jerohute, ktoré zanikli už na konci 19. storočia a na ich mieste vznikli nové obytné drevenice s hospodárskymi budovami. Rovnako takto zanikla aj dvojica mlynov v lokalite „Na mláke“ v spodnej časti obce smerom na dnešné Nálepko. Niektoré mlyny ostali opustené, ešte s vodnými kolesami a takto chátrali dlhé roky. Začiatkom 20. storočia fungovalo v Hnilčíku už iba šesť mlynov a sedem mlynov v Delave a Pustom Poli.³² V 30. rokoch, kedy sa rozhodol tunajší mlynár Jozef Zajac prebudovať svoj zastaraný mlyn v centre časti Jerohuta na moderný, poháňaný turbínou a vybavený valcovou stolicou,

³⁰ KRESTIÁN, Ladislav – FABIÁN, Ondrej. *Kronika obce Hnilčik*. Hnilčik, 1956 – 1981, diel č. 1., s. 22.

³¹ ŠA PO – SAL, SŽ – Vodné knihy Spišskej župy, FRP, č. 264.

³² MAPOVÝ LIST č. 9889 – Igló und Merény. Vydal K. u. k. Militärgeographisches Institut. Wien. 1906. Mierka 1:75 000. Dostupné z: http://igrek.amzp.pl/KUK075_10_XXIII.

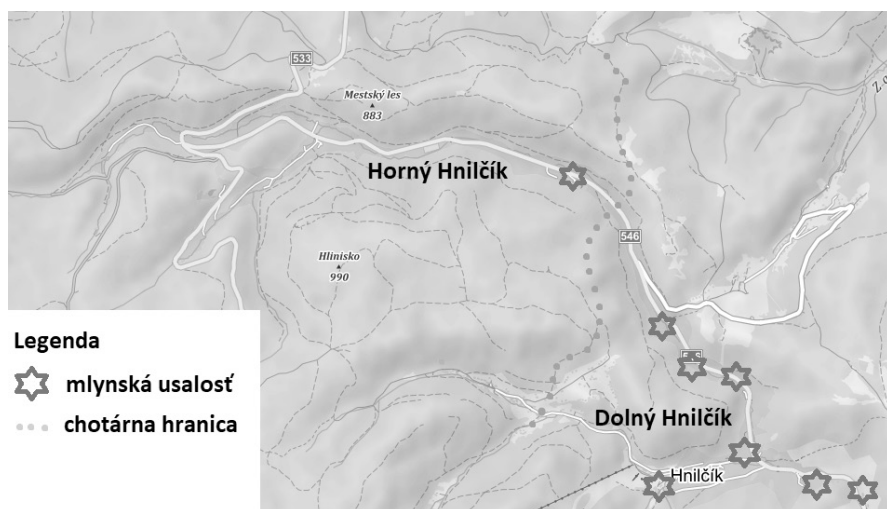
všetky ostatné mlyny razom zanikli.³³ Paradoxom je, že do tejto veľkej investície sa mlynár vrhol práve v čase veľkej hospodárskej krízy. Mlyn sa však podarilo zmodernizovať a dokázal fungovať až do 50. rokov minulého storočia, kedy definitívne zanikol. Posledný tunajší mlyn tak ukončil éru takmer 200-ročnej tradície tohoto remesla v obci Hnilčiek.

Jednotlivé mlyny v Hnilčíku a Delave

Podľa dostupných informácií sa nám podarilo zistiť, že v doline Železného potoka sa nachádzalo minimálne 12 mlynov, ktoré boli zaznačené na viacerých mapách, či už banských, katastrálnych alebo vojenských. Sporná je predovšetkým spodná časť obce, kde uvádza F. Hadri–Drevenický vo svojom rukopise, že tu vedľa seba fungovali tri mlyny súčasne, čo však mapovania z druhej polovice 19. storočia nedosvedčujú. Malo by ísť o lokalitu „Na mláke“. Najvhodnejšími mapami na presné zistenie polohy mlynov sú banské a katastrálne mapy s presne vyznačenou sídelnou zástavbou v obci, a teda aj mlynskými náhonmi, ako aj mlynmi pri nich stojacími. Práve na týchto mapových podkladoch môžeme vidieť tunajší zaujímavý jav, kedy mlyny v celej dĺžke doliny spodnej časti obce boli kaskádovito lokalizované pod sebou a odpadový náhon vyššie položeného mlyna tvoril súčasne prítok do hate pre nižšie položený mlyn, čiže jednotlivé náhony mlynov často začínali a končili blízko seba. Dá sa teda povedať, že prírodný a energetický potenciál tunajšej doliny bol využitý v značnej miere. Mlyny, ktoré na jednotlivých mapovaniach nie sú zaznačené, ale pri tom vieme, že existovali, nemuseli byť práve v dobe mapovania v prevádzke, resp. už medzičasom došlo k ich zániku.³⁴

³³ HADRI–DREVENICKÝ, František. *Cesta zabudnutým údolím*. Hnilčiek 1961, rkp. (nečíslované). HADRI–DREVENICKÝ, František. *Vývojový náčrt obce Hnilčiek*. Hnilčiek 1949, rkp. (nečíslované).

³⁴ Ústav geodézie, kartografia a katastra v Bratislave (ďalej len UGKK Bratislava), Sp. 222 – Závadka, Teplička a Hnilčiek, rok 1869; Slovenský národný archív – Slovenský banský archív v Banskej Štiavnici (ďalej len SNA – SBA BŠ), Fond Banský kapitanát v Spišskej Novej Vsi 1867 – 1934, Mapy a plány, inv. č. 1248; HADRI–DREVENICKÝ, František. *Cesta zabudnutým údolím*. Hnilčiek 1961, rkp. (nečíslované).

Obr. 1. Mapa obce Hnilčík s vyznačením mlynských usadlostí pozdĺž údolia Železného potoka.

Pripravil: Dávid Patera. Zdroj: mapy.cz.

V najspodnejšej časti tunajšej doliny Železného potoka, zvanaj „Na Sekeľy“ v minulosti vznikli dva mlyny, spočiatku zemepanské, neskôr sedliacke. Oba mlyny vznikli pravdepodobne na prelome 18. a 19. storočia. Z archívnych prameňov sa dozvedáme, že jeden z mlynov vybudoval začiatkom 19. storočia Ondrej Sekely.³⁵ V tunajších mlynoch čp. 7 a 8 pôsobili mlynári Kačírovci, Zajacovci, Salanskovci a Herichovci.³⁶ Podľa súpisu vodných diel z roku 1934 sa oba mlyny mali nachádzať ešte v prevádzky schopnom stave.³⁷

O niečo vyššie dolinou sa nachádzala mlynárska usadlosť zvaná „Na mláke“, kde sa preukázateľne nachádzali dva mlyny vedľa seba (čp. 4 a 6). Oba mlyny využívali spoločný dlhý náhon a zanikli do konca 19. storočia. Mlynárčili tu rodiny Kolesárovcov, Turčánovcov a Fabiniovcov.³⁸ Dones sa v teréne zachovala ryha po vodnom náhone, avšak budovy mlynov už boli

³⁵ ŠA PO – SAL, SŽ II, inv. č. 873, sig. 546/1811.

³⁶ ŠA PO – SAL, Zbierka cirkevných matrík z územia Spiša, Hnilčík, inv. č. 107 – 112; ŠA PO – SAL, ŽS 1860 – 1922, inv. č. 2885 – Sčítanie ľudu 1869, Hnilčík, šk. 2764.

³⁷ Seznam a mapa vodných děl Republiky československé: stav koncem roku 1930. Sešit č.23, Finanční ředitelství Lipt. Sv. Mikuláš, Důchodkový kontrolní úřad Spiš. Nová Ves, 1934, s. 26 – 27.

³⁸ ŠA PO – SAL, Zbierka cirkevných matrík z územia Spiša, Hnilčík, inv. č. 107-112; ŠA PO – SAL, ŽS 1860 – 1922, inv. č. 2885 – Sčítanie ľudu 1869, Hnilčík, šk. 2764.

zbúrané behom 20. storočia. Podzemná vodná odpadová štôlna je dnes z časti zasypaná.

V časti zvanej Jerohuta sa nachádzali štyri mlyny, z toho dva na Roztockom potoku v lokalite „Pod Vrchom“. Išlo o mlyny čp. 68 a 74, ktoré boli drevené, vybavené len jedným kolesom a zanikli medzi prvými taktiež koncom 19. storočia. Oproti ostatným mlynom v Hnilčíku mali najmenší hydroenergetický potenciál, a teda aj výkonnosť. Oba mlyny boli zbúrané a na ich miestach boli postavené novšie drevenice na začiatku 20. storočia. V mlynoch bývali rodiny Lesákovcov, Turčánovcov a Fabiniovcov.³⁹ Zvyšné dva mlyny v Jerohute predstavovali významnejšie stavby. Vyššie položený drevený mlyn rodiny Grohovských bol v roku 1893 prebudovaný na hydroelektrárňu pre banský závod Bindt. Bola tu inštalovaná vodná turbína o výkone 32 konských síl, ktorá poháňala cez transmisiu dynamo Thompson-Houston. Elektrický prúd 220 V od dynamu bol distribuovaný povrchovým vedením cez kopec Vršky do osady Bindt v dĺžke 1 400 m a slúžil na pohon vrtných súprav v tunajších baniach, ale aj na osvetlenie závodu. Turbína využívala vodu z dlhých náhonov zvedených od Železného a Roztockého potoka, pričom tieto náhony boli neskoršie prebudované na betónové potrubia. Odpadová voda od turbíny (predtým vodného kolesa) tvorila prívod pre niekoľko desiatok metrov nižšie položený Zajacov mlyn, ktorý fungoval spomedzi všetkých v dedine najdlhšie.⁴⁰ V rokoch 1931/32 sa v prednej izbe drevenice vyučovali deti z Jerohuty v provizórnych podmienkach, neskoršie tu sídlilo aj miestne potravné družstvo.⁴¹ Začiatkom 60. rokov 20. storočia bol celý objekt zbúraný.

Zajacov mlyn sa nachádzal pri križovatke ciest v centre časti Jerohuta. Pôvodne drevený omietnutý mlyn vyhorel v roku 1913, následkom čoho bol prestavený už ako murovaný. Na čelnej strane orientovanej smerom k ceste mal mlyn osadené vodné koleso, údajne s priemerom okolo 7 metrov a výkonom 5 konských síl.⁴² Spomedzi mlynárov tu kedysi pôsobili aj Kačírovci, Salánsky a Karchňákovci.⁴³ Mlyn bol v roku 1861 daný do dražby a ohodno-

³⁹ ŠA PO – SAL, Zbierka cirkevných matrík z územia Spiša, Hnilčiek, inv. č. 107-112; ŠA PO – SAL, ŽS 1860 – 1922, inv. č. 2885 – Sčítanie ľudu 1869, Hnilčiek, šk. 2764.

⁴⁰ HADRI-DREVENICKÝ, František. *Vývojový náčrt obce Hnilčiek*. Hnilčiek 1949, rkp. (nečíslované).

⁴¹ PATERA, Lukáš. *Železorudná baňa Bindt v ére Kniežacej Tešínskej komory (1854 – 1905)*, [diplomová práca]. Ostrava : Ostravská univerzita, 2019, s. 85 – 86; SNA - SBA BŠ, BKNV II, inv. č. 2994.

⁴² ZAJAC, Milan. Gelnica, 11.7. 2019. Osobná komunikácia.

⁴³ ŠA PO – SAL, Zbierka cirkevných matrík z územia Spiša, Hnilčiek, inv. č. 107-112; ŠA PO – SAL, ŽS 1860-1922, inv. č. 2885 – Sčítanie ľudu 1869, Hnilčiek, šk. 2764.

tený na 600 zlatých a následne sa tu pristahoval mlynár Michal Zajac.⁴⁴ Ku koncu 19. storočia sa mlyn stáva doménou rodiny Zajacovcov. Michalov syn Jozef, najznámejší mlynár v obci, bol medzi rokmi 1900 – 1913 obecným richtárom.⁴⁵ V roku 1930 sa rozhodol svoj odstavený mlyn zmodernizovať, pristavať novú poschodovú mlynicu, inštalovať sem vodnú turbínu a valcovú stolicu. Tento zámer sa mu v danom roku podarilo naplniť, avšak už v roku 1932 mlynár umiera. Mlyn po ňom prevzal jeho syn Ondrej, ktorý sa tak stal posledným hnilčíckym mlynárom. Vodná Francisova turbína od firmy Karol Poledniak z Košíc mala výkon 15 konských síl.⁴⁶ V roku 1934 bol mlyn aj vedľajší hostinec elektrifikovaný, keď bolo v mlynici umiestnené dynamo od firmy L. Tancsák zo Spišskej Novej Vsi.⁴⁷ V rovnakom roku došlo aj k navýšeniu vodného práva. Všetky uvedené skutočnosti sa dodnes zachovali prostredníctvom pôvodných faktúr alebo žiadostí. Cez druhú svetovú vojnu mlel Ondrej Zajac načierno až do doby, kedy obcou prešiel front a mlyn ostal po krádeži remeňov z mlynice nefunkčný. Vedľajší hostinec a krčma, kde boli uložené zásoby chleba a múky podpálili ustupujúce maďarské oddiely v januári 1945. Mlyn sa po vojne podarilo opätovne sprevádzkovať a fungoval do roku 1951, kedy bola jeho činnosť ukončená.⁴⁸

Ďalšie mlyny sa nachádzali hore dolinou v častiach „Pod Štengrajzom“ a na „Malej mláke“, kde pôsobili rodiny Fabiniovcov, ďalej v časti „Pod Rinnergangom“. Všetky tri mlyny boli drevené s jedným vodným kolesom. Najvyššie položený mestský mlyn, ktorý bol ako jediný situovaný v hornej, teda spišskonovoveskej časti údolia Železného potoka, zanikol začiatkom 20. storočia. Tento mlyn bol vystavaný pravdepodobne medzi rokmi 1774 – 76, v roku 1844 bol prebudovaný na kamennodrevený objekt s inštalovaným vodným kolesom o priemere 4,5 m v uzavretej ráštabni.⁴⁹ Z prestavby mlyna sa dochoval unikátny stavebný plán.⁵⁰

⁴⁴ ŠA PO – SAL, Fond Služnovský úrad v Spišskej Sobote, inv. č. 378, sig. 56/1861, šk. 90.

⁴⁵ HADRI-DREVENICKÝ, František. *Vývojový náčrt obce Hnilčík*. Hnilčík 1949, rkp. (nečíslované).

⁴⁶ ŠA KE – ASNV, Okresný úrad Spišská Nová Ves 1924 – 1944, inv. č. 11, sig. 2183/1934; ŠA KE – ASNV, OU SNV 1924-1944, inv. č. 9, sig. 7031/1932.

⁴⁷ Osobný archív autora.

⁴⁸ ZAJAC, Milan. Gelnica, 11.7. 2019. Osobná komunikácia.

⁴⁹ Ráštabňa – z nemeckého „rad stube“ – miestnosť kolesa, označuje uzavretý priestor vodného, najčastejšie mlynského kolesa. Ráštabňou bolo koleso chránené voči poveternostným vplyvom, hlavne v zime proti namrznaniu vody. Najčastejšie bola zhotovená z dreva a obitá doskami.

⁵⁰ ŠA KE – ASNV, MM SNV, Plány, inv. č. 25, Plán mlyna 1844.

Obr. 2. Výrez z mapy mestského mlyna z roku 1844. Zdroj: ŠA KE – ASNV, MM SNV, Plány, inv. č. 25, Plán mlyna 1844.

Mlyn disponoval dvoma kamennými zloženiami a viedol k nemu pomerne dlhý náhon. Vystriedalo sa tu viacero mlynárov, medzi nimi: Listákovci, Veszelényiovci alebo Kačirovci.⁵¹ V roku 1908 tu došlo k tragickej smrti mlynára Michala Kačira. V rovnakom roku zomrel pod kolesami vlastného voza aj jeho otec, mlynár a povozník Ján Kačir.⁵² Dodnes sa zachovala západná polovica niekdajšieho objektu mlyna, prebudovaná začiatkom 60. rokov 20. storočia na obytný dom, pričom drevená mlynica s rástubňou už v súčasnosti nestojí.⁵³

V doline Hnilca v časti Delava a v blízkom Pustom poli sa nachádzalo až osem mlynov, pričom sedem z nich, nachádzajúcich sa po ľavej strane údolia od vodného toku, patrilo do Spišskej stolice (neskoršie župy). Jeden mlyn, ležiaci na opačnej strane údolia bol gemerský a fungoval najkratšie spomedzi ostatných, nakoľko vznikol až v priebehu 19. storočia a zanikol medzi prvými. Rovnako môžeme nájsť tieto mlyny na mnohých mapových podkladoch. Prehľadne ich zobrazuje napr. 2. vojenské mapovanie, ale aj neskoršie

⁵¹ ŠA PO – SAL, Zbierka cirkevných matrik z územia Spiša, Hnilčiek, inv. č. 107 – 112; Matričné záznamy uložené na fare v Hnilčíku.

⁵² Matrika zomrelých 1901 – 1976, uložená na fare v Hnilčíku.

⁵³ FABIÁN, Ondrej. *Kronika obce Hnilčiek*. Hnilčiek 1993 – 2000, diel č. 3, s. 35 – 36; PATERA, Dávid. *Mlynárstvo v obci Hnilčiek a jej okolí v 18. až 20. storočí*. [bakalárska práca], s. 85 – 86.

vojenské mapy.⁵⁴ K mlynom patrili početné parcely lúk a polí, nakoľko široké údolie Hnilca poskytovalo priaznivejšie podmienky pre poľnohospodárstvo. Hate mlynov na Hnilci boli mohutnejšie, vyšší prietok tu podnietil vznik viacerých mlynov, ktoré mali dve až tri vodné kolesá, aj za cenu nižšieho spádu. Na druhej strane spôsobovali veľké škody mlynárom v údolí Hnilca masívne povodne, ktoré sa tu vyskytovali ešte pred samotnou výstavbou vodného diela Palcmanová maša. Tunajší mlynári, rovnako ako aj hnilčícki, vyrábali v mlynoch popri múke aj krúpy, pričom na 3. vojenskom mapovaní sú všetky tunajšie mlyny označené ako múčne.⁵⁵ Najpodrobnejšie vieme opísať delavské a pustopolské mlyny na základe katastrálnych máp z roku 1869.⁵⁶ Delavskí mlynári boli bohatší ako hnilčícki, čo je zjavné aj od ich početnejšieho dobytku a produktívnejších viacolesových mlynov, ktoré vyplýva zo sčítania ľudu z roku 1869. Popri tom vydržovali aj početné služobníctvo.⁵⁷ V Pustom poli, v ohybe doliny Hnilca pod obcou Hnilec sa nachádzal Kolesárovský mlyn, ktorý vznikol na začiatku 19. storočia. Mlynská budova bola kamenná s dvoma vodnými kolesami, pričom celá mlynská usadlosť v okolí mlyna predstavovala čp. 102 a 103 a pozostávala z viacerých hospodárskych budov (podľa sčítania ľudu z roku 1869 sa tu malo nachádzať až 5 maštali a jedno humno). Pôsobili tu mlynárske rodiny Podolinských, Kačírovcov a Kolesárovcov. Mlyn fungoval ešte aj začiatkom 20. storočia ako jeden z posledných.⁵⁸

Nižšie dolinou Hnilca sa nachádzalo kaskádovité zoskupenie mlynov pozdĺž Delavy, čp. 104 až 110. Úsek doliny od obce Hnilec až po Nálepkovo bol v minulosti osídlený len za účelom zariadení na vodný pohon, prvočne hámrov, neskoršie mlynov, až v neskoršom období boli okolo mlynských usadlostí vybudované viaceré domy a chaty. Najvyššie položený kamenný mlyn vo Vyšnej Delave bol mlyn čp. 104 rodiny Podolinských, ktorý bol dvojsolesový. Pôsobili tu však aj mlynári Kačírovcov, Kolesárovcov a Fabinyiovci. Nižšie sa nachádzal kamenný dvojsolesový mlyn čp. 105 pôdorysu tvaru kríža s dlhým náhonom. Mlynská usadlosť pozostával z piatich budov. Mlynárčili tu Podolinský, Kolesárovcov a Regécovci. V roku 1858 tu tragicky zahy-

⁵⁴ 2. VOJENSKÉ MAPOVANIE. Maďarsko 1819 – 1869. Mierka 1:28 800. Dostupné z: <https://mapire.eu/en/map/secondsurvey-hungary/>; 3. VOJENSKÉ MAPOVANIE. Habsburská monarchia 1869-1887. Mierka 1:25 000. Dostupné z: <https://mapire.eu/en/map/thirdsurvey25000/>.

⁵⁵ 3. VOJENSKÉ MAPOVANIE. Habsburská monarchia 1869 – 1887. Mierka 1:25 000.

⁵⁶ UGKK Bratislava, Sp. 222 – Závadka, Teplička a Hnilčík, 1869.

⁵⁷ ŠA PO – SAL, ŽS 1860 – 1922, inv. č. 2885 – Sčítanie ľudu 1869, Hnilčík, šk. 2764.

⁵⁸ ŠA PO – SAL, ŽS 1860 – 1922, inv. č. 2885 – Sčítanie ľudu 1869, Hnilčík, šk. 2764; UGKK Bratislava, Sp. 222 – Závadka, Teplička a Hnilčík, 1869.

nul starý mlynár Jozef Fabiny, ktorého zamordovalo mlynské koleso. Ďalší mlyn v poradí bol drevený jednokolesový mlyn čp. 106, ktorý mal pôvodne krátky náhon, avšak novšie mapy uvádzajú, že neskoršie bol vybudovaný novší druhý náhon, ktorý začínal už pri vyššom mlyne (čp. 105) a ešte pred samotným mlynom sa zbíhali. Pôsobili tu Fabinyiovci, Kačírovci a Regécovci. Nižšie sa nachádzal mlyn čp. 107, ktorý bol rovnako ako predošlý drevený a jednokolesový. Viedol k nemu dlhý oblúkovitý náhon, do ktorého vtekali ešte dva lesné potôčiky. Usadlosť pozostávala z troch drevených budov, kde bývali Fabinyiovci.⁵⁹

Na Nižnej Delave sa nachádzali za sebou mlyny čp. 108 až 110. Kamenný dvojkolesový mlyn čp. 108 s pôdorysom písmena „T“ sa nachádzal pri usadlosti, dnes zvanej Peklisko. Mal pomerne dlhý náhon, do ktorého vtekal Hrčkový potok. Mlyn využívali rodiny Karchňákovcov, Podolinských, Regécovcov a Fabinyovcov. Podľa úpisu z roku 1869 tento „Müllengaschäft“⁶⁰ disponoval mašťalou a humnom. Pod Skalným vrchom sa nachádzal posledný mlyn, ktorého budova pozostávala z dvoch samostatných čp. 109 a 110. Už v roku 1769 tu stál železný hámor, začiatkom 19. storočia prebudovaný na mlyn. Popri mlyne prechádzala chotárna hranica Závadky a Nálepkovala, pričom odpadový náhon mlyna tvoril časť jej rozhrania. K mlynskej usadlosti patrilo ešte päť mašťalí a jedno humno. V roku 1855 tu vyčíňala cholera, pričom jej padli za obeť manželia Jozef a Mária Fabinyiovci. V mlyne pôsobili Fabinyiovci, Regécovci a Karchňákovci. Dobytok tunajších mlynárov k roku 1869 pozostával z 10 koní, 9 kusov hovädzieho dobytku a jednej ošípanej.⁶¹

Súčasnosť

Po mlynárstve v Hnilčíku, Delave a Pustom poli sa dodnes zachovali viaceré terénne stopy, vrátane rozpadnutých mlynov, kamenných základov, depresie po mlynských kolesách, ale aj náhonoch. Zajacov mlyn v Jerohute predstavuje jedinú zachovalú mlynsku budovu, ktorá za posledné roky prešla

⁵⁹ ŠA PO – SAL, Zbierka cirkevných matiek z územia Spiša, Hnilčiek, inv. č. 107 – 112; ŠA PO – SAL, ŽS 1860 – 1922, inv. č. 2885 – Sčítanie ľudu 1869, Hnilčiek, šk. 2764; UGKK Bratislava, Sp. 222 – Závadka, Teplička a Hnilčiek, 1869.

⁶⁰ Pri mnohých mlynoch v Hnilčíku, Hnilci, ale aj v iných obciach, ktoré boli v tom čase funkčné sa nevyskytovalo v súpise na sčítacom hárku bližšie označenie budovy ako mlyn/mlynský podnik. V mnohých prípadoch administrátor len vykonal zápis, že budova slúži len na obytné účely. Ojedinelo sa však vyskytuje aj bližšie označenie, že išlo o mlyn, resp. mlyn a pílu.

⁶¹ ŠA PO – SAL, ŽS 1860-1922, inv. č. 2885 – Sčítanie ľudu 1869, Hnilčiek, šk. 2764; UGKK Bratislava, Sp. 222 – Závadka, Teplička a Hnilčiek, 1869.

prestavbou. Pôvodná mlynica roky chátrala a poškodené potrubie k turbíne podmáčalo okolie, pričom severná stena začala praskať a hrozilo jej zrútenie. Súčasný majiteľ objekt stabilizoval a pristaval k mlynici poschodovú dielňu s garážami, čím došlo k narušeniu pamiatkovej hodnoty celého objektu. V interiéri mlynice, ale aj strojovni sa dochovala časť pôvodného vybavenia aj s Francisovou turbínou. Viaceré súčiastky vrátane valcovej stolice už, žiaľ, chýbajú. Zachovali sa však viaceré úlomky mlynských kameňov, dopravníky, triér,⁶² pôvodné dynamo na podstavci, primárna a sekundárna transmisia s remeňmi a remenicami spolu s podzemnou odpadovou štôľňou, ktorá je však už zamurovaná. V teréne sa dajú nájsť zbytky po betónovom potrubí, ktoré privádzalo vodu k turbíne v dĺžke 1 025 m.

Po mlynoch v Delave nájdeme dnes opustené mlyniská a usadlosti s priebehmi pôvodných náhonov, ale aj ruinami samotných mlynov. Niekdajšie dvoj až trojkolesové mlyny, ktoré predstavovali často navštevované objekty, by sme dnes našli len ťažko. Staré cesty do mlynov už zarástli, náhony vyschli a niektoré usadlosti okolo mlyna sa rozšírili ako chatové osady v 2. pol. 20. storočia (napr. Peklisko). Dve budovy niekdajších mlynov na Delave boli prebudované na obytné domy, z toho aj bývalý dvojkoľosový mlyn rodiny Podolinských vo Vyšnej Delave. Rovnako sa zachovala polovica mlynskej budovy v Pustom poli spolu s výrazným telesom náhonu, hlbokou depresiou po vodných kolesách, ako aj odpadovým kanálom. Po mlynici ostali len kamenné základy. V blízkosti mlyna sa však dochovali početné hospodárke budovy vrátane torza obytného domu.

Záver

Mlynárske remeslo v obci Hnilčík fungovalo s takmer 200-ročnou tradíciou. Počas tohto obdobia na Železnom potoku vzniklo postupne až dvanásť mlynov spolu s ďalšími ôsmimi na rieke Hnilec v časti Delava a Pusté pole, ktoré spadali pod obec Hnilčík. V tunajších mlynoch sa vystriedalo mnoho rodín a udialo mnoho udalostí vrátane viacerých tragických. Je však viac ako pozoruhodné, do akej miery sa v takto vysoko položenej a neúrodnej hlbokoj doline rozrástol počet vodných kolies, ktoré poháňali mlynské kamene a dávali tak tunajšiemu ľudu múku na chlieb, krúpy na kaše a do polievky alebo šrot pre dobytok.

Prvý mlyn v terajšej obci Hnilčík vznikol ešte v časoch, kedy tu fungovali hámre a huty na vodný pohon, teda na konci 18. storočia. Dovtedy boli obyvatelia odkázaní na využívanie domácich žarnovov na ručný pohon alebo

⁶² Zariadenie na mechanické čistenie zrna od nečistôt prostredníctvom prúdenia vzduchu.

dochádzať do okolitých mlynov v Nálepkovce, Závadke a Spišskej Novej Vsi. Najväčší rozmach zažilo tunajšie mlynárstvo v 19. storočí, kedy sa ich počet ustálil. Mlynári, najskôr ako poddaní, v 2. pol. 19. storočia aj ako samostatní vlastníci svojich podnikov bohatli skrz obchodné cesty do blízkeho, ale aj ďalekého okolia až do doby konca 19. storočia, kedy mlynárstvo začalo upadať z viacerých dôvodov. Mlyny postupne ukončovali svoju činnosť, pričom však starí mlynári sa ešte snažili držať svojho remesla a nechať mlyn funkčný, avšak mladšia generácia si už hľadala uplatnenie v iných smeroch a remeslách – tesár, cimerman, ekonóm, nádenník, povozník, ale prevažne baník. Takto postupne zaniklo tunajšie mlynárstvo. Nebol to proces zo dňa na deň, mlyny sa spomínajú ako prevádzky schopné ešte aj na vojenských mapách z prelomu 19./20. storočia rovnako aj v prvých dekádach 20. storočia, až ostal v obci fungovať len jediný mlyn v časti Jerohuta, ktorý do roku 1951 prevádzkovali Zajacovci. Tento mlyn sa do značnej miery zachoval dodnes ako jediný mohykán poukazujúci na niekdajšiu slávu a prosperitu tohto poctivého remesla. Niektoré mlynárske samoty a usadlosti ostali opustené, až sa z nich stali ruiny, dnes len ťažko badateľné v lesoch a zarastených oblastiach mimo civilizácie. Jamy po vodných kolesách a mlynciach prešli sanáciou, ryhy po „mlynských jarkoch“ však ostali dodnes, zväčša stále s presakujúcou vodou. Vodné kolesá sa už dávno rozpadli, rovnako aj hate. Mechanizmy z mlynov a jednotlivé súčiastky sa stratili, predali ešte pôvodnými majiteľmi alebo vyrabovali a zošrotovali. Písomnosti, záznamy, fotografie či osudy mlynárov a ich rodín sú nenávratne preč a ostali po nich len nemé ruiny bývalých mlynov, pár záznamov v matrikách jednotlivých obcí a archívnych prameňov.

KRONIKA, RECENZIE, GLOSY
CHRONICLE, REVIEW,
ANNOTATIONS

Cirkevné dejiny v prameňoch

Medzinárodná vedecká konferencia s názvom *Cirkevné dejiny v prameňoch* sa uskutočnila v dňoch 30. novembra – 1. decembra 2022 sa v Prešove pod záštitou Centra excelentnosti sociohistorického a kultúrnohistorického výskumu a Inštitútu histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity.

Konferenciu otvoril úvodným príhovorom usporiadateľ, rektor Prešovskej univerzity, Peter Kónya, po ktorom vystúpil ako prvý Peter Zubko s príspevkom, v ktorom analyzoval prameň k dejinám Bratislavského generálneho seminára. Nasledoval Attila Verók s referátom o vzostupe protestantského hnutia pietizmu v saskej cirkvi a školskej histórii v Barcaságu v 18. storočí. Peter Šturák sa vo svojom príspevku zameril na cirkevné školstvo ako jednu zo základných priorít arcipastierskej služby mukačevského biskupa M. M. Oľšavského. Ďalší zahraničný vystupujúci, rekonštrukciu študentských zoznamov luteránskych stredných škôl v 17. storočí od súčasného Bardejova až po Bratislavu predstavil Zoltán Csepregi. Dénes Dienes prítomných oboznámil s vývojom tlačiarne v Blatnom Potoku a Zoltán Borbély s vývinom užhorodského jezuitského gymnázia.

Otvorenia druhého bloku konferencie sa ujala Annamária Kónyová. Dejiny reformovaných zborov predstavila na základe dvoch zborových zápisníc. Hovorila konkrétne o dvoch zápisniciach, z ktorých sme sa mohli dozvedieť aj o budovaní reformovaného zboru v Prešove alebo o tom, ako sa vojna premietla do fungovania cirkvi. Éva Gyulai sa venovala minoritskému kláštoru a kostolu v Prešove v 18. storočí. Peter Kónya predstavil príspevok s názvom: *Konfesionálny vývin hornozemplínskych zemepanských miest a pramene k jeho výskumu*. Spomenul zemepanské mestá, ako Humenné, Svidník, Stropkov, Michalovce, Vranov nad Topľou a ďalšie. Pri výskume ich konfesionálneho vývinu vychádzal z množstva cirkevných prameňov. Ďalším referujúcim bol Miroslav Kamenický, zaoberajúci sa katolíckym ženským reholným komunitám v Bratislave v 17. a 18. storočí vo svetle dobových prameňov. Ako posledný vystúpil v druhom bloku János Ugrai.

Po obednej pauze pokračovalo zhromaždenie tretím blokom, ktorý otvorila Judit Balogh. Zaujímavý referát predstavil Peter Olexák, keď sa zamyslel nad pohrebnými kázňami ako historickými prameňmi. Nasledovali Barnabás Guitman, Béla Bartók a príspevok *Biřmovací knihy v českých diecézích v 17. a 18. století – snaha o zavedení tridentské formy biřmovacího ritu v období rekatolizace* predstavila Hana Stoklasová. Posledný v bloku vystúpil ešte Andor Nagy. Peter Benka otvoril záverečný blok prvého dňa konferencie a po ňom nasledovala Miloslava Bodnárová, ktorá vystúpila so zaujímavým prí-

spevkom *K vydávaniu prameňov z produkcie hodnoverných miest v stredoveku so zameraním na hodnoverné miesto Jasovský konvent*. Marcela Domenová sa zamerala na *Vybrané osobnosti Prešovskej eparchie podľa „Historia Capituli Eperjessiensis Liber 1. de fundatione in genere...“*. Vytvorila sondu do života troch jednotlivcov. S referátom „*Vašej urodzenej milosti...“ – K obsadzovaniu farností na Šariši v druhej polovici 19. a začiatkom 20. storočia* vystúpil v závere dňa ešte Patrik Derfiňák.

Druhý deň konferencie sa niesol síce v kvantitatívne menšom počte referujúcich, tým sa však neznížila kvalita príspevkov. Deň otvoril zahraničný hosť, Levente Pap, po ňom nasledoval András Meszáros. Jan B. Lášek následne vystúpil s referátom, v ktorom sa zameril na konkrétnych cirkevných historikov z československej husitskej cirkvi a ich edičné práce s prameňmi. Jana Ammosa Komenského predstavila Kamila Veverková, keď odprezentovala výskum *K domácím českým zdrojům Komenského teologického a pedagogického myšlení*. V bloku ešte vystúpili ďalší zahraniční hostia, ako: József Pálfi, Olga Lukács, Alfréd Somogyi a Péter Forisek.

V závere dvojdnovej konferencie vystúpilo ešte päť domácich referujúcich. Vavrínek Žeňuch analyzoval Užskú stolicu z pohľadu súpisu z roku 1733. Lucia Šteflová predstavila *Kanonické vizitácie ako prameň pre poznávanie evanjelického školstva*. Martin Javor spracoval osobnú tému, keďže sa zameril priamo na svojho predka, Andreja Budiša. Monika Bizoňová spracovala Spišský Hrhov podľa cirkevných prameňov zo 17. až 19. storočia. Klaudia Sokolová vystúpila ako posledná a charakterizovala cirkevný zbor Marhaň v obraze kanonickej vizitácie z roku 1806.

Vyššie tridsať odborníkov sa počas dvoch dní podujatia stretlo na pôde Prešovskej univerzity. Svojimi zaujímavými a odbornými referátmi prispeli množstvom poznatkov k výskumu cirkevných dejín. Medzinárodná vedecká konferencia *Cirkevné dejiny v prameňoch* dokázala, že je ešte stále mnoho nezodpovedaných otázok o dejinách a vývine jednotlivých cirkví.

Klaudia Sokolová

Epidémie v dejinách Uhorska/Járványok Magyarország történetében

V dňoch 7. – 8. decembra 2022 sa na pôde Prešovskej univerzity uskutočnila zaujímavá a značne aktuálna konferencia venovaná téme epidémií v dejinách. Organizátormi konferencie boli Inštitút histórie FF PU a Centrum excelentnosti sociohistorického a kultúrohistorického výskumu PU. Na dvojdnovej medzinárodnej konferencii sa zúčastnilo okolo troch desiatok

prednášajúcich zo Slovenska, Poľska, Maďarska, Čiech a Rumunska. Rokovacím jazykom konferencie bola slovenčina a maďarčina. Referáty boli podľa tematického zamerania rozdelené do nasledujúcich blokov: Epidémie a spoločnosť, Mor, Cholera a Španielska chrípka. Ako prvá s príspevkom vystúpila Tünde Lengyelová, ktorá sa venovala spôsobom liečby a prevencie nákazlivých chorôb v zrkadle ranonovovekých receptárov. Infekčné choroby na stránkach lekárskejších kníh z obdobia 17. – 19. storočia bola témou referátu Annamárie Kónyovej. O stave zdravotníctva a hygieny vo východoslovenských slobodných kráľovských mestách hovorila Miloslava Bodnárová. Problematiku epidémií a židovského obyvateľstva rozoberal vo svojom príspevku s názvom Etnická a náboženská diverzita židov ako príčina epidémií v Európe Daniel Slivka. Celospoločenské dôsledky a dopady epidémií na vývoj spoločnosti na príklade územia Haliče priblížil vo svojom referáte Kamil Kardis.

V prvom bloku o morových epidémiách vystúpili kolegovia z Maďarska (Tózsza-Rigó Attila, Horváth Réka, Gyulai Éva, Kulcsár Krusztina a Kerekes Endre László). Mor v rokoch 1709 – 10 v hornouhorských mestách bol názov príspevku Petra Kónyu. Aj ďalší blok referátov sa týkal moru. S príspevkom o Jánovi Weberovi v ňom vystúpila Klaudia Sokolová. V poslednom bloku prvého dňa konferencie odzneli referáty o cholere v roku 1831. Anton Liška priblížil cholеровú epidémiu vo svetle celoštátnych úradných štatistík, Monika Bizoňová predstavila šírenie cholery vo vybraných farnostiach Spišského biskupstva. O rozdieloch pri šírení cholery v mestskom a vidieckom prostredí hovoril vo svojom referáte Ján Golian. O vnímaní cholery očami poddanského obyvateľstva prednášal József Pap z Egeru. Na sledujúci deň konferencie pokračovali referáty o cholere, pričom o jej priebehu v konkrétnej obci Koromľa hovoril Vavrinec Žeňuch. Cholеровá epidémia v Nitrianskej stolici v 19. storočí bol názvom referátu Ivana Mrvu. Dôsledkom epidémii sa venovala vo svojom príspevku Marcela Domenová s názvom Kniha zomrelých 1738 – 1906 (smrť a jej príčiny, miesto posledného odpočinku veriacich v duchovnej starostlivosti frátrov z Nižnej Šebastovej). O španielskej chrípke medzi americkými Slováckmi prednášal Martin Javor a o infekčných chorobách v roku 1913 hovoril Patrik Derfiňák.

Na dvojdňovej konferencii odzneli zaujímavé a podnetné informácie, ktoré v mnohých aspektoch poukázali na to, že ľudia vo vzťahu k epidémiám a prístupu k nim sa oproti minulosti až tak nezmenili.

Annamária Kónyová

**VLČEK, Radomír. *Impérium – stát – společnost. Proměny Ruska v 18. století*. Praha : Historický ústav 2021. 699 s.
ISBN 978-80-7286-368-6.**

Český historik Radomír Vlček sa dlhodobo a systematicky venuje výskumu ruských dejín. Jeho vedecký záujem sa sústreďuje na vývoj Ruska od 18. storočia po začiatok 20. storočia. Je autorom niekoľkých vedeckých monografií (napríklad *Ruský panslavizmus – realita a fikce*. Praha 2002; *Kapitoly z ruských dějín 18. století. Geneze a vývoj ruského impéria*. Brno 2014) a desiatok vedeckých štúdií a článkov. Anotovaná monografická práca *Impérium – stát – společnost. Proměny Ruska v 18. století* je nateraz poslednou vedeckou monografiou Radomíra Vlčka a je výsledkom autorovho niekoľkoročného systematického vedeckého záujmu o toto obdobie ruských dejín. Autor si nekládol za cieľ detailne vylíčiť všetkého, čo sa v Rusku odohrávalo v 18. storočí. Jeho cieľom bolo priblížiť Rusko v 18. storočí v politických a kultúrno-historických súvislostiach. Vlček sa zameril na nastupujúcu modernizáciu Ruska, na spoločenské, politické, hospodárske i kultúrne zmeny, ku ktorým v Rusku, podobne ako v iných európskych krajinách, v tomto období dochádzalo. Súčasne však poukázal na to, čo pre Rusko bolo typické a špeci-

fické. Zdôraznil, že hoci sa Rusko v 18. storočí menilo na moderný štát s jeho byrokratickými inštitúciami a oporami tvorenými svetskými a duchovnými piliermi, stále ostávalo uzavretou spoločnosťou.

Monografická práca Radomíra Vlčka je koncipovaná do ôsmich častí vrátane úvodu a záveru. Úvod okrem podrobného vysvetlenia cieľa práce prináša aj historiografickú analýzu stavu spracovania vybranej problematiky nielen v českom, ale aj svetovom dejepise. Druhá kapitola monografie otvára jadro práce a autor v nej charakterizuje obdobie prechodu od moskovského štátu k sankt-peterburgskému impériu pričom zachytáva rôzne oblasti života ruskej spoločnosti. Tvorcom moderného imperiálneho Ruska bol Peter I., a preto mu autor venuje aj náležitú pozornosť. Podotýka, že Rusko sa v období vlády Petra I. zmenilo na moderný štát aj vďaka jeho reformám, ktoré zavádzal do života a ktoré sa dotkli aj pravoslávnej cirkvi, ktorá sa vďaka reformám zmenila na skutočnú oporu štátu. Podrobne autor zachytáva reformy politické, správne vojenské, ale aj jeho kroky v zahraničnej politike a pri budovaní modernej ruskej diplomacie. Autor nezabúda ani na hlavné aspekty kultúrneho a spoločenského života Ruska i na konkrétne osobnosti, ktoré sa podieľali na vývoji Ruska v tzv. petrovskom období.

V ďalších kapitolách monografie Vlček sleduje vývoj ruskej spoločnosti v popetrovskom období a v polovici 18. storočia. Akcent kladie na obdobie vlády Kataríny I., Petra II., Anny I., a predovšetkým Alžbety I. Petrovnej, ktorá sa stala realizátorkou politiky reštaurácie petrovského modelu politiky a je považovaná za najvýznamnejšiu nasledovníčku Petra I. Alžbetina politika bola politikou politickej, ale aj kultúrnej, civilizačnej a aj umeleckej reštaurácie. Za jej vlády sa Rusko zmenilo na šľachtickú monarchiu, kedy vnútorná politika plne odzrkadľovala záujmy šľachty, no najvyšším a rozhodujúcim ostával naďalej panovník. Osobitú pozornosť venuje autor vláde Kataríny II., ktorej politika bola síce do istej miery pokračovaním politiky Alžbety I., no za jej vlády dosiahlo ruské samoderžavie „zlatý vek“. Katarína II. bola presvedčená a svojimi krokmi vo vnútornej i zahraničnej politike to aj potvrdzovala, že len autoritatívna vláda panovníka je zárukou moci a jednoty ruského impéria. Posledná kapitola monografie približuje Rusko na konci 18. storočia v období vlády Pavla I., ktorý síce začal s procesom deštrukcie nevoľníctva, no cesta k jeho zrušeniu bola v Rusku ešte veľmi dlhá. Zásadné reformy vnútropolitického života prinieslo Rusku až 19. storočie.

Radomír Vlček v rozsiahlej synéze predstavuje Rusko v 18. storo-

čí, v období, keď sa v spoločnosti a v štáte odohrával, podobne ako v iných európskych krajinách, zápas nového so starým v zmysle snahy panovníka presadiť modernú absolutistickú moc a snáh šľachty udržať a do politického systému krajiny presadiť svoje práva a privilégia. Rusko sa však od ostatných krajín líšilo mnohými špecifikami. Za vlády Petra I. a predovšetkým Kataríny II. boli v Rusku modernizáciou položené základy nového imperiálneho myslenia a riadenia štátneho celku – geopoliticky mocného ruského impéria. Nad všetkým však ostával panovník – cár. Autoritatívna vláda bola silným nástrojom pre udržanie jednoty ohromného ruského územia rovnomerne rozvinutých oblastí viac než stovky nesúrodých národností. 18. storočie rozdelilo ruskú spoločnosť na stavy, ktoré tu síce existovali aj predtým, no 18. storočie vnieslo do sociálnej štruktúry právne normy vymedzujúce práva jednotlivých stavov. Každý z týchto stavov bol uzavretý a prechod z jedného do druhého nebol možný. A tak napriek modernizácii život ruskej spoločnosti ostával skostnatený a naďalej sa prehlbovali rozdiely medzi privilegovanými jednotlivcami a širokými vrstvami. Radomír Vlček v závere monografie rezumujúco konštatuje, že Rusko prešlo v 18. storočí mnohými zmenami v politickej, ekonomickej, sociálnej a právnej rovine, no napriek tomu

zostalo svojrázne, do značnej miery uzavreté, a to ho brzdilo. Rusko nestagnovalo, ale menilo sa výrazne pomalšie ako okolitý svet, a to preto, lebo ostalo či malo ostať špecifické.

Dejinám Ruska v 18. storočí sa v českej historiografii nevenovala veľká pozornosť, preto monografická práca Radomíra Vlčka predstavuje nepochybne prínos do výskumu ruskej problematiky v českej historiografii. Monografická práca nie je klasickou pozitivistickou syntézou. Je syntézou polemickou, ktorá prináša autorove zamýšľanie sa nad problémami ruského vývoja v 18. storočí a jeho vlastné hodnotenia sporných momentov tohto vývoja. Anotovaná práca nesporne zaujme nielen odborné historické kruhy a záujemcov o ruské dejiny, no plne ju možno odporúčať ako edukačnú literatúru pre študentov odborov história, politológia či rusistika.

Lubica Harbuľová

LIŠKA, Anton. *Frontové a lazaretné vojnové cintoríny z prvej svetovej vojny na území severovýchodného Slovenska – pamiatky histórie*. Bratislava : Pamiatkový úrad Slovenskej republiky, 2022. 239 s. ISBN 978-80-89175-95-6.

Záujem o vojnové cintoríny, ich históriu a obnovu patrí v posledných

rokoch k populárnym témam a aktivitám v kruhu spolkov vojenskej histórie, odbornej i laickej verejnosti. O tejto téme vznikajú viac alebo menej odborné práce, avšak doteraz chýbala serióznejšia publikácia, ktorá by k téme pristúpila v komplexnejšom ponímaní. Predstavovaná publikácia Antona Lišku sa snaží tento nedostatok slovenskej historiografie odstrániť a priblížiť tému vojenských a lazaretných cintorínov z viacerých aspektov. Jedným z aspektov je historické hľadisko, teda historické súvislosti a fakty opisujúce históriu problematiky vojnových hrobov, ich vznik, legislatívny rámec, prístup k tejto problematike v chronologickom slede. Ďalší pohľad na túto tému je v kontexte pamiatkovej ochrany, vnímania vojnových cintorínov ako objektov pamiatkovej ochrany. Tretí aspekt prístupu k tejto problematike je z aspektu ich obnovy, v súlade s dodržaním pravidiel pamiatkovej ochrany a zachovania autenticity miesta.

Publikácia je rozčlenená do štyroch hlavných kapitol. Prvá približuje históriu zriaďovania vojnových a lazaretných cintorínov počas trvania prvej svetovej vojny podľa pravidiel stanovených rakúsko-uhorskými orgánmi. V tejto kapitole sa autor venuje legislatíve zakladania takýchto cintorínov, procesom súvisiacim so zakladaním týchto pietnych miest. Významnú úlohu v období

prvej svetovej vojny pri zriaďovaní vojnových a lazaretných cintorínov zohral Josef Lamping, pomáhajúci pri projektovaní týchto miest. Druhá kapitola mapuje proces konečnej architektonicko-sadovnickej úpravy frontových a lazaretných cintorínov v medzivojnovom období. Aj v tomto prípade sú predstavené zákony a legislatívne procesy súvisiace s týmito procesmi. Nasledujúca kapitola je venovaná vojnovým a lazaretným cintorínom z obdobia prvej svetovej vojny z hľadiska pamiatkovej praxe. V tejto kapitole sú jednak predstavené dejiny starostlivosti o tieto pietne miesta, základná terminológia k téme. V tejto kapitole sú rozobraté aj legislatívne procesy súvisiace s vyhlásením cintorínov za kultúrne pamiatky alebo pamätihodnosti obce. Posledná kapitola predstavovanej práce rieši danú problematiku v praxi, teda ako v praxi dochádza k obnovovaniu vojnových cintorínov. Predstavené sú tu také témy ako označovanie vojnových hrobov, obnova oplotenia, úprava spevnených plôch a sadovnicke úpravy a pod. Práca je doplnená bohatou obrazovou a mapovou prílohou, ale aj ukážkami z archívnych dokumentov, dobovými, ale aj aktuálnymi fotografiami, skicami. Autor prácu spracoval na základe archívnych prameňov z rakúskych, českých a slovenských archívov, ale aj staršej i novej od-

bornej literatúry, vedeckých a odborných článkov.

Predstavovanú publikáciu musíme rozhodne vnímať ako prelom v odbornom spracovaní témy vojnových a lazaretných cintorínov z obdobia prvej svetovej vojny, nakoľko doteraz takto spracovaná práca v slovenskej historiografii absentovala. Prácu môžu využiť hlavne odborníci, ale aj široká verejnosť zaujímajúca sa o danú problematiku. V budúcnosti bude možné túto tému ďalej rozširovať o dejiny a obnovu konkrétnych vojnových cintorínov a tým prispieť k lepšiemu poznaniu našich lokálnych dejín a ochrany pamiatok, ktoré s nimi súvisia.

Annamária Kónyová

Z minulosti Spiša. Ročenka Spišského dejepisného spolku v Levoči. Eds. Soják, Marián – Žifčák, František. **Levoča : Spišský dejepisný spolok, 2021. 274 s.**
ISBN 978-80-971533-7-7.

Spišský dejepisný spolok v Levoči ako každoročne aj v roku 2021 vydal svoju ročenku, v poradí dvadsiatu deviatu. Táto ročenka obsahuje viaceré rubriky, z ktorých prvou rubrikou sú štúdie viacerých autorov.

Prvou štúdiou je práca Miroslava Lacka *Wolfgang Duck († 1588) z Bambergu* a Levoča, ktorý v nej predstavuje túto významnú osob-

nosť Levoče druhej polovice 16. storočia. Wolfgang Duck bol pôvodcom z nemeckého Bambergu a pôsobil ako obchodník a podnikateľ. Plnoprávnym levočským mešťanom sa stal v roku 1573. Zadovážil si dom na hlavnom rínku, ktorý výrazne prestaval v duchu renesancie. Autor štúdie poukazuje na jeho obchodné aktivity a aj rodinný život.

Nasleduje štúdia Vladimíra Olejníka s názvom *Etnogenéza niektorých národov Uhorska v diele historika Jána Bárdošiho*. Na začiatku štúdie je krátky biografický náčrt Jána Bárdošiho a následne je predstavené jeho dielo, jeho práce zachované v rukopisoch. Iba niekoľko z nich bolo vydaných tlačou. Zaoberal sa mnohými témami a autor štúdie predstavuje jeho názory na otázky pôvodu jednotlivých etník, ktoré zohrali úlohu v dejinách Uhorského kráľovstva.

Tretou štúdiou je štúdia Dušana Bevilaqua s názvom *Taliani na Slovensku a Spiši na príklade histórie rodov Miglierini a Bevilaqua*. V nej sa autor zaoberá dejinami a aspektami migrácie a sleduje rolu štátu a jeho politiky pri prvých migračných ťahoch do Uhorska. Taktiež si všíma migráciu z Apeninského polostrova do Uhorska a následne nás oboznamuje s podnikavým rodom Miglierini, a potom aj s rodom Bevila(c)qua.

Nasleduje štúdia Martiny Šlampovej *Vývoj vzťahov podtatranských miest a obcí k Vysokým Tatram od*

vzniku tatranských osád po vznik samostatnej obce Vysoké Tatry. V nej sa najskôr autorka zaoberá majetkovými vzťahmi územia Vysokých Tatier od polovice 19. storočia a možnosťami zamestnania sa v tomto priestore. Následne si autorka všíma vývoj cestovného ruchu a snahy o osamostatnenie jednotlivých tatranských osád.

Lukáš Patera sa vo svojej štúdiu *Vývoj železorzudného baníctva v spišskom banskom revíri pred prvou svetovou vojnou (1900 – 1914)* venuje najskôr problematike ťažby železných rúd v tejto oblasti a tiež situácii v spišskom baníctve na prelome 19. a 20. storočia. Následne priestor venuje vývoju dobývania železných rúd v rokoch 1900 – 1914 a sociálnemu rozmeru vývoja spišského baníctva.

Nasleduje štúdia *Z dejín kežmarskej nemeckej materskej školy*, v ktorej jej autor Vladimír Julián Ševc opisuje vznik spolku, prvej kežmarskej materskej školy v 19. storočí a priebeh prác, ktoré boli potrebné pre jej otvorenie. Autor predstavuje aj prezentáciu naučených zručností detí v tejto materskej škole a aj fungovanie tejto materskej školy po vzniku Československej republiky a taktiež aj niektoré z opatrovateliek, ktoré tu pôsobili.

Ružena Kormošová sa vo svojej štúdiu *Príbeh Földiovcov z Levoče* (ostal len popol a obhorené kosti...) zaoberá problematikou holokaustu v Levoči. Predstavuje jednotlivých

členov tejto rodiny a taktiež ich útrapy kvôli holokaustu prežili v mnohých transportoch a koncentračných táboroch.

Nasleduje rubrika Články s tromi príspevkami. Prvým článkom je článok Františky Marcínovej s názvom *Kúpele Vyšné Ružbachy – pohľad do ich minulosti*, v ktorom autorka prináša zaujímavé informácie o týchto kúpeľoch a ich fungovaní. Nasleduje spoločný príspevok Romana Blaška a Vladimíra Olejníka *Renovácia hodinového stroja na hodinovej veži v Spišskej Kapitule*, v ktorom sa zaoberajú predstaveniu hodinového stroja a taktiež popisu renovačných prác na ňom vykonaných levočskými skautmi zo 64. Zboru Štefana Kluberta v Levoči pod dohľadom člena SDS Romana Blaška. Posledným článkom je článok Miroslava Polláka *Spišské exody, alebo ako porozumieť dnešku*. V rokoch 2008 – 2021 zorganizovalo Občianske združenie Krásny Spiš (ďalej iba združenie) vyše 70 výstav obrazov Fera Guldana na tému spišských exodov v 20. storočí, ktoré mali rôzne názvy. Súčasťou výstav je zber písomných svedectiev domácich občanov, ktoré obohacujú návštevníkov výstav o ďalší zážitok. V tomto príspevku sú predstavené dve svedectvá.

Ďalšou rubrikou je rubrika *Medailóny*, v ktorom sa nachádza osem medailónov venovaných osobnostiam spätým so Spišom: *K životné-*

mu jubileu docenta Jozefa Sulačeka (Martin Furmanik), *Životné jubileum PhDr. Františka Žifčáka* (Marián Soják), *Zomrel Ernst Hochberger* (Mikuláš Lipták), *Odišiel PhDr. Ján Hunka*, CSc. (Marián Soják), *Na rozlúčku s Mgr. Milanom Chomom* (Erika Cintulová), *Za profesorom Richardom Marsinom* (Peter Labanc), *Za Máriou Spoločníkovou a Dorotou Filovou* (Mária Novotná) a *K nedožitému jubileu PhDr. Jána Olejníka*, CSc. (Daniela Reľovská).

Nasledujú rubriky Správy a Recenzie a anotácie. Dôležitou rubrikou je aj Bibliografia, v ktorej je predstavená vybraná bibliografia prác k dejinám Spiša z rokov 2015 – 2021. Poslednou časťou zborníka je rubrika *Zo života SDS*, kde sa nachádza správa o činnosti SDS v roku 2021 (Slávka Sámelová) a taktiež aj zoznam členov a funkcionárov SDS.

Monika Bizoňová

DOMENOVÁ, Marcela (ed.).
Non scholae, sed vitae discimus...
(školstvo – knižná kultúra –
***osobnosti)*. Prešov : Štátna vedecká**
knížnica v Prešove, 2022. 267 s.
ISBN 978-80-89614-84-4.

V roku 2021 sa na pôde Štátnej vedeckej knižnice konala konferencia o problematike školstva, knižnej kultúry a prípadne osobností spätých so školstvom. Neskôr bol v nasledu-

júcom roku 2022 vydaný zborník, do ktorého prispelo 19 autorov. Úvodné slovo *Benevolo lectori* sa prihovára čitateľovi a uvádza mu základné informácie o konaní konferencie, ale aj o zostavovaní zborníka. Príspevky v zborníku sú radené chronologicky podľa časového obdobia, ktorému sa autori venujú.

Prvým príspevkom je *Vizitácia ako prameň k dejinám školstva v Hontianskej stolici (k problematike výskumu vizitácii katolíckej a protestantskej proveniencie do konca 17. storočia)*, kde sa autor Miroslav Lukáč dominantne zaoberá obsahom vizitácií a možnosťami, ako obsah využiť pri výskume dejín školstva. Autor Michajlo Vasilovič Tupicja napísal príspevok s názvom *Repertuar kníh biblioteki Vasilijanskoho monastirja na Bukovij Hirci 1781 roku*. V príspevku sa autor zamerá na obsah knižnice baziliánskeho kláštora, kde poukazuje na knižnú skladbu dostupnú v roku 1781. Tretí príspevok v zborníku napísal Vavrinec Žeňuch, ktorého názov je *Jazyky a školská sieť Užskej stolice v 18. storočí*. Autor sa zamerá na jazykovú identitu obyvateľov stolice v kontexte škôl a jazykových kompetencií učiteľov. Autorka Martina Petříková prispela štúdiou s názvom *Národné zpievanky Jána Kollára vo výchove mladých generácií (na príklade vybraných textov z 2. dielu zpievanok)*. Ako názov napovedá, autorka vybrala texty z diela Jána

Kollára, kde sa zamerala na analýzu a interpretáciu textu. Osobnosti Tomáša Vécseya sa venovala Gabriela Oľšavská, ktorej štúdia je označená ako *Právnik, pedagóg Tomáš Vécsey a Prešov*. Autorka spracovala osobnosť významnej rodiny Vecsey, kde sa zamerala na odkaz, ktorý pre svet zanechal Tomáš Vécsey. V autorskom tandeme pripravili štúdiu Katharina Bočkayová a Zuzana Dziavá, pričom sa zaoberali špecifickou témou, a to testamentmi. Názov štúdie je *Eminens aut sufficiens? (Analýza školských vysvedčení uchádzačov na Teologický inštitút v Jasove)*, kde je jasné, že sa autorky zamerali na zaujímavú tému. Autorka Adriana Matejková pripravila štúdiu s názvom *Spolkový život študentov na evanjelickom lýceu v Banskej Štiavnici a ich tvorba vo voľnočasové aktivity v 19. – 20. storočí*. Autorka sa zamerala na činnosť spolkov a zvlášť na život študentov v období 19. a 20. storočia. Štúdia Marty Dobrotkovej s názvom *Memorandum slovenského národa (1861) – východiská a paralely s Memorandom Slovenskej ligy v Amerike (1914)* porovnáva tieto významné texty z dejín Slovákov a poukazuje na podobnosti, ale i rozdiely medzi spomínanými dokumentmi. Druhý autor zo zahraničia pán Igor Lichtej prispel štúdiou s názvom *Jozef Pešek ta rozvitok osviti na Pidkarpatskij Rusi i peršij polovini 20-ch rokiv 20. st.*, kde autor približuje osobnosť prvého

školského referenta verejnej správy, ktorý viedol úrad od roku 1919 do roku 1924. Autorka Kamila Fircáková prispela do zborníka štúdiou *Národná kultúra a jazyk v mimoškolskej činnosti na vybraných odborných školách na východnom Slovensku v rokoch 1918 – 1953: obchodné školy v Dobšinej a Humennom*. Text štúdie približuje významné obdobie v rozvoji slovenského školstva na východnom Slovensku, ktoré je priblížené cez inštitúcie a ťažkosti, ktoré ich sprevádzali počas sledovaného obdobia. Text Erika Ondriu s názvom *Pôsobenie a činnosť školského inšpektorátu v obvode Prešov I. (1919 – 1940)* mapuje činnosť inšpektora v oblasti Prešova, kde sa autor venoval školám, ako aj osobe inšpektorov. Autorka Marcela Domenová, ktorá je aj zostavovateľkou zborníka, prispela štúdiou *Pedagóg a autor učebníc Jozef Koreň (osobnosť nadregionálneho charakteru v službách slovenského školstva v 1. polovici 20. storočia)*. Text štúdie sa zameriava na konkrétnu osobnosť dejín školstva, ktorá prispela k rozvoju vzdelávania a aj slovenskej identity v prvej Československej republike. V texte *Učitelia – emigranti na východnom Slovensku a ich aktivity na publikačnom poli* je pre autorku Luciánu Hoptovú už dlhoročná téma. Autorka sa dlhodobo venuje emigrantom, ktorí pôsobili na území východného Slovenska, zvlášť osobnostiam pravoslávnej

cirkvi a emigrujúcim zo Sovietskeho zväzu, čo parciálne priblížila aj v obsahu svojej štúdie. Príspevok *Vzdelávanie dievčat na hospodárskych školách a kurzoch v medzivojnovom období* je príspevok Miroslavy Gallovej, ktorá sa rozhodla spracovať parciálne oblasť dejín žien vo vzťahu k vzdelávaniu na stredných školách, ako aj ich ďalšie vzdelávanie. Tandem Mikuláš Mušinka a Mária Ňachajová sa zamerali na dejiny konkrétnej školy v Prešove. Autori prispeli štúdiou s názvom *Od Gréckokatolíckeho ruského gymnázia k Spojenej škole Tarasa Ševčenka s vyučovacím jazykom ukrajinským v Prešove (1936/37 – 2021)*, kde mapovali vznik tejto vzdelávacej inštitúcie, ako aj jej postupnú transformáciu do súčasného stavu. Posledný príspevok zborníka s názvom *Problematika vyučovania slovenčiny v Maďarsku v zrkadle empirických dát* napísali Mária Ďurkiovská a Lucia Heldáková, ktoré už dlhodobo vykonávajú výskum v oblasti vzdelávania v 20. a 21. storočí. Príspevok je výsledkom vyhodnocovania dát o vyučovaní slovenského jazyka v zahraničí (Maďarsko) s nahliadnutím aj na problém vývoja učebníc slovenského jazyka a iné parciálne problémy.

Zborník, ktorý vznikol na pôde Štátnej vedeckej knižnice v Prešove, parciálne prispieva k uchopeniu problému dejín školstva na východnom Slovensku a príslušných regio-

nov, kde je možné sa cez príspevky autorov hlbšie vnoriť do problematiky vývoja školstva v Uhorsku, Čes-

koslovensku až do obdobia samostatného Slovenska.

Vavrinec Žeňuch

Autori čísla:

prof. PhDr. Peter KÓNYA, PhD.
doc. PhDr. Ľubica HARBULOVÁ, CSc.
doc. Mgr. Annamária KÓNYOVÁ, PhD.
PaedDr. ThLic. Anton LIŠKA, PhD.
Mgr. Monika BIZOŇOVÁ, PhD.
Mgr. Júlia KOTRUSOVÁ, PhD.
Mgr. Klaudia SOKOLOVÁ
PhDr. Vavrinec ŽEŇUCH
Bc. Dávid PATERA

Recenzenti čísla:

prof. Kamil KARDIS PhD.
doc. PhDr. ThDr. Daniel SLIVKA, PhD.
doc. PaedDr. Nadežda JURČIŠINOVÁ, PhD.
Mgr. Monika BIZOŇOVÁ, PhD.
PhDr. Ján DŽUJKO, PhD.

ANNALES HISTORICI PRESOVIENSES
č. 2/2022, roč. 22

Jazyková úprava:

Mgr. Lucia ŠTEFLOVÁ, PhD. a Mgr. Klaudia SOKOLOVÁ

Anglické abstrakty:

autori a Ústav jazykových kompetencií CCKV,
Prešovská univerzita v Prešove

Šéfredaktor:

doc. PaedDr. Patrik DERFIŇÁK, PhD.

Zástupkyňa šéfredaktora:

Mgr. Lucia ŠTEFLOVÁ, PhD.

Pre

Inštitút histórie na Filozofickej fakulte
Prešovskej univerzity v Prešove

a

Centrum excelentnosti sociohistorického a kultúrohistorického výskumu
Prešovskej univerzity v Prešove

Vydalo:

Vydavateľstvo Prešovskej univerzity
v roku 2022

Sadzba:

Marek SEDLÁK

ISSN 1336-7528

Evidenčné č. MK SR: EV 4274/1

Informácia pre autorov

AHP uverejňuje príspevky z histórie a prírodných vedných odborov. Sústreďuje sa najmä na publikovanie najnovších výsledkov vedeckého výskumu bádateľov zo Slovenska i zo zahraničia. AHP uverejňuje príspevky v slovenskom, českom alebo niektorom svetovom jazyku.

AHP uverejňuje najmä vedecké štúdie a odborné články, ďalej polemiky, materiály, dokumenty, recenzie, anotácie, glosy z histórie a prírodných vedných odborov a správy, týkajúce sa vedeckého a spoločenského života.

AHP vychádza dvakrát ročne. Uzávierka prvého čísla je vždy k 15. marcu a druhého čísla

vždy k 15. septembru príslušného kalendárneho roka.

Vedecké štúdie a odborné články posudzujú dvaja nezávislí recenzenti, ktorých určí redakčná rada a ktorých posudok je podkladom pre rozhodovanie redakčnej rady o zaradení príspevku do AHP. O zaradení ostatných príspevkov rozhoduje redakčná rada na návrh predsedu redakčnej rady.

Za obsah jednotlivých príspevkov zodpovedajú ich autori. AHP uverejňuje aj príspevky a názory, ktoré nemusia byť v súlade s mienkou všetkých členov redakčnej rady. Nevyžiadané príspevky nevraciam.

Prosíme autorov, aby dodržiavali nasledovné spôsoby popisu dokumentov:

1. Knihy / Monografie. Prvky popisu:

Autor. Názov : *podnázov (nepovinný)*. Poradie vydania. Miesto vydania : Vydavateľ, rok vydania. Rozsah strán.

Ak sú traja autori oddeľujú sa pomlčkou. Ak je viac autorov ako traja uvedie sa prvý autor a skratka a kol. alebo et al. ak je to zahraničné dielo. Prvé vydanie sa v citačnom popise nemusí uvádzať.

Príklad:

TIMKO, J. – SIEKEL, P. – TURŇA, J. *História nášho rodu*. Bratislava : Veda, 2004. 104 s.

2. Článok v časopise Prvky popisu:

Autor. Názov. In *Názov zdrojového dokumentu (noviny, časopisy)*. ISSN, rok, ročník, číslo zväzku, Rozsah strán (strana od – do).

Príklad:

STEINEROVÁ, J. Princípy formovania vzdelania v informačnej vede. In *Pedagogická revue*. ISSN 1335-1982, 2000, roč. 2, č. 3, s. 8 – 16.

3. Článok zo zborníka a monografie.

Prvky popisu: Autor. Názov článku. In *Názov zborníka*. Zostavovateľ. Miesto vydania : Vydavateľ, rok vydania, Rozsah strán (strana od – do).

Príklad:

ZEMÁNEK, P. The machines for "green works" in vineyards and their economical evaluation. In *9th International Conference : proceedings. Vol. 2. Fruit Growing and viticulture*. Pavel Zedníček. Lednice : Mendel

University of Agriculture and Forestry, 2001, p. 262 – 268.

4. Elektronické dokumenty – monografie.

Prvky popisu: Autor. Názov [Druh nosiča]. Vydanie. Miesto vydania : Vydavateľ, dátum vydania. Dátum aktualizácie. [Dátum citovania]. Dostupnosť a prístup.

Príklad:

SPEIGHT, J. G. *Lange's Handbook of Chemistry* [online]. London : McGraw-Hill, 2005. 1572 p. [cit. 2009.06.10.] Dostupné na internete: <http://www.knovel.com/web/portal/basic_search/display?_EXT_

5. Príklad na heslo zo slovníka (Encyklopédie)

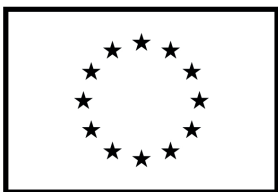
Slovenský biografický slovník. II. zväzok E-J. Zodp. red. Š. Valentovič. Martin : Matica slovenská, 1987. Heslo Krajňák Michal, s. 228 – 229.

6. Odkaz na archívny dokument. Prvky popisu:

Archív (zaužívaná skratka), názov fondu, signatúra (príp. inventárne číslo, krabica, č. mikrofilmu a pod.), špecifikácia dokumentu

Príklad:

SNA Bratislava, Národný súd, II. A 880-881, osobný spis G. Fritza. BArch Berlin, R 70 Slowakei / 216, správa z 15. decembra 1940. AACass Košice, Apoštolská administratúra Prešov, č. 3406/1939, list K. Körper Čárskemu z 29. 9. 1939.

Európska únia

Európsky fond regionálneho rozvoja

Agentúra

Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu SR
pre štrukturálne fondy EÚ

*„Podporujeme výskumné aktivity na Slovensku.
Projekt je spolufinancovaný zo zdrojov EÚ“*

Operačný program
VÝSKUM a VÝVOJ

**Publikácia je vydaná ako periodikum v rámci
„Centra excelentnosti sociohistorického
a kultúrnohistorického výskumu“**

**INŠTITÚT
HISTÓRIE**
Filozofická fakulta
Prešovská univerzita v Prešove

ISSN 1336-7528

9 771336 752000